КЊИГА XXIX СВЕСКА 3/1981.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМсЦ 7
1981/КЊ. СВ. 29 (3.)

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Студије и чланци: др Олга Хумо, *Јединство човека и природе као смисао песничког позива у делу Виљема Вордзворта* 457 / др Јосип Кекез, *Усмено стваралаштво у драми хрватске модерне* 473 / др Милорад Живанчевић, *Непознати текстови Срезњевског на српскохрватском језику* 487 / **Ситни прилози:** dr Peter Herrity, *Језик у делима Јована Стерије Поповића* 495 / др Борђе Живановић, *Једна непозната песма Буре Даничића* 503 / др Борђе Живановић, *О тексту Сремчеве приповетке „У трамвају"* 509 / **Грађа:** др Никша Стипчевић, *Архивске узгредице — I* 515 / др Бранко Момчиловић, *Шест Голсвордијевих писама Александру Видаковићу* 533 / **Прикази и оцене:** др Драгиша Живковић, *Зденко Шкреб, Књижевност и повијесни свијет*, Загреб 1981. 537 / др Светлана Стипчевић, *Злата Бојовић, Барокни песник Петар Канавеловић*, Београд, 1980. 541 / Живомир Младеновић, *Зборник радова: Јован Скерлић у српској књижевности*, Београд, 1980. 544 / др Коста Милутиновић, *Arbeiterbewegung und Arbeiterdichtung*, Stuttgart, 1979. 556 / **In memoriam:** *Теодора Петровић* (Иванка Веселинов) 559 / *Регистар* (Душко Вртунски) 561

МАТИЦА СРПСКА

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

YU ISSN 0543—1220 | UDK 82 (05)

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ, др БОЖИДАР КОВАЧЕК,
др ЗОРАН КОНСТАНТИНОВИЋ, др МИРОН ФЛАШАР

Главни и одговорни уредник

др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ

КЊИГА ДВАДЕСЕТ ДЕВЕТА (1981), СВЕСКА ТРЕЋА

МАТИЦА СРПСКА

ЗА КНЯЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

МАЈКЕ СЛОВЕНКЕ

ЗБОЬНИК

ЈЕДИНСТВО ЧОВЕКА И ПРИРОДЕ КАО СМИСАО ПЕСНИЧКОГ ПОЗИВА У ДЕЛУ ВИЉЕМА ВОРДЗВОРТА

Олга Хумо

У својој песничкој аутобиографији *Прељуд* (The Prelude)[1] Вордзворт (Wordsworth) пише да је река Дервент (Derwent), протичући „кроз снове" његовог детињства, заједно с другим утисцима из природе које је постепено стицао, усадила у његову душу стваралачки нагон:

Was it for this
That one, the fairest of all rivers, loved
To blend his murmurs with my nurse's song,
And, from his alder shades and rocky falls,
And from his fords and shallows, sent a voice
That flowed along my dreams? For this didst thou,
O Derwent! winding among grassy holms
Where I was looking on, a babe in arms,
Make ceaseless music that composed my thoughts
To more than infant softness, giving me
Amid the fretful dwellings of mankind
A foretaste, a dim earnest, of the calm
That Nature breathes among the hills and groves.

(The Prelude, I, 269—281)

(Је ли због тога Она најлепша од свих река волела Да слива свој шум са песмом моје дадиље, И, са сенки својих јоха и каменитих водопада, И са својих газа и плићака, дозивала гласом Који је текао кроз моје снове? Зар си зато, О Дервенте! пробијајући се око бусења, Док сам гледао, детенце на рукама, Својом непрекидном музиком усклађивала моје мисли Да постану још блаже од детињских, дајући ми Међу невољним пребивалиштима људи, Предукус, нејасно сазнање, о миру Којим Природа дише међу брдима и гајевима.)

Нешто из тих корена, а нешто из душевне кризе која га је обузела пошто га је ток револуције у Француској разочарао, настала је основна тема Вордзвортове поезије: дух који прожима целокупну природу једнородан је са човечјом душом, он јој се јавља и стапа

[1] Писана 1799—1805; посмртно штампана у исправљеној верзији 1850. Овде су цитати из друге верзије осим ако је назначено другчије.

се с њом када човек на спонтано људски начин доживљава своју природну околину. Ово је тема не само Вордзвортових најобимнијих и најзначајнијих дела као што су *Прелуд*, „Ода о наговештајима бесмртности у раном детињству", „Тинтернска опатија", већ и неких кратких песама, на први поглед једноставних и наивних.

У песми „Кукавици" (To the Cuckoo, писаној 1802) песник прича, присно и колоквијално, како је слушао некада, а сада поново чује, глас кукавице, која објављује пролеће и поновно рађање природе. Песник је због тога у радосном расположењу. Птичја песма, значи, изазива у субјекту одређену емоцију. Али то није све. Овај стих указује на однос из кога израста тема — однос кукавичје песме као предмета песниковог доживљаја са субјектом који емоционално реагује на зов објекта у природи.

У истој строфи песник наговештава да је права природа објекта дубља и значајнија него што може да се наслути по његовом сензоријалном аспекту:

„O Cuckoo! Shall I call thee Bird
Or but a wandering voice?"

(О кукавице! Да ли да те назовем птицом, Или само лутајућим гласом?)

У тој првој строфи песник не иде даље у одређивању природе објекта. Он остаје неодређен, како изгледа по даљем тексту, по песниковој намери: он пита птицу да ли да је назове лутајућим гласом? На тај начин, једино што нам се казује о тајанственој околности да је биће птице нешто више него „једна птица", о томе да оно има значење и вредност који би на први поглед, и у недостатку пријемчивости субјекта, остали скривени, јесте да она можда није само птица већ неки „лутајући глас". Чији глас? То нам се још не открива, већ нам се само даје да наслутимо да би то могао бити лутајући глас који припада неком неутврђеном сопственику.

Пре него што се упусти даље у тајну, песник као да осети да није довољно рекао о томе како се њему учинио глас кукавице, тј. није нам дао довољно појединости о свом личном доживљају кукавичје песме у то рано пролеће, да бисмо касније могли да схватимо оно значење за које нас он припрема да у њој нађемо. Због тога нам он у другој строфи даје слику себе како лежи на трави, слушајући особен кукавичји „двоструки крик". Начин на који субјект тај звук чује није нешто чему би се могло дати биолошко објашњење. Догађај превазилази садржајем оно што бисмо очекивали од једне биолошке и физиолошке чињенице. Звук, пре свега, за песника „прелази с брега на брег", и као да је у исто време далеко и близу. Ово је свакако само песников субјективни утисак, а не објективно својство кукавичјег гласа. Међутим, дочаравши својим стиховима субјективне квалитете утиска, квалитете у исто време истините и научно неоправдане, почео је да изазива у нама једно квази-мистично расположење — и као да сада сматра да је створена потребна атмосфера за даља саопштења. Ми већ осећамо да су у дејству натприродне силе.

Овај је пример карактеристичан за велики део Вордзвортове поезије. У делу *Biographia Literaria,* Колрицевом (Coleridge) прозном размишљању о питањима поезије, говорећи о разлици између своје и Вордзвортове поезије, аутор износи да је приликом договора о заједничкој збирци песама коју су назвали *Лирске баладе* (Lyrical Ballads, 1798), њиховом првом значајном делу, намера била да Колриц пише о фантастичним темама, дајући им привид стварности, док је Вордзворт требало да бира предмете из обичног живота, и да открије у њима песнички значај. Према томе, полазио је од тога да се може наћи посебна песничка вредност у најобичнијим, свакидашњим предметима и догађајима. У збирци *Лирске баладе,* у којој је скоро све песме написао Вордзворт, овај песник је покушао да оствари тај принцип тиме што је бирао што мање наизглед занимљиве и привлачне личности као јунаке „балада", налазећи и истичући њихову патетичну страну. Међутим, показало се да није у овој врсти тематике достигао своју највишу меру. Бирајући такве личности, махом сеоске, и несрећне на једноставан начин, без сјаја, које су тупо патиле, Вордзворт је с једне стране покушавао да оствари у поезији демократске принципе времена. Међутим, његовој природи је каритативни аспект хуманизма уствари био туђ. У конкретну добробит ближњих није уносио песничку страст ни своје највредније емоције. У његовој природи није било да се идентификује са појединцем који пати. Китс га је назвао „еготистички узвишеним" (egotistical sublime) песником. Ипак му је, од смера његове ране поезије какав се види у *Лирским баладама,* остао метод да из безначајних повода извлачи значајна размишљања. Такав је случај и са сусретом са кукавицом. Ово се види и из *Прељуда* и других песама. Изгледа да му је контакт с отвореном природом давао извесно осећање сигурности, учешћа у нечем већем од себе, а убедљиво постојећем, у чему шта више налази одјек и потврду онога што се у њему самом збива. У том односу с природом Вордзворт нам показује како се унутрашњи живот човеков бистри, слеже, постаје стваралачки, уместо да уништава као неки тежак притисак. С друге стране, разочарење у судбину његових младалачких идеала, заједно са разочарењима у приватном животу,[2] продубљивали су уклон према природи.

Како није био способан да се у пуној мери идентификује, мада му је то у почетку био песнички идеал (Предговори *Лирским баладама* и саме баладе), са људским бићима онако као са нељудском природом, оно што га је покренуло да напише своју највећу поезију нису били онакви ликови какве је описао у *Лирским баладама* — мали, стари и болесни људи, дечаци с маном, напуштене мајке — већ величанствени крајеви Језерске области, у којој је провео велики део живота. Али и у извесним тренуцима приликом шетњи, када би видео можда само цвет или какво дрво, узбуђивао се на изузетан начин. Оно што је овој врсти поезије давало снагу и вредност је квалитет самог доживљаја и чињеница да је песник управо

---

[2] Љубавна епизода са Францускињом Annette Vallon (*Vide* Emile Legouis, William Wordsworth and Annette Vallon, 1922.)

тај квалитет успео да изрази. А тај квалитет лежи у односу који се остварује између песника као субјекта и природе као објекта — субјект се утапа у природу а природа као објект прожима цело његово биће. Тако се превазилази дуализам субјекта и објекта, својствен начину мишљења енглеских филозофа 17. и 18. века, и приближава Канту и уопште немачкој класичној филозофији (коју је Вордзворт знао из разговора с Колрицем после његове посете немачким универзитетима 1798—9. године), у њеном схватању да ми не намећемо природи форме свог мишљења, нити је наше мишљење пасиван одраз реалног света, већ да су наше мишљење и природа узајамно прилагођени. Субјективно, ти су тренуци били тако неодољиво снажни да је песник у њиховом тумачењу долазио до ивице мистицизма. У мотиву као што је овај у песми „Кукавици", кроз кукавичји глас се чује, у ствари, глас свеопштег бића, а ми, у тренуцима када песник слуша тај глас, имамо интуицију да се ради о једном истом бићу које нас чини делом природе и изједначује облике постојања природе са облицима нашег мишљења. А то се дешава тек пошто и зато што се песник на подстицај одазвао нечим што је својствено човеку — маштом, захваљујући којој можемо да се уживимо у биће природног објекта као да је наше и да га волимо.

Кукавичја песма, повезана с почетком пролећа у песниковим сећањима из дечаштва, покреће у њему љубав и наду:

„And thou wert still a hope, a love..."

(Била си једна нада, једна љубав...)

дочаране тако што песник између тих својих субјективних емоција и птичјег зова ставља знак једнакости. Тако се имагинативни доживљај изједначава с тим емоцијама.

Ова врста мистике — а тешко је разграничити је од песничке метафоре (нити је то битно) — коју у варијацијама налазимо и код других романтичних песника, својствена је нарочито енглеској поезији овог периода. Из једног аспекта она говори о интелектуалној реакцији на рационалистичке и позитивистичке погледе, који су занемаривали психолошки феномен аутентичног индивидуалног искуства, људске способности маштања и емоција везаних за њих. Сви европски романтизми, иначе врло различити између себе, реагују на рационалистички начин мишљења,[3] који се већ од раније ту и тамо сматрао ограниченим и недовољним да одговори на многа човечја питања.

Истина коју аутор очекује од кукавичјег гласа није нека истина коју он треба да разуме као очигледну из аргумената, већ истина коју треба да осети, како је рекао песник Китс (Keats) „на својим дамарима".[4] Читавим бићем песник осећа присуство онога што он назива „мистеријом" у природној појави, и уверен је да та мистерија садржи истину. Ако и није оне врсте која се може рационално

---

[3] Има и својеврсних компромиса и синтеза једног и другог начина (Бајрон и донекле Колриџ).

[4] Keats, John: „...axioms of philosophy are not axioms till they are proved upon our pulses." (Letter to Reynolds, May 3rd, 1818).

разложити, она је доживљена непобитним императивом интуиције. Она ступа у дејство онда када неки предмет из „спољњег" света покрене нашу имагинацију, тако да се ми с њим идентификујемо. У том саосећању с њим песници, да би измешали свој модус постојања с његовим, често га и персонифицирају. Из тога настаје песнички израз.

Свет са кога кукавица доноси глас други је, важнији свет, док је наш чулни свет само пут до тог ултимног где је истина апсолутна и апстрактна. Оно што је за кукавицу важно није да је птица, већ да је у исто време и „нешто невидљиво" —

„No bird, but an invisible thing,
A voice, a mystery . . ."

(Не птица, већ нешто невидљиво, Глас, мистерија . . .)

што значи да она није оно што изгледа да је; она има дубљи, невидљиви смисао. Она је „мистерија", јер је тек знак велике скривене истине. У овом платонизму она ипак нема неважно место, већ је управо вредна и богата у својој чулности зато што нас води тој истини.

У истој песми, осим контраста између једноставне блискости подстицаја и дубоке мисаоности резултата —

„Though babbling only to the vale
Of sunshine and of flowers,
Thou bringest unto me a tale
Of visionary hours."

(Иако мрмориш долини само о сунцу и о цвећу, Ти ми доносиш причу о визионарским часовима)

— истиче се и димензија времена.

Иако су „часови" можда дошли из потребе за римом (flowers-hours), ипак је то у складу са целином песничке замисли. Наши психолошки процеси су у сваком случају процеси у времену, мењање током времена. Под „визионарским часовима" песник, рекло би се, мисли на једну другу врсту часова, један други систем времена него што је практично време мерено часовником. Ово време припада једном визионарском свету, без чије помоћи, изгледа, нема правог сазнања.

Увођењем својих ђачких дана:

„The same whom in my schooldays
I listened to . . ."

(Исти [крик] који сам слушао у ђачко доба)

песник означује нешто што је важно обележје романтичарске поезије, а посебно Вордзвортове — присуство субјектове емоционалне прошлости у садашњем душевном тренутку. Она у извесним ситуацијама као да опипљиво васкрсава и стапа се са садашњошћу, дајући свој печат тренуцима у којима људско биће запажа свет.

Вордзвортов спев *Прељуд,* а посебно „Тинтернска опатија", великим делом су засновани на том односу субјективне прошлости и садашњости. Тако и у песмици „Лутао сам усамљен као облак" (I wandered lonely as a cloud) песник каже:

„I gazed and gazed, but little thought
What wealth to me the show had brought..."

(Гледао сам, гледао, али нисам ни слутио Какво ми је богатство тај призор донео... [зеленкада које се лелујају на ветру]).

У будућим тренуцима, када тај призор буде само сећање, маса жутих зеленкада које поигравају својим круницама на сунцу биће оплемењена имагинативним квалитетима којих при првом сусрету још није било. У том међувремену, можда је подсвесно сећање деловало на песникове имагинативне садржаје.

Или у „Тинтернској опатији":

And now, with gleams of half-extinguished thought,
With many recognitions dim and faint,
And somewhat of a sad perplexity,
The picture of the mind revives again:
While here I stand, not only with the sense
Of present pleasure, but with pleasing thoughts
That in this moment there is life and food
For future years.

(Lines composed a few miles above Tintern Abbey, 1798)

(А сада, са одсјајима полу-угашене мисли, Са много нејасног и магловитог присећања, помало тужног и замршеног, Поново оживљава слика у свести; Док овде стојим, не само с осећајем Садашњег задовољства, већ са пријатним мислима Да у овом тренутку има живота и хране За будуће године)

У том песниковом „сада", присутно је и „нејасно присећање" и „живот и храна за будуће године".

Песник уноси личну страст у своју жудњу за оваквим доживљајем из природне људске тежње да се драгоцени тренуци прошлости поново доживе — тај вајкадашњи људски сан:

„And I can listen to thee yet,
Can lie upon the plain
And listen, while I do beget
That golden time again."

(И ја још могу да те чујем, Могу да лежим на ливади И да ослушкујем, док ми се Не врати оно златно време).

Песнику лично су тренуци интуиције уопште имали такав узетан значај и зато што су испуњавали убедљивим за њега садржајем празнину насталу губитком младићког револуционарног идеализма, и спасавали га од тешког осећања ускраћености и утучености. У више махова он истиче да ни друштвена ангажованост ни дискурзивне мисаоне навике нису биле повољно тле за развијање песничке стране његовог карактера. Он долази до закључка да је зато једино благотворна особена врста квијетизма, коју назива

„мудром пасивношћу" (a wise passiveness, Expostulation and Reply, 1798). Тек у стању „мудре пасивности" песник може да осети сједињеност са природом, ту вредност која надмашује све остале, јер њоме човек побеђује своју људску ограниченост и непостојаност и постиже оно што Вордзворт у „Оди бесмртности" назива *„the philosophic mind"* — унутрашњи склад и мир. То је оно што сједињује њега с осталим светом и даје целом свету његово нераздељиво биће:

„. . . . And I have felt
A presence that disturbs me with the joy
Of elevated thoughts; a sense sublime
Of something far more deeply interfused,
Whose dwelling is the light of setting suns,
And the round ocean and the living air,
And the blue sky, and in the mind of man:
A motion and a spirit that impels
All thinking things, all objects of all thought,
And rolls through all things . . ."

(Tintern Abbey)

(. . . И ја сам осећао Присуство које ме узнемирује радошћу Узвишених мисли; узвишено осећање Нечега много дубље међусобно прожетог, Чије је боравиште светлост сунца која залазе, И округли океан и живи ваздух, И плаво небо, и у људској души: Кретање и дух који подстиче Све мислеће ствари, све предмете свих мисли, И тече кроз све ствари . . .)

Над тако јединственим светом прагматична мисао чини насиље. Сазнање путем анализе је вештачко цепкање онога што је живо и цело на неживе делове:

„One impulse from a vernal wood,
May teach you more of man,
Of moral evil and of good,
Than all the sages can.

Sweet is the lore which Nature brings,
Our meddling intellect
Mis-shapes the beauteous forms of things: —
We murder to dissect."

(The Tables Turned, 1798)

(Само један подстицај из пролетње шуме Више ће те научити о човеку, О моралном злу и о добру, Него сви мудраци. Благотворни је наук Природе, Наш наметљиви интелект, Искривљује дивне облике ствари, Ми убијамо да бисмо сецирали.)

У песнички текст Вордзворт на два начина уноси филозофске и моралне мотиве: или их пуштајући да се сами пробију из песничког израза, или у виду дискурзивних фрагмената инкрустираних у песнички идиом; у мери у којој су се стопиле са песничким изразом, те мисли стичу песничку убедљивост.

У следећим стиховима:

„The eye it cannot choose but see:
We cannot bid the ear be still;
Our bodies feel, where'er they be,
Against or with our will.

'Nor less I deem that there are Powers
Which of themselves our mind impress;
That we can feed this mind of ours
In a wise passiveness."

(Expostulation and Reply, 1798)

(Око — оно не може а да не види: Не можемо уху рећи да мирује; Наша тела осећају, где год да су, С нашом вољом или против ње. И тако ми овај свој дух хранимо У мудрој пасивности).

Песник наивним и љупким персонификацијама, ритмом дечје попевке, који ствара утисак просте очигледности, говори да чула, неодољиво и независно од наше воље и ума, упијају свет око нас. Ова констатација му служи да покаже да и наш ум на исти спонтан начин, под дејством неких „сила", долази до сазнања, под условом да се тим силама пасивно препушта, да им се не одупире мешањем свесне воље и утилитарне намере. „Силе" нам саопштавају важне ствари само када је наш дух у стању „мудре пасивности". Учешће воље и активног умовања могли би чак, како се види из даљих стихова, спречити да та вредна перцепција и настане, па тако спречити истинско сазнање. Апстрактне речи и фразе у овој другој строфи, саображене, захваљујући сачуваном једноставном тону, осталим, „песничким" деловима песме, прилично су асимиловане, док раније цитирани стихови из „Тинтернске опатије" до савршенства спајају песнички и филозофски исказ. Међутим, у аутобиографској поеми *Прељуд* (још више у *Пустињаку* — The Recluse), наилазимо и на овакве стихове:

„In truth, the degradation — howsoe'er
Induced, effect, in whatsoe'er degree,
Of custom that prepares a partial scale
In which the little oft outweighs the great . . ."

(The Prelude, XII, 193—6)

(У ствари, то унижење — како год Изазвано, последица, ма у којој мери, Навике која нам намешта нетачну вагу Према којој оно што је мало често претеже над оним што је велико . . .)

Филозофирање (овде о привременом стању када је песников дух био „спао" на то да доживљаје природе третира као мерљиве, чиме су губиле свој значај), представља страно тело у песниковом тексту, комадић расправе у прози који само технички има изглед поезије. Тамо где је песничка грађа потпуно асимиловала, захваљујући песничком изразу, филозофске идеје, оне су постале сам живот, и није им потребна никаква филозофска аргументација.[5] Ово вреди посебно истаћи за Вордзвортову поезију, јер његове најзначајније филозофске интуиције, које се, верне својој епохи, своде на Кантове ставове о поклапању форми нашег мишљења са организацијом света, оживљавају тек када су изражене песничким

[5] Vide: T. S. Eliot: „A philosophical theory which has entered into poetry is established, for its truth or falsity in one sense ceases to matter, and its truth in another sense is proved." (The Metaphysical Poets).

језиком: њих „доказује" на тај начин песнички израз у коме поменута повезаност *живи* као аутентични људски случај.

Вордзворт, међутим, у своме култу узајамности човека и природе ретко пада у оно што Раскин (Ruskin) назива „патетичном обманом" (pathetic fallacy) — пројектовање усмереног садржаја човечјих мисли на ванљудску околину, чиме један члан релације — људско расположење — добија предност над другим. Упуштајући се у „патетичну обману" поједини песници (Раскин их сматра песницима другог реда) намећу природи своја осећања, чиме се идентитет природе изопачује. Вордзворт избегава овако пејоративно описану субјективност тиме што свој доживљај (бар у својој најзначајнијој поезији) не оптерећује ничим што би било туђе самом доживљају. Другим речима, песниково утилитарно „ја" (утилитарно у широком смислу) не уплиће се у доживљај никаквом реторском потребом да нас у нешто убеђује. По чему је онда доживљај субјективан? Психофизички човек, као део природе, који је у исто време — због своје свести о њој — и ван ње, у стању је да управо такав свој положај у својој свести и доживи. У Вордзвортовој поезији објект с којим субјект саобраћа није природа произвољно персонифицирана (као понекад у минорној поезији), већ самосвојан „дух" који прожима све њене манифестације и тако их обједињује својим идентитетом. Тај дух је објективан у том смислу што је предмет песниковог квази-мистичног доживљаја, али је у исто време приказан као једнородан с песниковом душом као субјектом доживљаја.

Како изгледа сусрет „свести" у природи и у човека види се из почетних стихова *Прелуда:*

„O there is a blessing in this gentle breeze,
A visitant, that while it fans my cheek,
Doth seem half conscious of the joy it brings
From the green fields, and from yon azure sky . . ."

(I, 1—4)

(О постоји благослов у том тихом поветарцу, Анђелу који, док ми хлади образ, Као да је напола свестан милине коју доноси, Са зелених поља, и са азурног неба . . .)

Песник, после боравка далеко (и физички и душевно) од природе, поново ступа у оживљавајући додир с њом. У ствари нас трећи стих већ уводи у онај део теме *Прелуда* који се бави основним условом песничког надахнућа: природне појаве не делују на човека као безлична материја, већ као усмерени дух. Као и даље у спеву, песник ову идеју дочарава персонификацијом, по којој природа добија својство мисаоног бића — она изгледа „полусвесна радости коју причињава". Тиме је успостављен онај битни однос између песника и природе — однос субјекта са субјектом, тј. у коме су два вида, два отелотворења козмичког духа — оба субјекти.

Са благим дахом поветарца песник осећа у себи „одговарајући дах" (correspondent breeze, I, 35) који му се одазива, али који чак, у овом случају, постаје све јачи док се не претвори у буру која пре-

вазилази првобитни подстицај, и као да прети да наруши онај склад у међусобној игри поветарца у спољној природи и његовог одјека у песнику и да доведе у питање равнотежу неопходну стваралачком духу: сада природа као субјект прети да постане апсолутна и да оспори човеку његов идентитет. Међутим, слутња је само набачена, и песник и поветарац својим „саображеним снагама" (congenial powers, I, 39) разбијају оно замрзнуто стање у коме су се песникове моћи дуго налазиле везане и доносе обећање активних часова, у којима ће се удружити „слатка доколица" (sweet leisure, I, 43) — „слатка доколица" овде као да има призвук пасивности и сањарења, неког подсвесног чиниоца у стваралачком процесу — и „стрпљива мисао" (I, 43), песников активни ум који ће дело окончати.

Да би још више истакао улогу природе у човечјем душевном стању, песник затим (у верзији из 1805), инспирисан русоовским натуризмом, говори да у њој тражи спас од „тамновања" у граду:

„O welcome Messenger! O welcome friend!
A captive greets thee, coming from a house
Of bondage, from yon city's walls set free,
A prison where he has been long immured.
Now I am free, enfranchised and at large."

(I, 5—9, 1805)

(О добродошли гласниче! О добродошли пријатељу! Поздравља те сужањ, који долази из ропства, Спасавши се из градских зидина, Тамнице где је дуго тамновао. Сада сам одбегао, независан, слободан . . .)

Друштвене неправде и патња народа у градовима који су се све више индустријализовали изазивале су код неких писаца чежњу за нетакнутом природом као правом човековом средином. У *Прељуду* наилазимо и на такве акценте, али само у функцији основне идеје о човеку и природи.

„Земља је сва преда мном!" узвикује песник. Чак ако за водича нема ништа друго до „лутајућег облака" (a wandering cloud, I, 17), — он не може да залута: у облаку такође борави свест која с њим одржава везу, и он ће, захваљујући њој, смишљено, тј. вођен мишљу, намером, које зраче из тог живог облака, наћи пут (тј. животни пут):

„The earth is all before me. With a heart
Joyous, nor scar'd at its own liberty,
I look about . . ."

(I, 14—6)

(Земља је сва преда мном. Радосног срца, Не плашећи се сопствене слободе, Гледам око себе . . .)

Опијен мноштвом могућности пред којима његов избор није спутан принудом ни ограничењима, песник сигурно крочи ка одлуци. Удише ваздух слободне природе и „заноси мисли и узлети духа" (trances of thought and mountings of the mind, I, 19) навалују на њега великом брзином. Он отреса са себе „онај терет свог непри-

родног *ја*", (оног градског, друштвено ангажованог), „тежак терет многог мучног дана, који Није био мој . . .":

„That burthen of my own unnatural self,
The heavy weight of many a weary day
Not mine . . ."

(I, 21—2)

После оног првог трагичног покушаја друштвене акције везане за француску револуцију (вероватно управо зато што је та акција као рационални план издала његове наде), Вордзворт не допушта сада нешто што би проистекло из намерног умовања и планирања. На стваралачки пут повући ће га један догађај, један предмет у природи који никакву видљиву узрочну везу нема са решавањем тог питања. Претензије разума и логике су одбачене. Интуиција, побуђена мистичним гласом природе, има пуну поузданост. А та интуиција се јавља када песник *бесциљно* лута гајем (у стању управо оне „мудре пасивности" коју помиње у раније наведеној песми), у виду „једне силе више Него што је уобразиља", која му обећава „славни Рад који треба ту одмах отпочети" (I, 77—79). На овај начин песник већ на почетку свог дела поставља питање стваралачке мисије. Њему заиста долазе „еолски походи" (I, 96), али се у први мах расипају у неусклађене, расуте тонове. То му и не пада тешко. Зашто да се не задовољи пасивним уживањем у лепоти шуме и поља? То је и чинио три дана, окружен предметима природе. Али при крају тог рока све је јаче осећао потребу да себе оснажи за одређени циљ. Тешким трудом он је одбацио све туђе (свакако на првом месту друштвену ангажованост), и у овом природном амбијенту нашао своју личност, праву, очишћену, и која живи новим интензитетом.

Иако по свом предмету *Прељуд* спада у врсту „стваралачке аутобиографије", чији је родоначелник Августин, Вордзвортово дело, за разлику од Августиновог, које се бави богоотражитељством, а слично Прустовом, обрађује борбу за поновно задобијање раја детињства, тј. оне хармоније детета и света која произлази из начина на који оно доживљава свет, а која нестаје у току детињег раста, уступајући место прагматичном ставу. Уметнички позив је процес ослобађања од тог неуметничког, самозадовољног, прилагођеног *ја*, које је разорило првобитну хармонију. Овакав развој није онај „нормалан", односно нормалан је само за уметнике; „нормалан" људски развој иде ка коначном губитку оне хармоније из детињства. Оно што постиже песник је нешто изузетно и дешава се захваљујући његовом изузетном сенсибилитету. Међутим, Вордзворт то представља као универзални образац живљења, јер у њему налази смисао живота. Без тог смисла душу обузима „црна ноћ" —

„Long time in search of knowledge desperate,
I was benighted heart and mind;"

(XII, 16—17, 1805)

(Дуго ми је, у очајном тражењу знања, Ноћ покривала срце и ум)

— лична манифестација кризе која је у његовој генерацији била раширена. У француској револуцији су његово срце „окренула од природе спољна збивања" (... a heart which had been turned aside From Nature by external accidents, X, 885—7, 1805), а навика „логичке и танане анализе" (XI, 126, 1805) привремено је уништила песничку перцепцију:

„There comes a time when Reason, not the grand
And simple Reason, but that humbler power
Which carries on its unglorious work
By logic and minute analysis
Is of all idols that which pleases most
The growing mind ...
. . . . . suffice it here
To hint that danger cannot but attend
Upon a function rather proud to be
The enemy of falsehood, than the friend
Of truth, to sit in judgement than to feel."

(XI, 123—137, 1805)

(Понекад Разум, не онај велики Једноставни Разум, већ она скромнија сила Која обавља свој неславни посао Логиком и танаком анализом Од свих идола јесте онај који највише привлачи дух у развоју... нека буде довољно овде Наговестити да опасност не може а да не вреба Једну Функцију која се пре дичи тиме да је Непријатељ лажи него пријатељ Истине, пре да заседа као судија него да осећа).

Навика „логичке и танане анализе", заразивши његове перцепције, заузела је била место оне детињске пријемчивости. Али не заувек:

„I had felt too forcibly, too early in my life,
Visitings of imaginative power
For this to last: I shook the habit off
Entirely and forever, and again
In Nature's presence stood, as I stand now,
A sensitive, and a creative soul."

(XI, 251—257, 1805)

(...Осетио сам био исувише снажно, исувише рано у животу, Походе имагинативне моћи Да би ово потрајало: отресао сам са себе ту навику Потпуно и заувек, и поново сам у присуству Природе стајао, као што стојим сада, Осећајна и стваралачка душа).

Квалитет који искрсава из поново освојене песничке перцепције може да се разазна и у следећим стиховима из VI певања *Прељуда*, у којима се описује прелаз преко Алпа, када се такође јавља оно тајанствено и силно присуство у пејзажу које излази из оквира човечје практичне свакидашњице:

„The immeasurable heights of woods decaying, never to be decay'd,
The stationary blasts of waterfalls,
And in the narrow rent at every turn
Winds thwarting winds, bewildered and forlorn,

The torrents shooting from the clear blue sky,
The rocks that mutter'd close upon our ears,
Black drizzling crags that spake by the wayside
As if a voice were in them, the sick sight,
And giddy prospect of the raving stream,
The unfetter'd clouds and regions of the Heavens,
Tumult and peace, the darkness and the light —
Were all the workings of one mind, the features
Of the same face, blossoms upon one tree;"

(VI, 624—637)

(Наизмерна висина шума које трпе, а да никад не истрпе, Непомични стубови водопада, А у уској расцепини на сваком завијутку, Ветрови се боре с ветровима, збуњени и очајни, Бујице се проламају из чистог плавог неба, Стене шапћу крај самих наших ушију, а влажне литице говоре крај пута Као да је у њима неки глас, болестан и вртоглав Призор помахнитале реке, Развезани облаци и небески крај, Метеж и мир, црнило ноћи — Све је то било као дејство једне свести, црте истог лица, цвати на истом дрвету).

Ту се могу видети три фазе у заснивању мистичног односа између субјекта и појава природе: аналогијама, парадоксалним са тачке гледишта здравог разума и експерименталног искуства, песник свету око себе одузима реалност: шуме, на својим висинама, *труну а да никада не иструну*, „стубови" воде су *непомични*, као окамењени. У другој фази подмет реченице остаје реалан, а предикатима песник све више даје обележје персонификације (ветрови, *збуњени и очајни, боре се* с ветровима, стене *шапућу*, литице *говоре* људским гласом, река је *болесна* и *помахнитала*), тако да се постепено разабира мисао о духовности појава у природи, и, трећа фаза, јединство природе (сав је призор као „дејство *једне* свести, црте *истог* лица, цвати на *истом* дрвету). „Објективна" реалност света, разбијена у првој фази, реинтегрише се на нивоу духовности у трећој, пошто је успостављен однос са субјектом.

Тема о јединству света као људског доживљаја, света чији се бесмислено разбијени елементи у субјективном доживљају сједињују, достиже врхунац у последњем певању, када је песник поново успоставио мир у својој души, повративши у њој хармонију детињства помоћу оног својства свог духа који сада назива Имагинацијом:

„This faculty [the Imagination] hath been the feeding source
Of our long labour: we have traced the stream
From the blind cavern whence is faintly heard
Its natal murmur; followed it to light
And open day; accompanied its course
Among the ways of Nature; for a time
Lost sight of it bewildered and engulphed;
Then given it greeting as it rose once more
In strength, reflecting from its placid breast
The works of man and face of human life;
And lastly, from its progress have we drawn
Faith in life endless, the sustaining thought
Of human Being, Eternity and God.

(XIV, 193—305)

(Та способност [имагинација] била је извор хране Нашем дугом трудy: пратили смо ток реке Од слепе пећине где се једва чуо Шум њеног рађања; пратили га на светлост Дана; следили му пут Међу стазама Природе, изгубили га Једно време из вида збуњеног и преплављеног: и Затим га поздравили када се поново подигао У снази, док су се у његовим смиреним грудима огледала људска дела и лице људског живота; и најзад, од његовог кретања црпли смо Веру у живот без краја, окрепљујући мисао О људском Битисању, Вечности и Богу).

Имагинација је почела да делује оног тренутка када је песник, тражећи да поврати свој првобитни сенсибилитет да би могао да пронађе смисао свог живота као појединца, престао да види спас у рационалним решењима. Доживевши оно што је била тема једне епохе као своју личну драму, Вордзворт је осетио потребу да саопшти сазнање које је из ње стекао. Његово колебање док се није определио за песнички позив појачавало је можда то што је преокупација његовог времена (и не само његовог) била и опште питање које је тежило ка рашчлањавању језиком дискурзије, а у исто време и лично, које би остало неартикулисано без конкретног и драматичног песничког израза. Одатле и колебање у његовом изразу и у теоријским расправама о песничкој дикцији (Предговори *Лирским баладама*). Мит у *Прељуду* о међудејству субјективног духа и природе он види пре као дуалитет, као једно наспрам другог када мисли филозофски, блиско енглеској филозофској традицији, а када се изражава у конкретним сликама и ситуацијама као песник, он га види као јединство (на ово је вероватно утицала и немачка филозофија, с којом се, као што је већ речено упознао преко Колрица).

У XIV певању песник се с двојицом сапутника пење на врх Сноуден (Snowdon) да види излазак сунца. Одједном се указује процеп — „Непокретни, бездани, туробни дисајни отвор" (A fixed, abysmal, gloomy breathing-place, XIV, 58), у „немом мору магленог иња" (a silent sea of hoary mist, XIV, 42), из кога се пролама „рика воде, бујицā, врелā, Безбројних, који једним гласом ричу":

„. . . the roar of waters, torrents, streams,
Innumerable, roaring with one voice!
Heard over earth and sea, and, in that hour,
For so it seemed, felt by the starry heavens."

(XIV 59—62)

(Који се чује над земљом и морем, и, тога часа, Тако је изгледало, осећала су га звездана небеса).

Та визија песнику изгледа као манифестација „величанственог интелекта" (a majestic intellect, XIV, 67) који је, у свом узвишеном јединству („један глас"), изнад поделе на дискурзивно и интуитивно мишљење и доноси „тај мир који превазилази разум" (that peace which passeth understanding . . . XIV, 126—7). Тако је дошло до победе над „светом смрти" (a universe of death, XIV, 160), из кога је песник прихватио страх, па га је преобразио:

„. . . to fear and love
To love as prime and chief, for there fear ends . . .”

(XIV, 162—3)

(Страховати и волети, Волети као прво и главно, јер ту престаје страх).

Страх (често инспирисан самим величанственим природним призорима, нарочито у *Прељуду*), прихваћен је као неизбежан састојак живота. Поред њега, исто толико стварна, стоји љубав. Ту где она побеђује, страх није додуше уништен, али је асимилован у њој. Песник се сећа свог чистог и животворног односа са природом у детињству, који се сада поново рађа, исти али и другчији, овога дана који свиће када га „Имагинација” најзад враћа природи, и у том чину он постаје песник.

УСМЕНО СТВАРАЛАШТВО У ДРАМИ ХРВАТСКЕ МОДЕРНЕ

Јосип Кекез

а)

Поткрај 19. стољећа усмена књижевност није више искључиви узор којему би се писана књижевност могла приближити а не и досегнути га, али је и надаље живо присутна у националним културним токовима, идејама и хтијењима. Иако постоје и негирајући ставови, па и отпори, не јењава њезино сакупљање, објављивање, коментирање и проучавање; издаје се у збиркама, знанственим је дјелима предмет изучавања барем толико колико и писано стваралаштво; на њезиним се примјерима обликују граматике, састављају рјечници, пишу студије и друго. Тако на поетици усменога настаје и поетика писанога: прозаик Динко Шимуновић нпр. инкорпорирао је у своја дјела елементе усмених предаја тако да остварују модерни сензибилитет и трагичне индивидуалне животне манифестације — осјећај животне клонулости, фатализам у егзистенцији.[1] Зависно о њихову појединачному подручју дјеловања, усмено је стваралаштво битно присутно и у дјелима В. Назора, И. Брлић-Мажуранић, А. Г. Матоша; затим — у дјелима језикословаца и повјесничара књижевности Маретића, Водника, Броза и бројних других.[2]

На пријелому двају стољећа проблематика народнога стваралаштва бит ће увучена у нека политичко-национална стремљења, односно народна ће књижевност бити истицана као саставни дио

---

[1] Исп. Маја Бошковић-Stulli, *Народне приповијетке и предаје Сињске крајине*. „Народна умјетност", Загреб, 1967—68, књ. V—VI, стр. 303—327.

[2] То се подручје још не може сматрати истраженим, но подаци које наведох, засновани су на у том смислу достатној анализи већ познате литературе: Шиме Вучетић, *Владимир Назор*. Пет стољећа хрватске књижевности, књ. 77, Загреб, 1965; Мирослав Шицел, *Ивана Брлић Мажуранић*. Пет стољећа хрватске књижевности, књ. 73, Загреб, 1968; Крунослав Пранић, *Језик и књижевно дјело*. Загреб, 1968 (и на другим мјестима гдје аутор проводи лингвостилистичку анализу, посебно Матошева дјела); *Зборник радова о Ивани Брлић Мажуранић*. Загреб, 1970; у мојој дисертацији *Присутност усмене књижевности у писаној хрватској књижевности 19. и 20. стољећа*, Загреб, 1975 (рукопис), означивао сам, дакако, интерферентна мјеста, а и накнадно о томе сакупљао податке; Јосип Кекез, *Усмена књижевност у дјелима хрватских реалиста*. „Република", Загреб, 1978, бр. 1—2, стр. 24—48 (о усменој књижевности у језикословним дјелима с краја 19. и почетка 20. стољећа ријеч је на стр. 27—29).

цјелокупне народне културе, а та је пак требала пружати своје услуге у трагању за политичким и друштвеним рјешењима. Водитељи тзв. сељачких покрета и њихови бројни сљедбеници исказиват ће вјеру у народ, па ће своју идеологију градити на духовним добрима сељака.[3] Чињеница да они народне масе сматрају једином правом националном снагом, уродит ће откривањем, вредновањем и институционализирањем народнога блага. Управо се тада цјеловитије конституира хрватска фолклористика, која за свој предмет занимања узима и усмену књижевност, коју они именују сељачком; Антун Радић је истодобно утемељитељ хрватске етнологије те први и главни суоснивач сељачке странке.

Као театролошки проблем и као процес међупрожимања двију поетика те као саставни дио наведене народнокултуролошке концепције, започиње у доба *модерне* јасније уочавање народнога драмскога стваралаштва, па ће услиједити сакупљање, објављивање и обрада драмскога материјала, што ће додуше истом у наше дане бити остварено релативно цјеловито. Невјерица у постојање народне драме, изражавана аргументацијом да се народ у својој неукости и у својој материјалној оскудности не може комплексно сценски изражавати, коначно се превладава. Народну драму као специфичан облик стваралаштва први недвосмислено истиче српски драматичар и пјесник Лаза Костић, који је у чланку *Народно глумовање* („Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине" (ГлЗМБиХ), V, 1893, 357—368) написао и ово:

> — Хоћу да вам причам о народном глумовању, о глумачкој, о позоришној или казалишној, о театралној жици у народном животу (...) — Ма ти се ругаш с нама. Зар театар и folklore? То су најжешће супротице, то једно другом поговара, folklore је природна појава, као киша и снијег, дуга и мућа, а театар је умјетност, вјештачки производ. Folklore и театар то је contradictio in adjecto (...) Домишљао сам се, да је можда у најстаријим незнабошким народним обичајима прва клица драмскога живота (у коледама, краљицама, ладалицама и додолама).

Костићев чланак рецензирао је ускоро „Вијенац" (1893, бр. 49, стр. 792) тврдећи да зацијело народних драмских игара има повише, па позива писмене људе из народа да „такве обичаје" помно и точно забиљеже и пошаљу Академији или Матици.[4] Академијин Одјел за фолклор од 1896. издаје часопис „Зборник за народни живот и обичаје јужних Славена" (ЗНЖО) и у њему излази Радићева *Основа за сабирање и проучавање грађе о народном животу*, гдје оснивач хрватске етнологије антиципира народну драму називајући је „драматском игром" и објашњавајући људима на терену да је ријеч о ономе када се један или више играча понаша пред публиком као да је он нетко други.[5] Одазивајући се Радићеву позиву из *Основе*, сурадници „Зборника" достављају Радићу етнолошко градиво с тере-

---

[3] На хрватске носиоце сељачкога покрета одлучан је утјецај извршио Jules Michelet (1798—1874). Посебно је његово дјело *Le Peuple* (1846) имало одјека у нас у другој половици 19. и на почетку 20. стољећа.

[4] Исп. *Народне драме, пословице и загонетке*. Пет стољећа хрватске књижевности, приредио Никола Бонифачић Рожин, књ. 27, Загреб, 1963, стр. 7.

[5] „Зборник за народни живот и обичаје", 1897, II, 63.

на, па унутар њега све облике књижевнога стваралаштва, што значи и сценско-драмске прилоге. Први и најрепрезентативнији такав рад јест Ловретићева монографија *Оток,* која својом исцрпношћу и разноликошћу градива остаје ненадмашном свим до данас изишлим књигама ЗНЖО.[6] Народно драмско стваралаштво изравније презентирају Мијо Жуљић из Вареша (1905) и Јурај Божићевић из Шушњева Села и Чаковца (1915).[7] У ГлЗМБиХ (1896) Антун Илија Царић објелодањује прилоге с Хвара,[8] односно (1899) из Сплита.[9] До тада, па и све до недавна, најцјеловитије драмско градиво доносе Тома Братић и Стеван Делић; чак га и класificирају према тематском, функцијском и изражајном критерију, односно према мјесту и времену изведбе.[10]

Народни сценски израз откривамо и преко писане драме тога времена: као и остало усмено градиво, преплетао се он понегдје с писаним због потреба поетике раздобља, иако претежито као ознака сеоскога амбијента и његових обреда и обичаја, дакле онако како га је етнолошки схваћала и наука, на пријелому двају стољећа. Као дио обичајнога и обреднога градива, такви су сценски елементи присутни у Хрчићевој драми *У сумраку* (1903), у Огризовићевој *Хасанагиници* (1909), у Косорову *Пожару страсти* (1912), те у Војновићевим *Машкаратама испод купља* (1922).[11] Драмско стваралаштво из доба *модерне* користи народни сценски израз и према за-

---

[6] О Радићевој концепцији народне културе, о његовој *Основи,* о Ловретићевој монографији и о Ловретићеву животу и раду ријеч је у мому раду *Присутност усмене књижевности* ... (као у биљешци 2).

[7] *Народне драме, пословице и загонетке* (као у биљешци 4).

[8] Антун Илија Царић, *Коледање уочи Младога љета на отоку Хвару.* ГлЗМБиХ, VIII, Сарајево, 1896, 524—529.

[9] Исти, *Фолклористичке биљешке из Далмације. Колендрање (Коледање) у сплетском Велом-варошу.* ГлЗМБиХ, XI, 1899, 178—186.

[10] Тома А. Братић и Ст. Делић, *Народне игре са сијела и збора у Горњој Херцеговини.* ГлЗМБиХ, XVII, 1905, 53—172.

[11] Постојање народнога сценскога израза потврђујемо данас уобичајеним извањским дијеловима сценско-драмске структуре: дидаскалијама, сценографијом, костимографијом, текстом, глумцом и редатељем. При запису и опису народних драмских изведаба наведени фактори за препознавање драмских текстова (једино је редатељ теже препознатљив) бивају редовито и увјерљиво присутни. Прије нису уочавани јер су били биљежени и третирани етнолошки, што конкретно значи с читавим обредно-обичајним ситуацијско-перформанцијским контекстом, а како се може разабрати из цитирана Костићева сегмента, знанствено се није ни помишљало на могућност постојања народне драме, иако се њезини одјеци налазе још у дјелима старијих писаца (нпр. Ветрановића, М. Држића). Карневалске изведбе теорија књижевности сматра сценско-драмском врстом, па се поједини примјери налазе у новијим збиркама народнога драмскога стваралаштва; а њезин драмски облик потврђују и наведени критерији за препознавање драмских текстова. Народна је свадба, с једне стране, театрабилне фактуре, а с друге, у њезину је композицију укључено неколико народних драмских игара које се изводе само на свадбама. Сценско-драмски елементи у споменутим писаним драмским дјелима видљиви су и примјеном Радићева критерија за препознавање драмских текстова: када се један или више играча пред друштвом влада као да је он нетко други (*Основа.* ЗНЖО, II, 63). Такви су случајеви чести у свадбеном и карневалском церемонијалу, иако дакако сви народни сценски облици и примјери нису запретени извођачким обредно-обичајним контекстом, па су драмски лако препознатљиви. У Хрчићевој, Огризовићевој и Косоровој драми народни су сцен-

хтјеву књижевне врсте,[12] но дакако усмено је стваралаштво присутно у драми *модерне* и већином других облика.

б)

Уз не баш особито значајне Дежманове покушаје с друштвеном проблематиком и његову драматизацију Шеноина *Златарова злата* (претходно настали Војновићев *Еквиноцији* и два-три повијесно-драмска текста начас запостављамо јер нам је тренутно сврха не само регистрирати него и илустрирати појавност) јавља се Милутин Цихлар Нехајев, као ђак доњоградске гимназије, својим *Пријеломом* 1897, а годину дана послије *Свјећицом*. Та два краћа драмска текста слове као типична за формацију *модерне*. По прилици у исто вријеме, с разликом од десетак дана, када се изводи *Пријелом* младога Нехајева, на сцену се ставља *Повратак* такођер врло младога Срђана Туцића.[13] Док *Пријелом* не успијева успоставити контакт с публиком, *Повратак* је живо заинтересирао гледалиште и побрао симпатије критике. Разлог што је Цихларов *Пријелом* примљен другачије није само у његовој несценичности или можда у недораслости публике, него првенствено у томе што психологија ликова и мотивација њихових поступака не почива на стварно могућем животном темељу.

Натуралистичко и симболистичко опредјељење фундирано је код цијеле једне групе драматичара, па и Туцића, домаћом грађом, примарно руралном, те модернизам бива остварен увјерљивим обрисима. У *Повратку* већ сам дидаскалијски опис појединих ликова очитује народску подлогу којом ће бити удовољено модернистичким захтјевима. Радња се одвија у једном славонском селу на Бадњу вечер. Иво је сељак, али је као творнички радник „попримио нешто интелигентније држање"; рука му је ампутирана па лијеви рукав виси празан, обузело га бљедило лица, лице му је упало од болести; жена му Јела дјелује изазовно, манире су јој фриволне, кокетна је

ски елементи присутни унутар обредне изведбе и дјелују на сценску фактуру писаног текста, док је у Војновићевим *Машкаратама* ријеч о карневалској игри, а примијењена је конкретна народна драма, што потврђујем мало подаље. У оба случаја изводе и други усменокњижевни облици, навластито лирска пјесма, што је једнако увјетовано контекстом изведбе.

[12] Већ уобичајена народна сценско-драмска фактура при преношењу се композицијски уклапа у писани драмски текст. Огризовићева *Хасанагиница*, нпр. започиње сценом у Хасанагиној „мермер-авлији", гдје су дјеца костимирана онако „као кад се играју сватова". Завршни призори Хасанагинице садрже контуре народне свадбе као устаљене форме по којој се онда равна фабуларни ток и којим се затим драма приводи баладично-емотивној поанти. Лингвостилистичком анализом уочавамо стилску подударност Огризовићевих дидаскалија на тому мјесту с онима у народним драмама, што није случај с осталим дидаскалијама, јер су оне опет прилагођене захтјевима своје епизоде. У Хрчићевој и Косорovој драми свадбена, а у Војновићевој карневалска сценска композиција такођер дјелује на структуру писане драме. Ниједно од тих дјела није могуће аутентично сценски поставити без уважавања народне драмске поставе.

[13] Иванов, *О драми Пријелом*. „Обзор", Загреб, 1898, бр. 115; М. В. Винков, *Двије позоришне новости: Повратак С. Туцића — Прелом М. Нехајева*. „Нада", Сарајево, 1898, бр. 12; Миков, *Свјећица*. „Нова нада", Загреб, 1899, св. 4—5; Ив., *О драми Свјећица*. „Обзор", Загреб, 1898, бр. 272.

на сељачки начин и носи око врата „силу Ђердана"; све су то типичне назнаке модерних ликова. И остали су сеоски ликови извањски карактеризирани на сличан начин: Ката је подражљива и у понашању неугодна; Станко је страствен; Марта је заједљива и фриволна. Тиме што се радња збива на Бадњак оквирно је постављена у сеоски обред, по поду је „разасута слама, како је то о Божићу обичај", и како је то већ народни обичајни закон повратка на тај дан кући, па ма колико се од ње далеко у свијет одлазило, увјетоват ће трагичан драмски расплет збивања у селу. Тај податак из народнога живота послужио је аутору као средство обликовања драме и техничке проведбе драмскога расплета. Без намјере да анализирамо поједине ликове и њихове амбијенталне реалне особине коришћене у сврху модернистичко-натуралистичке концепције, издвајамо тек једно: да повратник открива прељуб своје жене, али да убија заводника, поштедјевши живот прељубници, рачунајући на то да ће је казнити окрутније не смрћу него животом. Стога јој упућује ријечи којима драма поантирано модернистички завршава: *Горе по те да останеш жива*. Између тога епскога десетерца као драмске поанте и уводнога постављања драмске фактуре народским реалитетима, водит ће се драмски дијалози проткани елементима усменога исказа: дијеловима народне пјесме, пословицом, фразеологизмом, поредбом, метафором, клетвом и другим устаљеним језичним моделима. Него, за разлику од писаца, па и драматичара, претходних раздобља, особито славонскога поднебља, усмено стваралаштво није оптеретило ни радњу ни стил, већ је прочишћено, избирљиво примијењено као средство амбијенталне одредивости у циљу фабуларне једноставности, индивидуализације протагониста и усмјерености према драмскому сукобу.

Драмски првијенац Франа Хрчића *У сумраку* — написан 1903, а први пута приказиван 22. листопада 1904. у Загребу — зацијело је најбољи ауторов драмски текст, бољи дакле од накнадно остварених, у којима народно градиво не бива примијењено. Будући да се *У сумраку* драмска радња збива у селу славонскога Посавља и будући да је она социјална реалистичка слика сеоски ће живот, заједно с његовим обредима и усменим стваралаштвом, судјеловати у композицији драмскога текста, но ни овдје не с претјераношћу иако — с обзиром на сложенији драмски ток — у већој и разноликијој мјери неголи у Туцићеву *Повратку*. Уз двостиховане бећарце, усмене колоквијалне фиксације, епске десетерце као синтагме говорнога стила, народну лирску пјесму, присутни су и сценски дијелови свадбенога церемонијала, у што су онда природно уклопљени и свадбени обичаји, коло, народне реторичке врсте (здравица и ругалица), затим поскочица и сватовска лирска пјесма.

Косорова драма *Пожар страсти* (1912) није само још један примјер коришћења руралнога миљеа заради удовољавања захтјевима нове поетике, него је и потврда како стваралаштво тога миљеа даје свој одлучан принос самој квалитети дјела. У *Пожару страсти*, као и у Туцићеву *Повратку*, естетика модернизма остварује се обрадом издвојених стварних сеоских људских понашања. Тај фактор могућега стварнога контекста добива још више на значењу испоредимо ли *Пожар страсти* са слиједећом Косоровом драмом *Помирење* (1914),

која иако се поставља у славонски амбијент, заостаје за првом примарно стога што реалан животни модернизам онемогућује лектира и мноштво симбола. Издвајањем опорога и међусобно супротнога, али потенцијално стварнога карактера и мишљења двију славонских обитељи, посебно страствену привржености сељака за земљу хранитељицу, па затим потенцирањем таквих елемената односно њиховим постављањем у драмски сраз, аутор у *Пожару страсти* збивања приводи до симбола добра и зла у човјеку. Поступци ликова контекстуално се осмишљују народним животом, који увјетује драмску композицију и драмску идеју. Призори првога чина одвијају се на спорној њиви, до које „из даљине домнијева испрекидана пјесма пастира и нујни придушени звуци фрулице"; у ту се сценографију смјештају основне карактерне назнаке ликова и коријени накнадному сукобу, при чему гномско искуство врши своју функцију, па ће сељаци говорити о Гушину сину да је зао као и отац му: (...) *куд ће крушка него испод дебла;* а Иларију ће упозоравати: (...) *е види он да си мекан ко лепиња, да те може око прста мотати.* Илариja одступа од начела *зуб за зуб,* а Гушина је животна максима *Тко је јачи, тај квачи.* Итд. Други и трећи чин одвијају се у кућама двију сукобљених страна (због драмскога сукоба заснована на карактерима у Огризовићевој *Хасанагиници* сценска постава је истовјетна); гдје, уз покушај да се зло надвлада добрим, носиоци зла уносе нове мотиве пореметљивости у живот добрих, да би у призорима завршнога четвртога чина носитељи добра били према носитељима зла најпомирљивије великодушни и да би расплет услиједио у очитости разноликих људских судбина унутар сеоскога мноштва на свадби, па су и сценски призори тако постављени да се зло и добро бију запретено под атмосфером војновићевско-еквиноцијски усковитланога свадбенога обреда. Пјевају се лирске пјесме, момачке и дјевојачке, на сцену ступа просјакиња служећи се језичним формулама народне здравице; након њезина краткога призора услиједује IV. призор, у којему се чује слепачка пјесма уз пратњу гусала и гдје слијепац десетерачки јауче над властитом судбином, на што се надовезује пословичан коментар: *Е да тако је на свијету. Један жали и тугује, а други пјева и пирује.* Под свадбеним весељем, у којему се још и кола плешу, изричу здравице (једну изговара цјеловито Мирко у VI. призору), нижу свадбени обреди и обичаји, прво тиња па затим расте зло, да би на крају избило на површину, надвладало широкогрудност добрих, оспорило им будућност.

Како сам наводи у својој биографији, Косор је провео дјетинство у Отоку код Винковаца, у оному истому Отоку о којему је Јосип Ловретић објавио у ЗНЖО монографију,[14] потврдивши богат-

[14] Филозофско-културолошки обликована Радићева *Основа за сабирање и проучавање грађе о народном животу* (1897) имат ће одјека на терену. У II, III, IV. и VII. књизи „Зборника за народни живот и обичаје" објављена је монографија Јосипа Ловретића *Оток. Народни живот и обичаји.* Монографија заузима 370 страница у II. књизи „Зборника", 28 у III, 67 у IV. и 149 страница у VII. књизи, што је укупно 614 страница. Монографија је о Отоку у Славонији одиста опсежна, што значи и потпуна: исцрпно су предочени сви облици што их изискује поднаслов *Народни живот и обичаји.* Осим с етнолошкога, етнографскога, антрополошкога, литерарнога становишта, занимљива је и с лингвистичкога, правнога, медицинскога и других.

ство народне културе, и из којега је сам народно стваралаштво претварао у своје новеле. Такво је градиво Косору послужило као стваралачка основица новој поетици и њезиној естетици. Једнако је и с језиком, чија се специфичност искристализирала пробијањем кроз густиш народнога пјевања. Није језик више сав саздан од дијелова усмене књижевности, иако му је основица управо њезин израз, па није ријеткост да се из дијалошких цјелина дадУ издвојити цјеловити епски десетерци. Усмено и уопће народно стваралаштво у *Пожару страсти,* као и у већини књижевних текстова *модерне,* није искључиво обликовни материјал који би се механички примјењивао, него се с дистанције изабире према критерију функционалности: пословични облици нпр. осим што су природан дио амбијенталне цјелине у коју се смјешта драмски ток Косорова дјела, присутни су и ради потенцирања драмске идеје, па унутар тога и заради карактеризације, односно прво одвајања а затим супротстављања, ликова; остали облици још и заради композицијских разлога.

У ту групу драмских остварења из раздобља *модерне,* која је уједно и најрепрезентативнија (за разлику од двију крајности: оних у којима се народно градиво тек благо транспонира па заправо оптерећује писано дјело и оних што су га посве запоставили), треба дакако уврстити и Војновићев *Еквиноцић* (1895), поготову што је ријеч о првој симболистичкој драми и једној од првих из раздобља *модерне;* насталој дакле након салонско-друштвене комедије Милана Шеное *Како вам драго* (1893) и повијесно-романтичних драма *Болеслав* Стјепана Милетића и *Љутовид Посавски* Анте Тресића Павичића из 1894. И у *Еквиноцију* је регионални пучки амбијент заједно с његовим усменим стваралаштвом искоришћен у сврху реалистичкога и лирскога симболизма. Ту се „говор састоји од цијеле скале пучког израза, од пјесама и пословица до идиома и слика какви су идејно, карактеризацијски и лексички примјерени пуку из чијих стварносних и сценских односа израстају".[15] Поступак увођења и сврха таква говора је, као и у већ наведеним драмама, а специфичност му је онолика колика је и регионална специфичност корелације менталитета и његова израза. Пословице, клетве, заклетве, поредбе, метафоре, фразеологизми инкорпорирају се у писани ситуацијски контекст према народној пракси инкорпорирања у усмени контекст, па су и у тому погледу потпуно амбијентално колоритни. Равномјерно су дистрибуирани по цијелому тексту, што произлази из драмске радње чији су носиоци пучани, а као колоквијалне микроструктуре тематски и типолошки су разнолике, опет према захтјеву поједине епизоде и наравно према драмској напетости. Кад се такви пучки изричаји нађу у дидаскалијама, знак је њихове способности маркирања психолошких стања ликова и напетих унутрашњих и ванјских ситуација, а у ту су сврху и намијењене глумцу и редатељу који их преносе гледаоцу. Дијелом амбијенталнога контекста треба сматрати и стихове усмене књижевности; такођер народне молитве, обичаје, вјеровања и пучки начин мишљења. Све је то у *Еквиноцију* функционално приведено модернистич-

[15] Дарко Сувин, *Драматика Ива Војновића.* „Дубровник", 1977, 5/6, стр. 199.

кому виђењу стварности и средство је митскога поистовјећивања људске судбине с дјеловањем узнемирене атмосфере као пејсажа људскому фатуму.

У Војновићеву стваралаштву, наравно и образовању те афинитету према умјетничким вриједностима, усмена књижевност бива једном од одлучнијих назнака, што опет не значи да је увијек успјешно књижевно примјењује. Тако *Смрт мајке Југовића* данас не схватамо особито литерарном, без обзира на то што је своједобно била радо гледана и награђивана. Писана је пригодно и бит ће да ни сам аутор није особито тежио за тим да јој осигура достојније значење. У њој је толико наивних поступака — језичних, стилских и композицијских — да чак и идеолошки дјелује као промашај, а најмање као комплексан креативан чин. Што јој је онодобна критика примила врло похвално, објашњење је у истовјетности идејне оријентације с политичким стремљењима у земљи, у рецептивној вриједности народне поезије којој се Војновић утекао, као и у тадашњему статусу народнога стваралаштва иначе. Без обзира на угледање на Европу, у то је доба народно стваралаштво рецепцијски најприсутније и умјетничко је градиво које се највише користи у величању националне прошлости. Нешто мање је био одлучан Војновићев симболизам и метафоричан говор, којему је тадашње доба такође било склоно.

Машкарате испод купља настају у вријеме кад је *модерна* већ била превладана новим стиловима, но то је драма која — осим што употпуњује Војновићев драмски опус — чини цјелину с *Дубровачком трилогијом* (1903), — она додатно илустрира Војновићев однос према усменому стваралаштву. Вријеме настанка *Машкарата* заостављиво је и тиме што народно градиво функционира на сличан начин оному у *Еквиноцију*, па чак и оному у дјелима неких других драматичара модерниста: као техничко-композицијско средство и као стилско средство у митскому истицању људске коби. Оно што је нпр. у *Еквиноцију* узнемирена атмосфера, односно усмено градиво које ту атмосферу митски спаја с узнемиреном људском психом, или нпр. оно што је у Косорову *Пожару страсти*[16] усковитлани свадбени обред, испод којега ће букнути „пожар" у људској психи, у *Машкаратама* је то карневалска свечаност са свим у народној проведби извођеним стваралачким облицима, уз које ће се водити самртна борба једне припросте дјевојке уз додатну повијесно-егзистентну димензију лирско-драмскога тока пропасти дубровачких госпара, због чега неки *Машкараће* сматрају четвртим дијелом *Дубровачке трилогије*. Обје се димензије, садашњост и прошлост, односно индивидуално и опће, међусобно преплећу, као што се комплементарно преплећу народно и писано стваралаштво старога Дубровника. Није нам познато ниједно дјело хрватске књижевности којим би усмена и писана традиција били тако чврсто и примјерима бројно обједињени као у *Машкаратама*.

[16] Ето типичнога примјера за метафорику *модерне*, психолошки увјетовану и незамисливу у претходним стилским формацијама. Нова метафорика на истому је функционалному нивоу као и бројне усмене језичне микроструктуре у напријед споменутим драмама; као и у некима другима. За стилистику *модерне* прије ју је потребно суставно обрадити.

Већ смо рекли да карневалски церемонијал у етнокултури садржи сценске елементе и да су они такође присутни у Војновићеву дјелу: глобално и фрагментарно композицијски (што се може провјерити и на понеким дидаскалијама), али и епизодном примјеном фактичне народне драмске игре:

ЦИВО (као горе): — Хоћеш, хоћеш! ... и ми сви. — Ја ћу бит Ђороје, сва у кожи од овна — ти си Вила с вијенцем и с преслицом — а Мару ћемо сву посут перушином од кокоши и од винтуше, па с кљуном од тичине — и то ће бит Турица.

АНИЦА (пљешће рукама и смијуцка се тихо): — Ха! ха! што ћемо бит лијепе! — Ђороје, Вила и Турица ...

Ђороје, Вила и Турица ликови су народне покладне драмске игре,[17] од које су дакле овдје уметнути елементи у сценски карневалски оквир. Од осталих народних облика који су дио покладнога обреда или су изведбено неовисни о њему, присутни су у Војновићевој драми коледарска пјесма, народна успаванка, сватовска и љубавна пјесма;[18] затим народно коло, што значи и народна пјесма, поскочица, која се пјева уз коло или пјесма што се пјева уз коло које је иначе дио народне сценско-драмске игре (нпр. *Ој Иване, Гул-Иване,* III). Извођење народнога стваралаштва прате етнографски и етномузиколошки подаци. У драми су присутни одјеци народне бајке из дубровачкога залеђа, апострофирани су подаци горњачке епске пјесме коју изводе гуслари на Плочама. Изричући изведбени контекст народнога стваралаштва, односно сегментирајући повијест дубровачком стварношћу средине 19. стољећа, нужно се преплићу етнокултуролошки облици Дубровника и ближе околице с онима из залеђа, будући да су носиоци обају типова народнога стваралаштва међусобно редовито комуницирали. Треба још придодати вјерске обреде и народну културу која је с њима у вези и дакако жив, изворан усмени језик. Све се то нашло у заједништву с писаним стваралаштвом и другим облицима умјетности, опет у једному врло широкому распону, а с функцијом виђења људскога микрокозмоса у вијавици повијести.

в)

Хисторијска трагедија његована је у доба *модерне* — понајвише у почетку — и од старих и од младих, првенствено због трију разлога: (а) инерцијом традиције, дакле одлучним насљедством, које се опет (б) проблемски сретно уклапа у идејна струјања епохе, али (в) и због тога што се и естетски уклапа у нова виђења свијета и појединца у њему. Такав ће драмски облик наслиједити обли-

---

[17] Да је ријеч о изворној народној покладној драмској игри, свједочи и Франо Чале у књизи *Иво Војновић,* Пет стољећа хрватске књижевности, књ. 55, приредио Маријан Матковић, Загреб, 1964, стр. 400.

[18] У наведеном дјелу (*Тумач,* стр. 400) Чале ће написати за пјесму *Дјевојчица мала* итд. (I): „Ова народна љубавна пјесма из дубровачке околице својим садржајем већ сад најављује призор између Јера и Анице, која ће од њега добити цјелов и умријети". Наводимо то стога да бисмо барем једним примјером потврдили функционалност народне пјесме у *Машкаратама.*

ковне поступке, да би се понекад на њих надовезивали нови према захтјевима *модерне*. За речено је илустративан примјер Тресићеве драме *Катарина Зринска* (1899), која је усмјерена противхабсбуршки односно национално прохрватски. Она из претходнога времена наслеђује епски десетерац, дикцију епске пјесме, композицију; али је стихом и изразом ипак варијабилна и није више изразито „шилеризирана" нити романтичарски сентиментална или театрално патетична, него се трагична судбина Катарине Зринске и једнако трагичне Хрватске тематски уклапа у назор *модерне*, како се нпр. у Шимуновићевој прози ликови свакодневице народном легендом судбински постављају. Тамо легенда, а овдје повијест одређују понашање модерних карактера. Оно што вриједи с обзиром на хетерогеност стилова хрватске модерне драме у цјелини, нашло се на окупу, у појединачному случају, овдје: први је дио *Катарине Зринске* традиционално хисторијски, док је други претежно модернистички. А како је народна поезија судјеловала у обликовању писанога дјела у прошлости и у модерној, тако се њоме обликују оба дијела, али на различит начин. Од тематски сличних дјела прошлих раздобља, Тресићева се *Катарина Зринска* разликује и по тому што јој је драмски говор свакодневнији, колоквијалнији, па драма није посве стихована, док је с претходним драмама подударна још и по стилским поступцима преузетима из класике. И нестиховани дијелови прожети су елементима епскога говора, поготову онда када се домаћи лик супротставља нпр. германскому, како је то, рецимо, учињено када Зора обавјешћује Катарину о доласку грофа Тотенбаха (Tottenbach):

> — Мама, мама, дошао је неки страни витез. Коњ му је заогрнут абаијом набитом драгим камењем. Не носи калпак ни доламу нега као Нијемци. —

Били пак драмски сегменти у стиху или не, бивају прожети устаљеним колоквијалним језичним моделима, пословицама, фразеологизмима, клетвама, поредбама, метафорама и сродно; затим епским формулама и украсним придјевима. При тому ће епско пјевање бити понекад и превише истицано, и то управо на оним мјестима гдје се идејност непотребно упадљиво издваја. Тако је нпр. у призору осмоме првога чина када Крсто проговара епски формулативно: *Чујеш Петре, чуј ме и ти, селе* и наставља у истому епскому стилу, нпр. *Вратио се Вуче са крајине, // Пак он иде на горње чардаке* односно *А знате ли тко су млади били? // Једно Петар, друго Катарина*. Тако је када исти лик „чита пјесму" дословно спјевану на народну, а идејно уперену и против Нијемаца и против Турака, с вјером да ће хрватској „вили" притећи у помоћ јужнославенске „посестриме" (III, 4). Резултат је једнак и кад се епски формулативни десетерци пребацују у једанаестерце додавањем новога слога на почетку стиха или уметањем слогова без икакве друге трансформације. Насљедство је то из прошлих раздобља. Примјера би се дало извући подоста, но и неколико ће дјеловати илустративно: *Од наших нитко не погибе, бане // А од њих, мислим, не умаче нитко* (I, 10); *Ти купи сваће, доћи по дјевојку* (II, 7). Стил десетерачке епске пјесме примјерено је примијењен, према захтјеву драмске епизоде, на оним мјестима

у којима је ријеч о стијешњености Хрватске с турске стране, посебно онда када се Хрватска исцрпљује ратним чаркама с Турцима.

Него: завршни чинови, након друштвено-трагичне слике Хрватске и њезина племства, детерминирано тим контекстом, израстају у особну трагедију, па драма постаје индивидуално егзистентна; чак и стилски: болесно понашање ликова, ликови су мртвачки блиједи „ко увела трава на мјесечини, косе им се јеже, жарке бриге упалише врућицом" Катаринину крв, па из ње сијевају утваре, ликове мучи мора итд. Сценскому опису такве индивидуалне животне трагедије усмена поезија даје свој одлучан прилог: она увјетује композицију, оцртава лик, потенцира болесно напету атмосферу, преноси се учестало злокобност црнога гаврана који „у ноћи црној црних зловјесница" својим граktом смрт навјешћује. Гавран, то од најдубље народне прошлости средство митскога наговјешћивања сваке зле коби, који је врло чест у усменој поезији, у *Катарини Зринској* такођер фатално усмјерује људски живот на повијесној детерминанти народа којему лик припада.

г)

Осим *Смрти мајке Југовића* драматизирани су и неки други народни пјесмотвори, изабрани према критеријима или политичким или естетским, а подржани друштвеним статусом усменога пјеснишштва. Док је у Војновићеву случају разлог посезању био идеолошке природе, дотле Огризовићево опредјељење за *Хасанагиницу*, па увјетно и за *Бановић Страхињу*, потврђује избор увјетован естетском концепцијом *модерне*. Сличан је разлог присутан и у наше вријеме, у којему су оба наслова подвргавана новим драматизацијама, било казалишним, филмским или неким другим. Огризовић пише *Хасанагиницу* (1909) након *Проклетства* (1906), које се сматра модернистичком драмом, на што упућује већ и наслов, но бит ће да ни *Хасанагиницу* не би требало сматрати изванмодернистичким заокретом, већ уклапањем традицијскога дјела у аналогну естетику.

Хасанагиница је поуздан знак да се доба *модерне* и доба народне пјесме не искључују. Драмско вријеме у писаному дјелу јест — према ауторовој дидаскалији — хрватска народна пјесма. Готово све је ту остварено усменом поезијом. У том смислу народна *Хасанагиница* бива само садржајна назнака: другим се народним пјесничким градивом сценска радња грана, док се поједине епизоде једино обиљежавају конкретним стихом или његовом синтагмом из усмено настале *Хасанагинице*. Остварујући своју реконструкцију етноменталитета у којему траје сукоб двају баладичних карактера, Огризовић се служи конкретним народним стиховима забиљеженима у муслиманској средини. Аутор конзултира до тада изишле збирке, од којих смо у стању издвојити збирку Целалудина Курта,[19] одакле су се ту нашла два цјеловита записа. Први је интерполиран у четврти призор другога чина, у којему је Хасанагиница поновно

[19] *Хрватске народне женске пјесме (муслиманске)*. Свезак први. Сабрао и уредио Мехмед-Целалудин Курт, Мостар, 1902.

испрошена, па се, с једне стране у складу с очекиваним весељем испјевава разиграна и духовита младеначка романца; али у што се, с друге стране, не може уклопити и Хасанагиница, којој је мисао туробно усмјерена према Хасанаги и њиховој обостраној судбини. Текст интерполиран у Хасанагиницу био би онај чији први стих гласи *Оклади се момак и дјевојка.* У наведеној збирци (стр. 111, бр. 51) текст је истовјетан; уз два-три ситнија одступања, једино је у драми изворна икавица јекавизирана. Други је примјер из првога призора трећега чина, који се збива у Хасанагиној кули и примјењује се у истој функцији као и први, да организује, у овому случају Хасанагу: почиње стихом *Каранфиле, племе моје,* а интегрално је пренесен из исте збирке, стр. 84, бр. 27. На истому је мјесту још неколико таквих текстовних јединица, али из других врела. Јасно је да преузете народне пјесме Огризовић мора прилагодити драмској фактури, па их зато пресјеца или дидаскалијама или говором онога тко их слуша, а због истога разлога нису увијек ни цјеловите.[20] Драма је иначе писана углавном у стиху, претежито десетерцима, међу којима је становит број епских десетерачких формула. Будући да се драмска радња одвија у муслиманскому амбијенту, Огризовић ће живот и менталитет тога амбијента окарактеризирати такође амбијенталним народним стиховима, што их поновно преузима из доступних му записа. У истој ће функцији бити и поједини муслимански обреди, обичаји, народна вјеровања, покоји приповједни и реторички (басма) податак. О амбијенталному народному животу водио је Огризовић рачуна и у својим дидаскалијама, које није изрицао искључиво нормативним књижевним језиком, већ је језик дидаскалија прожимао турцизмима и синтагматиком народне поезије.[21] Други чин, који се збива у авлији и кући Зафир-хануме, првим дијелом првога призора није у стиху, него је писан

---

[20] Тако је нпр. с двјема народним пјесмама које у трећему призору другога чина, заустављивши се наврх басамака, Имотски кадија „стане танко попијевати уз тамбуру", прва почиње стихом *Ако желиш миловања,* а друга *Уродило грожђе бисерово.* Тешко је казати одакле све Огризовић преузима народне пјесме, али је текстолошки несумњиво да су то редом збирке муслиманских пјесама. Прегледао сам велик број збирки које су изишле прије настанка Огризовићеве *Хасанагинице,* но среће сам имао само са збирком Џелалудина Курта, из које је Огризовић преузео два текста. Некима сам варијанте налазио у прилозима сурадника Матичине збирке, али су то ипак биле само варијанте, које су објављене након Огризовићева дјела.

Осим двема наведеним пјесмама, Имотски кадија ће просити Хасанагиницу и пјевањем других пјесама, једна је у II, 3, а Кадија је започиње стихом *Љубили се с вечер до са̀баха.* У кули Хасанагиној, осим *Каранфиле, племе моје,* изричу се још двије љубавне народне пјесме. Једну говори Хасанага Влахињи, а први јој је стих *Кро̀з ба̄шчу ми вода тече* (III, 1). Другу говори Влахиња након што је Хасанага отјера из куле будући да уз њу није могао заборавити Хасанагиницу, а почиње стихом *Пођи због̀ом, мој неломљен со̀коле* (III, 1). Огризовић трага за оним народним пјесмама које се могу прилагодити карактерним особинама ликова и фабуларному току драме, а каткада их благом лексичком супституцијом адаптира ситуацији међу ликовима. Аутор у правилу поштује нпр. изворну икавицу и брине о интонацији реченице да би се још више приближио амбијенту збивања драмске радње.

[21] Спомињали смо функцију дидаскалије и у Војновићеву *Екви̇ноцију,* гдје такође није формална или сведена само на извањске поступке ликова. Ни у осталим драмама *модерне,* као ни у онима из 19. стољећа дидаскалија нема само објашњивачко значење, није само упута редатељу, глумцу или чи-

у стилу народнога разговорног језика, који природно садржи лексик и синтагматику народне пјесме, па и потпуне епске десетерце, за које је Огризовић држао да би се колоквијално такође могли изрицати у муслиманској средини, односно да би могли бити дијелом усмене реченице: *„Је ли тестир, прȋјо и хȁнумо?", „Јесте тестир прȉје и хȁнуме!* Оно ето *знате и ви што је и како је"*. Такође: *„Није прошла ни недиља дана, а сину ми књиге долазиле* сваки дан". Сви су споменути фактори требали послужити за реконструкцију реално могућега контекста драмскому сукобу двају ликова. Народна је пјесма такав контекст, према законима своје поетике, апстрахирала; писана га драма нужно мора испоставити, па ако је Огризовићево дјело изневјерило народну *Хасанагиницу* или ако можемо изнијети икоји битнији недостатак, онда је он у томе што ни све подузето није било достатно да би се остварио потенцијално реалан контекст.

Огризовић пише још једну драму насљедовањем усменога пјесништва: *Бановић Страхињу* обликује угледањем на истоимену народну пјесму и на *Зидање Скадра*. Прва је својим ликовима, особито Страхињиним меланколичним карактером и унутрашњим проживљавањем моралне дилеме, а друга својом прастаром легендарношћу и мотивима приношења људске жртве у остваривању намјераваних потхвата те појединачних људских понашања одређенима митским разлозима, већ дио модерне поетике. Но, аутор овдје не искориштава квалитативне могућности народнога текста, већ с естетскога плана скреће у идејни, што — како већ рекосмо — није била ријеткост у тому раздобљу, па бисмо идејност хтјели илустрирати још покојим примјером а досадашњим репрезентативним дјелима завршно придодати нова, с циљем да се предочи шаренило стилова, мноштво драма и разноврсност интерферентних повода.

*
* *

У доба *модерне* различити су узроци драмскому оживљавању руралне проблематике. На основи свега што смо досад рекли, таква бисмо сценска дјела могли сврстати у двије групе: а) *аутентично-руралну*, с распоном од тзв. фолклорних дјела до сериозно-аналитичких, која рашчлањују односе на селу и усредоточују пажњу на духовни и емотивни свијет сеоских ликова, а посљедица су опћега повјерења у етнокултуру и опозиционалности импортираним културама; б) *симболистичко-руралну*, која користи рурални амбијенг

таоцу, него је стилски и језично-изражајни фактор раван свим осталим плановима драмске фактуре. Сврховита би била свака студија која би типологизирала и обрадила мјесто и природу дидаскалије у хрватској драми све тамо од *Идеши же, милостивче, ка пожртију* па до наших дана. У доба *модерне* особито је фразеолошка дидаскалија значајна јер изриче унутрашња психолошка стања ликова, што је и у животному контексту изражајна снага и естетска вриједност фразеологизма. Управо у дјелима *модерне* минијатурни облици нису само језична синтагма, него добивају свој пуни естетски дигнитет. Сценски успјешно реализирати фразеолошку дидаскалију значи главним дијелом интерпретирати драмску улогу.

примарно за модернистичку естетику и село јој није предмет него средство поетизације. Но, путови којима усмена књижевност допире до писане не иду само преко руралне проблематике. Драмама хрватска *модерна* заиста није оскудијевала, било их је свих врста и разноликих стилова. Елемената усменога налазимо у жанровски разнородним драмским типовима једнако како су знали и изостајати.[22] Хетерогеност стилова у најужој је вези с разнородношћу узрока због којих се посеже за усменокњижевним градивом. Глобално и закључно узевши, фактори који у доба *модерне* значајније увјетују присутност усменога у писаному, били би:

1) *статус, друштвени и естетски, усмене књижевности* на пријелому стољећа
   а) њезина фреквентност — интензивно трајање на терену, издавање, коментирање; интерферентно насљеђе
   б) потенцијална способност комуницирања с новом естетиком

2) *оскудне националне друштвено-политичке прилике* и тражење излаза из њих
   а) опћа митологизација прошлости
   б) схваћање и тумачење усмене књижевности као регистратора „славне" прошлости

3) *опћа оријентација на етнокултуру*
   а) откривање и издавање сеоских духовних вреднота
   б) индивидуализација и адаптација (амбијентализација) извањских књижевних струјања.

---

[22] Драму хрватске *модерне* класифицирао је Мирослав Шицел у *Повијести хрватске књижевности*, књ. 5, *Књижевност модерне*. Загреб, 1978. Види дијакронијску таблицу на страницама 342. и 343.

НЕПОЗНАТИ ТЕКСТОВИ СРЕЗЊЕВСКОГ НА СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Мцлорад Живанчевић

Измаил Иванович Срезњевски (1812—1880), велики руски научник, један од оснивача славистике[1], сарађивао је, посредно и непосредно, у хрватској и српској књижевности.

Ову сарадњу, готово без изузетка, не бележе ни руске ни југословенске библиографије[2].

Чињеница да је Срезњевски оставио трага у нашој књижевности, пре свега као Вуков сарадник[3], затим као аниматор у илирском покрету[4], напокон као проучавалац јужнословенске филологије, фолклора и етнографије, и као издавач старих споменика, обавезује нас да се упознамо и са другим, ситнијим његовим приносима, од којих су неки анонимни, а неки просто заметени, иако су доста јасно ауторски обележени.

У хрватској књижевности Срезњевски је непосредно сарађивао у Даници илирској[5] и Вразовом Колу.

Године 1841. млади руски научник боравио је на Словенском југу, припремајући се за професора славистике. Та епизода углавном

---

[1] Исп. *Славяноведение в дореволюционной России.* Биобиблиографический словарь, Москва 1979, стр. 318—321.

[2] Поред споменутог руског славистичког речника, који обилује пропустима у области библиографије, литературе и архивске грађе, исп. велику *Библиографију* Лексикографског завода, т. 1—11, Загреб 1956—1958.

[3] Посебно о томе: Андра Гавриловић, *Срезњевски и Вук у Бечу,* (у:) *Словенска путовања,* Београд 1922, стр. 124—142; Љуба Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића,* Београд 1924; В. Н. Зыкин, *Вук Караджич и русская наука,* Ленинград 1950; Витомир Вулетић, *Срезњевски и Вук,* Анали Филолошког факултета у Београду за год. 1964, Београд 1966, св. 4, стр. 83—96; П. А. Дмитриев, *И. И. Срезневский и Вук Караджич,* Взаимосвязи славянских литератур, Ленинград 1966, стр. 50—78.

[4] Милорад Живанчевић: *Прилози проучавању хрватске књижевности XIX столећа,* Рад ЈАЗУ, Загреб 1969, књ. 355, стр. 8—30.

[5] Исп. репринт-издање овог часописа (I—V, 1835—1849), Загреб 1970—1972 (Казало, стр. 71). Иако сам код уређивања овог издања управо ја био стручни сарадник (исп. онде генералије), неке текстове нисам успео да дешифрујем, због оскудице у времену. Исп. такође: Милорад Живанчевић, *„Даница илирска" и њени анонимни сурадници,* Croatica, Загреб 1973, св. 5, стр. 67—105.

је позната науци[6], па је стога овде нећемо препричавати. На пут је кренуо из Харкова јесен 1839, задржао се у Берлину и Прагу, пешице обишао Чешку, Лужице и Шлеску, боравио у Бечу и Загребу, затим пропутовао Словенију, Далмацију, Црну Гору, Босну, Србију и Бугарску, ишао у Свету Гору, задржавајући се у повратку опет у Загребу, Пешти, Бечу, Братислави, Кракову, Лавову, Познању и Варшави. У домовину се вратио јесен 1842. године.

На свом путу Срезњевски је упознао многе угледне савременике, међу којима су били Вук, Његош, Прешерн, Мажуранић, Гај, Враз, Колар, Шафарик, Штур, Ханка, Жупан, Јарник, Сломшек, Кастелиц, Кробат, Жакељ, Мајар, Пуркиње, Раковац, Топаловић, Вукотиновић, Деметер, Ужаревић, Ербен, Клицпера, Хурбан, Холи, Штос, Бабукић, Марјановић, Ваканović, Милаковић, Теодор Павловић, Сима Милутиновић, Суботић, Зап, Челаковски и други. Нарочито се спријатељио са Станком Вразом[7], са којим је неко време и путовао, и коме је са различитих етапа свога пута слао исцрпне извештаје[8]. Овог писца Срезњевски је изузетно ценио због свесловенске оријентације и полагао је велике наде у његову улогу у илиризму, југословенству и свесловенству.

Из дружења Срезњевског с Вразом поникла је његова сарадња у хрватској књижевности.

Први прилог Срезњевскога у хрватској књижевности био је његов допис о позоришту у Крапини, објављен у Даници илирској год. 1841,[9] коме дугујемо аутентичан опис атмосфере једне илирске позоришне представе:

„Мирна и забитна Крапина наједном оживи тако, да је главна њезина улица наличила на пазар, гдје се народ на хрпе накупљен шеће, као по недјељах у вашем Максимиру. У осам сати уљезосмо у казалиште, којега су начинили у фабричној кући. Ту су претворили пространу собу у parterre, начинили клупе за господу, и страга галерију за прости народ. Застор и стијене око застора урешене су биле народними бојами, међу позориштем и народом бијаше клупа за оркестар. А читаву собу расвијетлила је множина свијећа. До по девете напунила се је дворана мало помало..., ето ти буде већ све тијесно, тако да је човјек једва мого од једнога мјеста до другога. Нити исте госпоје нису нашле доста столаца. А на галерији се је под ламао под ногами веселога народа. Након се дигне застор, и ето изилази младић у народној халини, који прочита пролог, прекрасно домородним духом сложен. Послије су играли два комада: 1) Хорватска вјерност, 2) Број 777, могу рећи прекрасно. Тим више било је за чудит се таковој игри, што ниједна од играјућих лица никад још била није на даскаx. Гледаоци били су усхићени. Пље-

---

[6] В. Ягичъ: *История славянской филологии,* Санкт-Петербургъ 1911; В. А. Францевъ: *И. И. Срезневский и Славянство,* Спб 1914; Андра Гавриловић: *Словенска путовања,* Београд 1922; Јосип Бадалић: *Руско-хрватске књижевне студије,* Загреб 1972 (поглавље: „Руски слависти и руске књиге код нас у препородно доба", стр. 139—146); Милорад Живанчевић: *Срезњевски на Словенском југу,* Летопис Матице српске, CLVI/1980, књ. 426, св. 3, стр. 422—427.

[7] Посебно о томе: Милорад Живанчевић, *Враз и Срезњевски,* Зборник МС за књижевност и језик, Нови Сад 1967, књ. XV, св. 2, стр. 255—265.

[8] Милорад Живанчевић: *Преписка Срезњевски—Враз,* Зборник за славистику, Нови Сад 1980, св. 19, стр. 73—108.

[9] *Лист о театру у Крапини,* Даница илирска, VII/1841, бр. 37 (од 11. септембра), стр. 149—150.

скало се је и викало: Красно! без конца. Након игре бүдү сва играјүћа лица изазвата и похваљена. На концү игре представили сү живи образ (tableau) расвијетљен огњем бијелим, црвеним и модрим."

Допис је потписан само именом *Измаил,* а насловљен је женској особи, епистоларном апострофом: „Посестримо!" — дакле писан је Драгојли Штаүдүар (која је била и Вразова и Срезњевскога посестрима!); приопштио га је сам Враз (потписан иницијалима *С. В.*), придодавши свој коментар, ү коме загонетно крије идентитет аүтора: „Од једне иностране, нү драге нам и сродне рүке . . ."

Није се тешко домислити да је од исте иностране рүке и допис који непосредно следи (ү истом бројү, на стр. 151), датиран, као и претходни, „У Загребү мјесеца рүјна 1841", а потписан иницијалом *Ј.* То је *Преглед красне литературе руске од год. 1840.*

Ү књижевној историји овај чланак дүго је остао незапажен; или је регистрован као аноним, или погрешно дешифрован. Али погледајмо најпре зашто је текст знаменит.

Међү савременим рүским песницима, као понајбољи истичү се Љермонтов, Кольцов и Ростопчина. Посебно Кольцов, као самоүк, човек из народа који пише као богомдани стваралац, што је посве ү дүху романтичне представе о песничком генијү.

„Кольцов није нити сам знао (ваљда нити још данас не зна) да је пѐсник. Као син села Воронежке гүберние наүчивши ү школи читати и писати, читао је све шта мү је до рүке дошло, и шта је разүмѐти мого. Посли тога поче писати пѐсме народне, а да неима Жүковског, неби можебити никада био писао за тискарне. А тако га сада већ позна свака рүска дама и с үзхитјењем чита његове үмотворе. Пѐсме сү његове сложене правим красним народним дүхом: жалибоже, што он пише тек саме дробне пѐсме".

Очигледно да је Срезњевски заинтересовао Враза за овог песника, свакако још и више ү үсменим разговорима; види се то лепо из Вразових үредничких бележака ү Колү, писаних үправо тих дана, где се ове мисли парафразирајү (үз чланак П. П. Дүбровског *Литература руска за год. 1841*).[10]

Међүтим, далеко је значајније што се на овом местү спомиње Љермонтов, први пүт ү хрватској и српској књижевности: „Не више дүха, нү више смѐлости имаде Лермонтов, те је као пѐсник послѐ смàрти Пүшкина пàрви (да тако кажемо) начелник рүских пѐсниках". Затим се проблем тзв. „сүвишног човека" ү његовој прози үочава на сасвим модеран начин, као психолошки комплекс:

„Роман Лермонтова *Јунак нашега времена* (Богатыр нашего времени) дѐло је үправо поетично, пүно живота, носећи на челү печат велике изврàрсности. Мисо тога романа развија важно питање, шта је үнүтарњост човѐка. Дүбљина ћүтјења, изворна и смиона фантазиа, вѐштом, үмѐтном

---

[10] „Кольцов је човѐк самоүк, прости месар из Воронежа. Хвала богү, има и наша нова литература свога Кольцова, кој истина непише пѐсамах као Кольцов, нү үми опет вѐшто үдарити пером ү простом слогү. Има ли домородца, кој неће при тих рѐчих помислити на писаоца од *Погледа у Босну?* (= Матија Мажүранић — оп. М. Ж.), кој као и Кольцов није никакових вишјих школах үчио; нү са свим тим на нашү срамотү боље пише него ли већина између нас (тако зване) високоүчене господе? Ум се некүпүје ү школах!" (Коло III, 1843, стр. 109—110).

руком изведени карактери, садàржај заузимајући, ну поетичним простим језиком приповĕдан — служи ово дĕло као примĕр нове руске народне школе".

Надаље се укратко спомињу песме Дениса Давидова, Струховшчиковљеви преводи Гетеа, Сатинови преводи Шекспира, затим повести Жукове и Дурове, часописи и алманаси, позоришни живот у Русији итд.

Овај чланак уопште није био познат Николају Кравцову, који је посветио посебан рад стваралаштву Љермонтова у Југославији.[11] Миодраг Сибиновић, међутим, у својој дисертацији о Љермонтову у српској књижевности[12], неосновано га приписује Станку Вразу (доводећи га вероватно у везу с претходним чланком?). Ову претпоставку инаугурисао је Јосип Бадалић, покушавајући да је образложи на следећи начин: „Даничин дописник из Загреба није био нитко други него наш славни J(акоб Решетар), тј. Станко Враз, који је, спремајући своје Коло, стајао годинама у непосредној особној и књижевној вези с низом тадашњих виђенијих чешких и пољских, напосе руских слависта".[13] Ипак! Све је то сасвим произвољно домишљање.

Пре свега, подсетимо се да о Вразу постоје изврсне библиографије,[14] из којих се види да се песник никада није потписао само иницијалом *J.* — те с правом не региструју ни овај чланак. Познато нам је, с друге стране, да се у Даници илирској често замењују иницијали „И" и „J", па је тако у овом часопису на другом месту управо Срезњевски потписан као *J. Срезњевски* (XII/1846, стр. 76), а у Кукуљевићевом Аркиву за повјесницу југославенску (исп. ниже), чак као *J. J. Срезњевски!* Иницијал *J*, према томе, ваља читати као lapsus calami: *J*[*змаил*], односно Измаил, како је потписан и претходни чланак.

Преглед руске књижевности од године 1840. ипак је у некој вези с Вразом. У ово доба пријатељи су свакодневно заједно, те је Враз дао ове дописе један за другим у Даницу. Не може измаћи оку да готово комплетан број о коме је реч испуњавају Враз и Срезњевски: на уводном месту је Вразова песма *Кратка срећа* (стр. 149), иза ње следи *Лист о театру у Крапини* с потписом Измаил (стр. 149—150), па Вразов додатак с потписом С. В. (стр. 150—151), па *Преглед красне литературе руске од год. 1840,* с потписом J. (стр. 151), датиран као и претходни, и на крају „Литерарне вијести", испод којих је штампана народна песма *Тужна женитба* „из сбирке госп. проф. Измаила Срезњевскога" (стр. 152).

---

[11] Н. И. Кравцов: *Творчество Лермонтова в Югославии,* Известия АН СССР, сер. лит. и языка, XXIII/1964, в. 5, стр. 426—430.

[12] Миодраг Сибиновић: *Љермонтов у српској књижевности,* Београд 1971 (поглавље: „Почеци продирања Љермонтова у српску књижевност"), стр. 10.

[13] *Руско-хрватске књижевне студије,* нав. дело, стр. 216.

[14] France Kidrič: *Bibliografija Vrazovih spisov in korespondenc,* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, VII/1910, sv. 3/4, str. 322—384; Вишња Барац: *Библиографија радова Станка Враза,* у: Враз — Прерадовић, *Дјела,* Загреб 1954, стр. 33—53.

Разуме се, јак аргуменат је и језик. Срезњевски у то време већ зна доста добро наш језик (исп. нарочито његово писмо из Пеште Вразу, истог месеца т.г.!).[15] Враз му је, јамачно, поправљао текст, али се аутор ипак може прозрети: довољно је уочити лоше преведен партицип „занимающий" („заузимајућими чланци", „садржај заузимајућ"), у значењу *занимљив*, који је у оригиналу могао написати само Рус.

Најзад, нико у Хрватској у овом периоду није био у стању да напише један овакав преглед руске књижевности. Вести такве природе обично су компилације и адаптације из стране периодике. Управо је Враз тражио овакве „прегледе" за свој часопис Коло — од Срезњевског и Дубровског (у нав. кореспонденцији).[16] И један и други су се одазвали. Међутим, у вези с тим Срезњевски је дао Вразу прецизне инструкције:

> „Если будешь подъ какой нибудь, статейкой подписывать мое имя, то пиши только Измаил, и въ такомъ случаѣ молим тебе штампати доцѣла так као што сам писао, а прекладати од рѣчи до рѣчи, као што чини Ханка. Другач не подписуј мога имена".[17]

Писао је то непосредно по изласку Данице у којој су његови и Вразови текстови, можда незадовољан ауторским сигнирањем. Али Враз није послушао, па га је и убудуће потписивао именом, презименом и иницијалима (исп. ниже).

Враз тих дана стално сарађује у Даници илирској, из броја у број објављује песме, чланке, преводе, белешке, док напокон не саопшти вест о одласку Срезњевског из Хрватске:

> *„Из Загреба, дана 17. т. м.* Јуче око 3 сата по подне крену пут Славоние високоучени госп. Измаил Иванович Срезњевски, проф. славјанских нарѣчјах и литературе на свеучилишту Харковском у јужној Русии. Одкако је м. Ожујка т.г. наш град оставио, обилазио је Крајнску, Корушку, Млетачку, Горичку, Истриу, Цàрнугору, Далмациу, Приморје и једну страну горње границе хàрватске. Стихнувши прие четири недѣље к нама, пробави од оно времена код нас, за да још оно приучи од провинциалног хàрватског поднарѣчја, шта у врѣме пàрвог долазка прибавити немогаше. Он ће наставити свој пут по Славонии, Бачкој, Банату и кнежевини Сàрбској, одкуда намѣрава вратити се преко Угарске у Беч. Особито богата је вѣрна његова сбирка народних драгоцѣностих из Истрие, Далмацие и Приморја, у којих је странах прикупио између осталога блага више од 200 комадах женских и јуначких народних пѣсамах. Између ових имаде опет најзнатниих из отоках Далматинских, који су у огледу етно- и филологичком од велике цѣне и важности, будућ поље оних крајевах (да тако кажемо) досада још од никога начето небиаше.
>
> *Ст. Вр."*[18]

Одмах испод овог текста, у истој рубрици („Свеславјанске вијести"), налази се још једна песма из збирке Срезњевског: *Прошња*

---

[15] Исп. наведену кореспонденцију у Зборнику за славистику 19, стр. 81—86.

[16] „Сада услухни ти моје молбе. 1. Пошли ми један допис из Сàрбие о народном животу, језику, обитељном стању итд. Ти већ знадеш такове ствари као из рукава стрести. 2. Најновие производе литературе руске (у допису)". — На истом месту, стр. 88.

[17] У писму из Беча, 3 јануара 1842 (Ibid. стр. 94).

[18] *Свеславјанске вѣсти,* Даница илирска, VI/1841, бр. 39 (од 25. септембра), стр. 160.

(записана у Сењу),[19] приопштена овде као илустрација Вразовог дописа, у коме се говори о вредности Срезњевскове збирке народних умотворина.

Остали прилози Срезњевског у Даници илирској нису непосредни приноси: један је његов допис из Ријеке Ханки[20] прештампан из Časopisa Českeho Museum т.г., а други је приказ књиге *Род Княжевичев* (Одесса 1842), прештампан из варшавске Jutrzenke.[21] Међутим, из писма Срезњевског Вразу од 29. марта 1842 (из Братиславе), сазнајемо да је он послао вест о одликовању Вацлава Ханке од стране руског цара, која је анонимно објављена у Даници илирској од 16. априла т.г. [22]

Срезњевски је у то доба сарађивао и у Вразовом Колу. Већ у првој свесци (год. 1842) наилазимо ту на његов допис о чешкој књижевности,[23] јасно ауторски означен именом и „отчеством": Измаил Ивановић. То је, у ствари, одломак из опширног писма Срезњевског Вразу од 6. децембра 1841 (у штампи је датација померена, да би ствар изгледала свежија: 20. јануара 1842). Оригинал је писан српскохрватски,[24] само што је Враз дотеривао језик.

На крају исте свеске штампана су *Питања,*[25] досад незапажена у науци, потписана иницијалима: „Проф. П. И. П. и И. И. С." Сада је јасно, без икакве сумње, да су то руски професори Петар Иванович Прајс и Измаил Иванович Срезњевски. Они су заједно путовали по Истри, Хрватском приморју, Далмацији, Дубровнику и Црној Гори (од 28. маја до 10. августа 1841),[26] па су ова „питања", углавном филолошке природе, очигледно поникла на том путу:

„Данас сутра требат ће свакако, да се учени спреме пут јадранскога приморја и његових отоках, да тамо опишу остатке глаголскога писменства. Ну тежак бит ће тај посао, док се не буде управо знало, гдѣ се ови остатци налазе. Лахко се може догодити, да ће их многи мимоићи, паче многи на истих мѣстих, у које је дошо. Тога ради желимо, да би сваки путујући у послу народне литературе такођер јавио, колико је могуће: гдѣ имаде такових остатаках, тј. рукописних, у старо доба тисканих, као и написах у камен усѣчених, и по имену: какових? Ми смо у осталом видѣли глаголских рукописах на отоку Крку (Veglia) у Омишљу (Castel Muschio), на отоку Кашљуну (Cassione), на отоку Првићу прама

---

[19] *Народна пѣсма.* (Из сбирке госп. проф. Измаила Срезњевскога), Даница илирска, VII/1841, бр. 39, стр. 160.

[20] *Уломак Срезњевскова дописа из Рѣке г. Ханки у Праг* (Polag časopisa českoga museuma, свезак 4. г. 1841), Даница илирска, VIII/1842, бр. 15 (9. априла), стр. 59—60; бр. 16 (16. априла), стр. 61—62; бр. 17 (23. априла), стр. 66—67.

[21] J. Срезњевски: *Род Књажевићев. Одесса 1842. Стр. 108 у 8. (Са сликом М. Књажевића, родословним стаблом рода Књажевићах и крајобразом карловачке војничке границе),* Даница хорватска, славонска и далматинска, XII/1846, бр. 16 (18. априла), стр. 63—64; бр. 19 (9. маја), стр. 75—76. Приказ је прештампан с великим закашњењем: Jutrzenka је престала да излази већ 1843. године!

[22] *Из Бретислава,* Даница илирска, VIII/1842, бр. 16 (од 16. априла) стр. 64.

[23] *Ческа литература.* (Из дописа -ку -зу), Коло, I, 1842, стр. 109—112.

[24] Зборник за славистику, 19/1980, стр. 83—86. Исп. такође на истом месту стр. 91—94, наставак резиме-библиографије коју је Срезњевски послао Вразу, али је овај није употребио. Из тог дописа штампао је само народну песму *Венац* (Коло III, 1843, стр. 38), користећи напомене Срезњевског.

[25] *Питања,* I—VI, Коло, I, 1842, стр. 151—152.

[26] *Словенска путовања,* нав. д., стр. 82—106.

Шибенику, у Трогиру (Trau) у књижници Гаранинској (Garagnin). Тако смо исто сазнали, да има рукописах у Винодолу, у Сењу, у Сплёту, на отоку Корчули (Curzola) и у Добрињу (на Крку). По свој прилици имат ће рукописах и у Задру. Готово имат ће глаголских листинах сподобних оној, која се чува у Joanneumu у Градцу. Шта се тиче написах у камен усёчених, то их има у Сењу, у Задру, на отоку Крку, у Омишљу, у Башћи, а можебити и на других мёстих. (Особити знаменит је напис у Омишљу у старом граду Франкобанах на зиду бедема, сасвим добро сачуван). У свих глаголских рукописих и старих књигах треба разлучити међу језиком црквеним и језиком народним".

Иако питања нису ауторски разграничена (обележена су римским бројевима I—VI), јасно је да је ово које смо навели (V) писао управо Срезњевски, који је посебно проучавао глагољицу. Његову познату расправу о глагољској писмености превео је нешто касније Иван Мажуранић.[27]

У српској књижевности Срезњевски није сарађивао непосредно. Један његов чланак о Резији (с путовања год. 1841), фолклорно-етнографске нарави, превео је Јован Суботић и штампао у Летопису год. 1842.[28] У београдској Подунавци год. 1844. налазимо његов чланак о Жумберачким ускоцима,[29] с напоменом да је преузет из Данице варшавске; преводилац је вероватно Милош Поповић, иначе сарадник Dennice-Jutrzenke, где је Срезњевски год. 1843. објавио овај чланак, у коме износи утиске с пута по Крајини, с подацима о живљу, традицији, народној песми итд. О истом предмету и свом путу писао је Срезњевски из Харкова, 2. јануара т.г.,[30] да је код Жумберачких ускока био „са неоцењивим Станком Вразом", и да од њега очекује подробније информације, „јер ће он, свакако, да их још проучава".[31]

Један од најзначајнијих радова Срезњевског свакако је биографија *Вук Стефанович Караджич,* коју је написао према Вуковом казивању и објавио год. 1846. у Московском књижевном и научном зборнику (проширена верзија, допуњена преписком и сећањима, изашла је касније као засебно издање).[32] Првобитну верзију превео је Александар Сандић: *Живот и књижевна радња Д-ра Вука Стеф. Караџића,* у Бечу 1864.[33]

Невелика обимом, али значајна сарадња И. И. Срезњевског у хрватској и српској књижевности, заслужује да се ближе осветли и заузме место које јој припада у нашој књижевној историографији.

---

[27] *О писмености глагољској.* Од J. J. Срезњевскога. Из руског од И. М. — Аркив за повјестницу југославенску, Загреб 1857, књ. IV, стр. 111—125 (исп. *Сабрана дјела* Ивана Мажуранића, прир. М. Живанчевић, књ. III, Загреб 1979, стр. 165—177 + 447—448).

[28] *Резиянска долина.* (Изъ Писма Срезнѣвскогъ къ Ханки), Сербский Лѣтописъ, XVI/1842, књ. 58, стр. 150—152.

[29] *Жумборски ускоци,* Подунавка, бр. 8—9, 1844. Оригинални допис: *Żumborscy Uskocy,* Dennica-Jutrzenka, II, 1843, стр. 102.

[30] Dennica-Jutrzenka, II, 1843, 142—143.

[31] Милорад Живанчевић: *Књижевност илиризма у Пољској,* Зборник МС за књижевност и језик, књ. XVII, 1969, св. 1, стр. 82—98.

[32] *Вукъ Стефановичъ Караджичъ. Очеркъ биографический и библиографический,* Санкт-Петербургъ 1876 (стр. 348).

[33] *Исмаила Ивановића Срезњевскога Живот и књижевна радња Др-а Вука Стеф. Караџића.* Превео с руског А. Сандић. У Бечу 1864, Даница, VII/1866, бр. 24—26, стр. 567—571, 590—595, 617—623.

ЈЕЗИК У ДЕЛИМА ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

Dr. Peter Herrity
University of Nottingham

Јован Стерија Поповић (1806—56) био је један од најзначајнијих војвођанских писаца. Он је живео и стварао у време кад Вукове реформе још нису биле прихваћене и још је стварао у време када су Вукове реформе доживеле своју дефинитивну победу. Кад говоримо о његовом језику, треба да узмемо у обзир два аспекта. Прво, језик који је он сам употребљавао у својим делима и друго, његов личан однос према језику његовог времена.

Стерија је без сумње важна личност у линији језичног развоја, који води од језика војвођанских писаца друге половине 18-ог века до језика писаног друге половине 19-ог века. Половина 18-ог века може се узети као време када је рускословенски језик у пуној мери преовладао на подручју данашње Војводине после званичног напуштања српскословенског језика од стране српске православне цркве. Овим језиком била су писана тада не само дела духовне, црквене садржине, већ и текстови са литерарном, научном или историјском тематиком. Почев углавном од друге половине 18-ог века, када су писменост и образовање достигли одређени степен и када се јавила потреба за писањем дела световне садржине, овај се језик већим делом показао као неразумљив широј публици, којој су писци своја дела намењивали. Поједини писци почели су да пишу своја дела посебним типом књижевног језика, у којем се поред рускословенских особина јављају и црте народног језика, односно локалног говора из којег је одређени аутор потицао. Овај језик, познат у науци под именом „славеносрпски језик", егзистирао је без одређених граматичких правила и норми и представљао једну језичку мешавину, у којој међусобни однос присуства народних црта и рускословенских особина није био увек исти не само код појединих писаца него и у појединим делима једнога те истога писца. У језику таквих писаца срећемо и особине које не представљају одлику ни једног од ова два поменута језика, већ су плод ауторовог самосталног граматизирања.[1] Против овог „славеносрпског" Вук Караџић се поставио када

[1] А. Младеновић, *Типови књижевног језика код Срба у другој половини XVIII и почетком XIX века*, „Реферати за VII међународни Конгрес слависта у Варшави", Нови Сад, 1973, 45.

је у другој деценији 19-ог века почео своју језичку реформу. Треба ипак поменути да у Војводини паралелно са постојањем славеносрпског језика у значајној употреби био је и народни језик, којим је низ аутора писао и штампао своја дела. Писци као Доситеј Обрадовић и Емануил Јанковић трудили су се да пишу народним језиком јер су сматрали да се за народ мора стварати на језику који је томе народу разумљив. Као Јанковић тврди у прологу своје комедије *Трговци*, „А што нисам писао у славенским нег у материним језику, то ће ми сваки опростити, кад помисли, да ја нисам Славјанин нег Србљин, и да не пишем за Славјане, нег за Србље."

Стерија је био везан за традиционалну писменост јер је био на њој образован. Дакле када гледамо његов језик и однос према језику, треба водити рачуна о карактеристикама времена и средине у којој је живео. Књижевни језик прве половине 19-ог века код Срба одликује се знатнијим превирањем. Вук Караџић у другој деценији смело и с разлогом одбацио је традиционалну војвођанску књижевност и њен језик, мада је и она делимично била писана на народном језику. Његова норма књижевног језика постао је говор Тршића, који је у исто време био и језик народне књижевности. Нема сумње да је Вук имао негативан однос не само према писцима који су му претходили већ и према народним говорима Војводине. Вуков књижевни језик ипак није могао одједном постати разрађени и префињен инструменат лепе књижевности и науке. Очигледно је било да искључив ослонац на народни језик није био довољан за његово функционисање као књижевни језик. Вукови противници као Хаџић и Видаковић тврдили су да се сложене мисли и сложена осећања не могу изразити народним језиком и хтели су да чувају традицију дотадашњег књижевног језика, то јест „славеносрпског". Износили су да народни језик нема довољно речи за учене људе и хтели су да рускословенски језик служи као некаква лексичка резерва народном језику у свему чега Вуков народни језик не би имао, као прост сељачки необрађен језик. Дакле имамо два погледа на књижевни језик тога времена.

Обично се тврди да је Стерија у пракси био на страни Вукових противника[2] али то у ствари није било истина. Ако узмемо у обзир целокупност његових дела налазимо различите стилове и различите жанрове али углавном језик његов је народни с примесом рускословенске лексике, у неким делима мања примеса а у другим већа (нпр. у поезији).[3] У складу са гледиштима конзервативне стране, Вукових противника, он је мислио да народноме језику треба примеса рускословенске лексике, да би био богатији и употребљивији, али је такође мислио да се ова примеса имала узети с извесном умереношћу.

У својим првим делима, трагедијама и романима, које је писао у Пешти, Стерија се налазио под утицајем Вуковог противника Милована Видаковића, тада најпопуларнијег српског романописца.[4]

---

[2] С. Новаковић, *Стеријин однос према језику*, „Јован Стерија Поповић", (ред. В. Милинчевић), Београд, 1965, 71.

[3] *Исто*, 74.

[4] М. Поповић, *Стеријин данак Вуку Караџићу*, „Вуков Зборник" (САНУ, Посебна издања, књ. CD), Београд, 1966, 477.

Језик у овим делима ипак има без сумње народну основицу. Ако узмемо например трагедију *Милош Обилић* видимо да карактери говоре народним језиком с примесом рускословенске (славјанске) лексике. Код неких карактера, например код племића, број рускословенских/славјанских речи и израза је већи него код простог народа. Код племића срећемо натегнуту књишку фразеологију сличну Видаковићевом стилу и језику, али ако гледамо стил и језик којима Стерија слика простог човека „Негода" или аветиње то видимо прости народни језик.[5] Док Обилић, Зеир, Милош и други употребљавају речи као „доказательство, благостојаније, величество, воспитан, сущичествујете, содејствовати" и тако даље, код Негоде таквих форми готово нема. Негода говори народним језиком нпр. „Ја нећу даље, макар ме колем терали господине. То није шала: сустадох. Ми смо пошли у лов, ал' тако ловити нисам у мом веку видео: срне и кошуте заигравају се око нас, а ми их не видимо! Доиста, да нас какав луђи од мене види, рекао би да што друго тражимо." У вези са Стеријиним првим делима треба се сетити да су се његова прва дела појавила још у време кад је и Вуков језик био само релативно стабилизован после бурних осцилација у почетној етапи његових реформи. И Стерија је у ово време употребљавао особине, које је сам критиковао много година касније у својој *Реторици*. Например трећа аветиња у трагедији *Милош Обилић* каже „Дајте нам жаоку вашу, за умножит' јарост нашу." У *Реторици* Стерија критикује германизме типа „за доказати", који, како он вели, кваре чистоту српског језика.[6]

Ми знамо да рано Стеријино одушевљење за Вука потиче још из гимназијских дана у Темишвару, када му је испевао оду, али је тада Стерија потпао под утицај Милована Видаковића у Пешти. Конкретни преокрет у Стеријином односу према језику настао је, када је објавио прву комедију *Лажа и паралажа* (1830), која се Вуку толико допала. Сам Стерија у писму Вуку почетком 1832. пише да „после дугог тумачења и кривудања, једва на правац изађох, а надам се да нећу са овога пута свернути, почем сам и Покондирену тикву истим маниром писао".[7] У овим двема комедијама Стерија на свој начин следи Вука. Из Стеријине *Реторике* знамо да је он био забринут због чистоте, исправности и јасности књижевног језика. Разумевање је био важан факат. Стерија је разумео да бесмислена употреба страних речи и претерана, бомбастична фразеологија „славјанског" језика били су препрека не само разумевању језика, него и развитку књижевног језика. Дакле у својим првим комедијама он користи вавилонску кулу од језика, која се налазила у Војводини у тадашње време да би исмејао људе, који су занемаривали сопствени српски језик и видели у језику само инструменат за превару и унапређење. Стерија није био велики мајстор комичне радње и заплета. Он је хтео да баци светло на друштвене и личне

---

[5] М. Боковић, *Народни језик у драмском раду Стерије*, „Књижевност", 1947, 9—10, 256.

[6] И. Веселинов, *Реторика Јована Стерије Поповића*, „Зборник историје књижевности" (Одељење језика и књижевности, књ. 9), Београд, 1974, 569.

[7] Поповић, op. cit., 479.

моралне и карактерне деформације, као и да покаже недостатак осећања за меру и укуса за лепо и културно код својих суграђана. Један недостатак код неких суграђана била је злоупотреба језика или због жеље да се издигне изнад других или због незнања у питањима језика. Дакле у комедијама *Лажа и паралажа* и *Покондирена тиква* Стерија не исмева „славјански" језик, јер је до краја живота остао умерен поштовалац овога језика.[8] Као што он сам каже у *Реторици:* „Славенски језик остаје увек као корен српскога, и тако ћемо моћи и морати оне речи позајмљивати, које сами немамо: но опет ћемо их зато по духу језика кројити."[9] То што Стерија исмева јесте злоупотреба славјанског језика у сврху моде или побољшања друштвеног положаја. Он исмева карактере који се размећу високим стилом, пуним непотребних рускословенских/славјанских архаизама или славјанских речи неумесно употребљених. Стерија касније у *Реторици* дао је примере, како се чистота језика квари када има „речи славенске неуместно употребљујеме".[10] У *Лажи и паралажи* Стерија ставља овакав тип језика у уста Јеличиног удварача „Алексе", који се лажно издаје за припадника више класе и говори славеносрпски. У исто време у речима варалице Алексе Стерија признаје и недостатке језика Вукових противника, писаца као Видаковића. Алекса се хваста да ће постати „учитељ славенске граматике" и мисли да је само потребно повезати неколико неразумљивих славјанских речи у једној реченици да би говорио славеносрпски. Као пример он наводи следећу реченицу: „Нишћетен вразумљај тисјашчегубоју хоругвоносјашчеју вешчественостију." Мита, пробисвет као и Алекса, не разуме Алексин говор али тврди „Море, море ти ћеш још списатељ постати". Када Мита жели да учи код Алексе „славјански", то Алекса каже „То је лако: само употребљавај често ‚понеже дондеже' . . . па те неће ни најбољи Славјанин разумети". Кад Алекса саветује Миту „Пази на ‚абије' ", Мита опет не разуме и мисли да Алекса говори о гурабијама (гурабије) и Алекса мора опет да тврди: „ ‚Абије' кажем, понеже и друге славенске речи, којима ћемо осведочити мој карактер." Кад Алекса у разговору са Јелицом употребљава славјанске речи као „слједовательно, худаго, најпаче, зане, негли", Јеличин отац Марко сумња да је Алекса „прави" Србин и жели да зна каквим језиком он говори. Алексин одговор јесте: „Ово је језик славеносербски, то јест сербски, но по правилима углађен, којим су се највећи духови, као Стојковић, Видаковић, Вујић и прочи у књигама служили." Маркова следећа примедба је проста и заједљива. „А, и ви сте од књига." Интересантно је да се у овој комедији готово чисти народни језик јавља код трезвеног Марка, и овде су очигледне Стеријине симпатије за Вукове идеје. Две године после *Лаже и паралаже* Стерија је написао скицу: „Сцена за оне који су за славенским језиком занесени." Ту се сасвим отворено исмева злоупотреба славеносрпског у разговору међу оцем и сином у српској кући. Овај језик је тежак и сасвим неразумљив сину. У првим рече-

---

[8] М. Кићовић, *Стерија и Вук Караџић,* „Јован Стерија Поповић" (ред. В. Милинчевић), Београд, 1965, 284.
[9] Веселинов, op. cit., 570.
[10] *Исто.*

ницама отац, занесен, говори детету о славеносрпском језику на сасвим неразумљивом славеносрпском језику: „Источнице мудрости, сладости хранило, о коль блажен час, јегда тја познах, јегда тја познах, јегда цјелбоноснија твоја струји вкусих! Се мудрост, се благост, слишите, земнородни, паче же ви Славјаносербљи, коль краток, коль силен, коль точновиражителен јест сеј јазик . . .” Отац свршава овај свој први говор позивом сину на славеносрпском да дође к њему: „Чедомиље, возљубленоје чадо моје, приди отцу твојему.” Син не разуме позив, па отац понавља позив али се син опет не миче. Он разуме само кад је отац принуђен да употреби српски: „Овамо се вуци.” Када отац пита сина да ли зна колико је важно да зна славјански језик опет на неразумљивом језику: „Вјеси ли, возљубленоје чадо моје, јелика ти сут потребна к стјазанију славјанскаго јазика,” син опет не разумева и каже: „Шта татице.” Отац је опет принуђен да употреби српски и каже: „Зар си био глув, ниси чуо што сам те питао?” Синов одговор јесте да не разуме мађарски, јер је мислио да отац говори мађарски. Тада се отац срди и назива синов језик „говедарски” и опет препоручује сину на неразумљивом језику да учи „славјански јазик”: „Но тебје, сине, препоручају тшчаније, во јеже би неоцјењими дар сеј, славјански сирјеч јазик стјажал.” Када син опет не разуме и пита мајку шта каже отац, отац грди жену и каже: „Ти си га и покварила с тим твојим говедарским језиком.” Жена, међутим, мисли да су славјански изрази у мужевљим устима као „пањеви кроз уста”. У овој малој сцени очигледне су Стеријине симпатије за разумљив народни језик и његова ненаклоност према бесмисленој злоупотреби славјанских речи и израза. Касније у комедији *Покондирена тиква* Стерија опет показује неразумљивост злоупотребљеног славјанског језика у личности „Ружичић”, чији језик врви такође терминима псеудокласичне књижевности. Код Ружичића славеносрпски/славјански је више наглашен него код Алексе. Ружичић не говори српски, али Алекса је могао да говори чистим српским језиком с Митом и употребљавао је славеносрпски само кад је желио да импресионира људе својим знањем и достојанством. Ружичићев славјански језик је сасвим неразумљив. Шегрт Јован, који је Словак, мисли да Ружичић није Србин него Словак, али и код Словака није никад чуо такав разговор. Кад га Ружичић пита „Вјеси ли ти, што јест јазик славјански”, Јован одговара, „Хеј, ја сам био до Левочи”. Кад Ружичић објашњава Јовану „О граматическом јазице глаголу ти”, Јован опет не разумева и само разуме кад га Ружичић зове „Магарац”. На Ружичићево српско питање „Магарац, шта бувазниш?”, Јован одговара, „А гле ви знате српски, па шта ме мучите туђим језиком”. У овој краткој сцени видимо да је славјански неразумљив „граматички” језик и опет се осећа апсурдност неумерене употребе гомилања славјанских форми. Стерија у својим комедијама подржавао је Вукова начела — то јест треба заснивати књижевни језик на народном језику. Вукова победа је донела једрији и живописнији израз, али и извесне жртве у погледу моћи да се речима обележе сви појмови, првенствено они апстрактни, којима је владао тадашњи образовани Србин. Тако се догодило да је сам Вук морао уводити у преводу Новог завјета и другде поједине цркве-

нословенске изразе, који су пре тога били искључени из његовог књижевног језика.[11] Ако гледамо друге Стеријине комедије, то углав-ном налазимо леп народни језик, иако има код неких карактера слој рускословенских/славјанских речи. Например, Мишић, нотарош у *Тврдици* понекад употребљава рускословенске апстрактне име-нице нпр. „очајаније, благодејаније, расуждениje, препјатствије" итд. Стерија је у раним комедијама успешно извлачио комичне ефекте из говора својих ликова нпр. из цинцарско-српског жаргона Кир Јањиног у *Тврдици* (1837), из Алексиних и Ружичићевих славјанских речи, из Феминих неправилних немачких и француских речи у *Покондиреној тикви.* У овим комедијама где се описује урбана војвођанска средина тога времена Стерија даје своју слику српског света и извесних репрезентативних типова, њихових идеја, илузија, аспирација и њиховог језика. У другим комедијама као нпр. књишка *Зла жена* или драматизоване анегдоте *Волшебни магарац, Женидба и удадба, Превара за превару,* у којима средина није де-финитивно забележена и није важна за акцију Стеријин језик је готово стопостотно народни и у правцу Вукове реформе. Што је нај-важније јест факат да је народни језик у овим малим комедијама тај језик, који је рекомендовао Вук. Местимично је тако чист да и данас не бисмо имали што приговорити. Отступања у правцу вој-вођанских дијалекатских форми нису честа. Дакле у овим комеди-јама ретко налазимо форме као нпр. вокатив „дијете" (у регуларно екавском тексту), инфинитив „извидити, доживити", локатив мно-жине „у најлепши моји година", инструментал множине „санови", датив једнине личне заменице „њојзи", презентску основу „нака-зива", форме као „гријота, комендија, мал (= умало)" итд. Руско-словенске/славјанске форме су веома ретке нпр. „вниманије, љубов, самопочитаније" итд., као и што су стране речи. На пример немачке речи јављају се само у *Женидби и удадби* у устима провинцијалне девојке, која уме да чита немачки и употребљава немачке речи да би импоновала своме младожењи. Народне форме, које нису обич-не, јесу веома ретке нпр. глагол „навиксовати" (= набиксати < не-мачке речи *Wichse*), „халинар", „укрочати се" итд.

Преласком у Србију 1840. и одласком на висок друштвени по-ложај, Стерија је напустио рад на комедији и само револуционарни догађаји и метежи 1848—9. године инспирисали су га за ново коме-диографско дело *Родољупци.* У Србији Стерија је узео на себе улогу главног радника на оснивању првог српског научног друштва за него-вање науке на народном језику. Друштво на седници од 14. јуна 1842. поставило је себи задатак да се позабави граматиком и лексичким особинама језика.[12] У ту сврху је нарочито значајна Стеријина *Реторика* у којој је изложио своје мисли о књижевном језику. Ту је он посебне одељке посветио чистоти, исправности и јасности књи-жевног језика и теорији стилова. Ту он критикује рускословенске форме код Видаковића (нпр. „при честныхъ мыслеј"), Алексин га-лиматијас у *Лажи и паралажи* и Ружичићево бомбастично „пусто-словије" у *Покондиреној тикви.* Он критикује све што квари српски

[11] П. Ивић, *Српски народ и његов језик,* Београд, 1971, 177.
[12] Кићовић, op. cit., 265.

књижевни језик, који мора бити чист, природан народни језик — рускословенске/славјанске архаизме, варваризме, то јест непотребне туђе речи и изразе, солецизме, провинцијализме и новосковане речи супротне духу српског језика (ту он особито критикује језичку праксу илираца).[13]

Дакле Стерија је на самом почетку свог књижевног рада усвојио у великој мери народни језик као књижевни и оставио велик број комедија на врло добром народном језику. Касније Стерија је савесно проучавао књижевни језик и за његово усавршавање основао прво српско научно друштво. Написао је осим *Реторикс* и неколико корисних језичких прилога. Његов рад на српском терминолошком речнику, међутим, изазвао је размимоилажења са Вуком.[14] Стеријина дела још нису детаљно лингвистички описана. Не може се сасвим поуздано створити дефинитивни закључак о односу Стеријиног језика у одређеном пресеку времена према савременом књижевном језику, Вуковом језику и војвођанским дијалектима, али нема сумње да се извесне тенденције могу уочити. Стеријина учена муза својом комиком и на свој непосредан начин у знатној мери је помогла Вукова начела и унапредила развитак књижевног језика на народном основу.

[13] Веселинов, op. cit., 569—73.
[14] Кићовић, op. cit., 263—81.

ЈЕДНА НЕПОЗНАТА ПЕСМА БУРЕ ДАНИЧИЋА

Борђе Живановић

О Бури Даничићу дуго је владало мишљење да је био само научник, „суви филолог", да за књижевност није имао смисла и да га она није занимала. Тврдило се такође да није волео позориште ни уметност зато што је у једној младеначкој оштрој полемици срдито скресао Јовану Стерији Поповићу да је позориште „само за забаву беспослицама и имућним људима"[1]. Даничић је желео да буде што оштрији према Стерији као противнику Вукове реформе језика, па зато и тадашње његове речи треба просуђивати у вези с временом и особито у вези с расположењима и на једној и на другој страни. Биће да су ипак све те тврдње и претпоставке о Даничићеву односу према уметности и књижевности претеране и неоправдане. Данас много више знамо о Даничићу и можемо рећи да његов лик изгледа сасвим другчији него што је изгледао и нашим учитељима, који су по времену и традицији били ближи Даничићу. И Павле Поповић је у својој монографији о Бранку Радичевићу сматрао да Даничић није имао никаквих уметничких склоности. Ми смо већ имали прилике да покажемо каква су све била младалачка интересовања Даничићева до доласка у Беч и до сусрета с Вуком и Бранком[2]. Та интересовања су била богатија и каснијих година, када је Даничић отишао на другу страну својим чисто научним пословима. Пре извесног времена добили смо чак и белешке његових предавања из естетике на београдској Великој школи. То ваљда такође нешто значи за боље разумевање Даничићевих наклоности.

Није баш најбоље стајало ни са знањима о почецима Даничићева научног рада. Обично се као почетак његова рада уопште сматрао чланак *Задиркивалу*, штампан 1845. године, непосредно после његова одласка у Беч. Тиме се почетак његова рада везивао непо-

---

[1] Борђе Живановић, *Бранков критичар Ј. Ст. Забавић*. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1954, XX, 225.

[2] Борђе Живановић, *Млади Даничић (1825—1845)*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 1954—1957; 1954, I, 101—122; 1955, II, 108—122; 1957, III, 126—135.

средно за сусрет с Вуком. Међутим, нама је пошло за руком у своје време да пронађемо читав низ Даничићевих радова, различитог садржаја и квалитета, од превода, бележака, новинских репортажа, до песама, које је он написао и штампао до 1845. године, дакле до одласка у Беч и пре прве позиције из библиографије дотада познатих радова. И Даничић, млади Даничић, показао се у сасвим другчијој светлости него што је дотад замишљан. Овај свој рад радили смо у доста неповољним приликама, пред рат или одмах после рата, када је тешко било долазити до потребних књига ради проверавања многих појединости и података, ради употпуњавања обавештења. Зато су неке ситније ствари остале неразјашњене, остављене за касније времена и касније испитивања. А било је таквих питања. Једним таквим питањем, које нам није било могуће онда да разјаснимо, позабавићемо се сада. То је један ситан прилог познавању младога Даничића. Ми смо знали за Даничићеву песму о којој ће сада бити речи и онда када смо писали рад *Млади Даничић*, али нисмо смели одлучно тврдити да је Даничићева, јер није било довољно сигурних доказа за то. Нисмо знали неке појединости које смо много касније пронашли.

Према резултатима нашег испитивања Даничић је почео да штампа своје радове, и то прво преводе, још у Новом Саду у *Бачкој вили* свога директора и тутора Петра Јовановића, познатог „Илира из Бачке". Кажемо да је овај алманах био Петра Јовановића, а могли бисмо слободно рећи да је био Даничићева старијег брата Милоша Поповића, неуморног уредника, од школских година па све до краја живота. Даничић, тада још Борђе Поповић, почео је са књижевним радом у алманаху, дакле, свога брата, који је изгледа и уређивао *Бачку вилу*, или је у томе послу бар веома много помагао Петру Јовановићу.

После тога је настала мала пауза у Даничићеву раду, а разлог је, по нама, био доста прост: Милош је мало странствовао и тражио себи „место под сунцем", тражио часопис за који да се веже. Најпре је провео један семестар у Левочи у Словачкој, где је желео да употпуни своја знања из словенске историје и књижевности[3]. Кад је напустио Левочу, опет је морао извесно време да лута и да не нађе одмах неко добро редакторско место. Покушао је код Гаја у Загребу. Ту је извесно време радио, ми мислимо можда као помоћни уредник, његовог пак имена нема нигде забележеног, све је ишло под Гајевим именом. Али је ту Поповић штампао извесне радове, обично непотписане. Тај рад није дуго трајао.

За то време пак Даничић се упознао с новом средином, с Пожуном, где се уписао на лицеј и где ће провести три богате и радне године. Ту ће у словачком друштву постати свестан „Славјан", ту ће научити словенске језике и упутити се у многа питања којима ће се касније озбиљније бавити.

После Загреба, Милош Поповић одлази у Пешту и постаје најпре само сарадник а онда и уредник листа *Пештанско-будимски*

---

[3] Đorđe Živanović, *Miloš Popović u slovačkom krugu.* Sborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského (zbornik Andreja Mraza), Bratislava, 1964, 195—205.

скоротеча, уколико није постао истовремено и једно и друго. Раније, када смо радили свога *Младог Даничића,* нисмо могли да видимо колика је била Поповићева ангажованост у томе послу, колики је био његов удео. Чак нисмо могли са сигурношћу утврдити ни је ли тада живео у Пешти или је само сарађивао у поменутом листу. Зато смо били много опрезнији и уздржљивији у доношењу закључака о многим питањима која су нам сада сасвим јасна. Једно је од тих питања и одређивање ауторства песме коју сада желимо да размотримо. Наиме, ми смо тада видели да у *Скоротечи* од броја 10. сарађује Милош Поповић, јер смо били уверени да је непотписана *Милошева песма* била његова, а да од броја 12. исте године, тј. 1842, сарађује у листу и његов брат Борђе Поповић, тј. Бура Даничић, јер је у том броју овога листа изишао чланак *Знамените черте из живота генерала Суворова,* превод с немачког, а потпис је био „Б. П.", што смо ми дешифровали као Борђе Поповић. То су биле једине ствари за које смо били сигурни. Поменуту песму смо нашли у каснијој штампаној збирци Милоша Поповића, а то нам је био путоказ да и иницијале Б. П. дешифрујемо као Даничићеве. Даље нисмо могли закључивати ништа, јер је у листу тек од броја 37. било забележено име Милоша Поповића као уредника. Нешто касније све је разјаснило једно неиздато писмо Милоша Поповића Вуку од 19. јула 1842. године[4]. Поповић тим писмом позива Вука на сарадњу у *Скоротечи* и каже: „Примивши се учредничества . . ." До датума када је ово писмо написано било је изишло свега пет бројева *Скоротече,* што би значило да је Милош Поповић постао уредник овога листа најкасније од 6. броја, а можда и раније. Сличне позиве послао је Поповић тада и неким другим личностима, али то тренутно нема веће важности. Нама је сада важна само чињеница да је он од тога времена већ био уредник *Скоротече,* а не тек од броја 37, како је на листу назначено.

Када се прихватио уређивања овога листа, Поповић је морао одмах наићи на велики отпор. Он је био убеђени вуковац, а листови штампани макар и делимично Вуковим правописом, какав је био *Скоротеча,* нису лако пролазили код српске читалачке публике. Особито услед јаког утицаја црквених власти. Место да ову невољу за лист ублажи, Милош Поповић на почетку уредниковања чини свој став још одлучнијим, па позива на сарадњу и самога Вука. Вук се одазвао позиву и сарађивао је на листу, што је још погоршало ситуацију листа[5]. Поповић је имао све мање претплатника и сарадника. Да не би пак изгледало да сам попуњава свој лист, а то је убрзо скоро тако и било, он је своје чланке потписивао различитим именима, да би изгледало као да има већи број сарадника. Па је тако поступио, по нашој претпоставци, и с радовима свога брата Борђа. У бр. 12. штампао је један превод свога брата и потписао га само иницијалима, као што смо рекли. У истом том броју штампао је песму *Моја радост* с потписом „од Срба Борђа". Када знамо све што смо изнели о пословима и уредничким обичајима и невољама

---

[4] Архив САНУ, Наиздата Вукова преписка, бр. 7995/1.

[5] Борђе Живановић, *Вук у „Скоротечи".* Ковчежић, Београд, 1958.

Милошевим, доста је јасно да је песму свога брата штампао под псеудонимом „Срб Борђе", да не би биле две ствари од истога писца, јер је једна већ била потписана са „Ђ. П.", а то је ипак био некакав потпис и могао би се доста лако дешифровати. Да је овај други потпис такође Даничићев, говорила би и чињеница да је он и три године касније, када ће се јавити с првим полемичким филолошким списом *Задиркивалу*, овај потписати донекле слично: „Млад Србин из Аустрије". Није ваљда више потребно доказивати да „Срб Борђе" није нико други него Борђе Поповић, од 1847. године наречени Бура Даничић.

По књижевним особинама тешко да би ова песма повећала славу свога творца: он тада још није умео да нађе одговарајући песнички израз за своје мисли и осећања. Пре бисмо то рекли него да уопште није имао песничкога талента, бар песничку жицу, поред свих слабости ове песме као и других песама написаних за тих ђачких година. Само се та жица у њему није била довољно развила. Да је пак уопште није имао, зар би могао касније да преведе онако песнички, с онолико смисла за песнички танани израз и фино осећање за лепо, највеће и најблиставије дело светске књижевности какав је *Стари завет?* А он је то постигао, и то до данас ненадмашно. Довољно је било превести *Песму над песмама* или псалме па да недвосмислено докаже да је у њему било песничкога талента. То је пак било касније, када се Даничић развио.

Ова Даничићева песма је слаба и муцава. Свега ту има. Али је не смемо посматрати ни сувише оштрим критичарским очима, јер је тада било и признатих песника који су умели да напишу и горе ствари па да буду хваљени, каткад веома.

Ево читаве Даничићеве песме:

Кад на небо о поноћи
Бацим поглед, и помоћи
Ко чудењу премогућства
Ја добијам: душе чувства —
Чине моју радост!

Кад на земљи, зеленилом
Украшеној, лаор с крилом
Умилности мене лади,
И с мирисом душу м' слади,
Онда имам радост!

Поред мене а кад драга,
Српска дева мила, блага,
Седећ' душу м' занимава,
Онда влада права слава,
Онда моја радост!

Песму преносимо савременим правописом. Иначе она је била писана и штампана без „јоте", са „ју", „јери", „ја", као и са танким јером. Сасвим лепо је Даничић прихватио опкорачења у стиховима, што је уосталом био обичај наших псеудокласичарских песника. Само је код Даничића језик понегде необичан. Мислимо на „чуђење" и глагол „занимавати". Дали смо ипак све три строфе ове песме да се види како она изгледа у целини, а не зато што

бисмо мислили да у њој има какве вредности. Па и ту треба начинити малу резерву у корист Даничића. Он је у тој песми показао да влада с нешто песничке технике. Стихови су ваљано срочени. Имају и своју сликовитост. Свака строфа уводи нас у нову етапу доживљавања радости. То показује да Даничић овде није без смисла за песничку градацију. Прво је мисао о небесима и радости коју доноси поглед на њих. Друга је спуштање на земљу: ту је зеленилом украшена земља, лахор који душу слади својим крилом. А трећи је степен највиши, има црте тадашње омладинске славјанске поезије, онакве какву је Колар популарисао међу песницима словенским, поезије којој је нешто касније платио данак највећи песник илиризма Станко Враз. Код Даничића је зато „српска мома", која песнику душу „занимава", то више није само радост, то је „права слава", а то је врхунац радости једног славјанског омладинца. Мислимо да Даничић није случајно употребио баш реч „слава", имала је она богато значење у устима наших омладинаца штуроваца који су се школовали тада у словачким школама. А Даничић је један од најватренијих тих омладинаца, јер је дуго секретар и душа српске ђачке дружине у најславнијем школском словачком центру, у Пожуну, тј. Братислави.

Из свих ових разлога можемо слободно рећи да је ова песма неким својим особинама типична за то време и седамнаестогодишњи Даничић не би се ње морао стидети. Ко би рекао једино да ће каснији највећи познавалац српскога језика и његов кодификатор у многим областима, Даничић, написати „чудење", или како га нешто „занимава". Али, бивају и такве ствари.

Овим додајемо раније откривеним почетничким младићким радовима Даничићевим још једну оригиналну песму.

О ТЕКСТУ СРЕМЧЕВЕ ПРИПОВЕТКЕ „У ТРАМВАЈУ"

Борђе Живановић

Чланак Милоја Р. Николића *Рукопис Сремчеве приповетке „У трамвају"* (Зборник МС за књижевност и језик, XXVIII, 243—245) и текст рукописа који је дао, што је вероватно прва редакција приповетке, подстакли су нас да и ми са своје стране дамо нешто података о утврђивању правога текста ове приповетке. Јер колебања има у штампаним издањима.

Приповетка Стевана Сремца *У трамвају* штампана је у *Делима Стевана Сремца,* издање Народног дела, почетком тридесетих година, по нашем сазнању 1931. или 1932, јер године на књигама нема забележене, и то у књизи V, стр. 119—127. Ово издање ћемо обележавати са НД. У овом издању није забележено ни одакле је приповетка прештампана нити ко је био приређивач издања. Мислимо ипак да је ово издање приредио Милорад Павловић-Крпа; он је одлично познавао Сремца, написао је и Сремчеву биографију (Биографије знаменитих људи, Београд, б. г., али је свакако 1937), био је сарадник Народног дела (ту му је штампан превод Сјенкјевичева романа *Quo vadis?)* и свакако доста близак с директором Петром Петровићем-Скакавцем, јер смо га више пута сретали у овом предузећу.

Други пут је ова приповетка штампана 1933. године у издању Српске књижевне задруге, у књизи *Приповетке Стевана Сремца,* књига III, стр. 27—32. Ни овде нема никаквих података, али је сва прилика да је приређивач био проф. Урош Џонић, који је већ раније штампао библиографију Стевана Сремца (Српски књижевни гласник, 1909, књ. XXII, 609—615, 678—685). Обележаваћемо га са СКЗ.

Треба најзад споменути најважније издање дела Стевана Сремца, а то су *Сабрана дела Стевана Сремца,* у 6 књига, издање „Просвете", 1977. године. Приповетка *У трамвају* налази се ту у III књизи, стр. 501—508. Означаваћемо га са ПР. Ово издање су приредили Буро Гавела и Бошко Новаковић, а ову књигу Гавела. Ни у овом издању о поменутој приповеци нема у напоменама ни помена, па

нема ни одакле је прештампан текст, мада у другим случајевима углавном тих података има.

Три поменута издања за нас су тренутно важна. Одступања у њима показују да се при оваквим пословима мора мислити и о томе који се текст узима као основни, као најоправданији. У овим издањима тих података нема.

Приповетку *У трамвају* Стеван Сремац је први пут штампао у Новој искри Ристе Одавића 1903. године, бр. 9, стр. 264—266. Обележаваћемо га са НИ. Ово издање забележио је и проф. Урош Џонић у поменутој библиографији Сремчевој, штампаној у СК Гласнику, XXII, стр. 614. Иако је Сремац био већ од 1901. године сарадник овог часописа, испод ове приповетке се није потписао пуним именом него знацима „С-ц". Али је овај потпис разрешен како у садржају на крају свеске, стр. 288, тако и у садржају целе књиге, односно годишта.

Сви ови текстови показују јасно да је текст који је штампао Милоје Р. Николић први груби концепт, али остали су текстови већ они којима треба указати поверење. А како они изгледају између себе?

Почнимо од наслова.

Свакако је штампарска омашка што у издању ПР нема везе између наслова и поднаслова, у новом реду: „илити". У осталим издањима се ова реч налази на месту. Сем ове мале разлике, поднаслов је у свима поменутим издањима исти. А други поднаслов, онај који се налази у загради, свуда је другчији. То су интервенције приређивача. У НИ, а тај текст сматрамо за прави Сремчев текст, испод поднаслова у загради је забележено: „У виду Скице један Панегирик Генију Српском". Прилично је јасно зашто је Сремац употребио четири велика слова: прва два зато што их је схватао као почетке наслова, а друга два да покаже свој подсмешљив однос према тим речима. Проф. У. Џонић је у библиографији прво велико слово изменио у мало, па је то донекле оправдан поступак: „У виду скице један Панегирик Генију Српском". У издању НД сва су слова штампана мала. Тиме је ипак највише измењена пишчева мисао. У СКЗ задржана су само два последња велика слова: „Генију Српском". То има такође некаквог оправдања и смисла. Ова измена је извршена према Џонићевој библиографији, а не према тексту из НИ, јер се овај приређивач није ослањао на овај текст. У издању ПР, где је иначе текст дат као у прва два поменута (НД и СКЗ), приређивач је интервенисао утолико што је према СКЗ друго велико слово претворио у мало, дакле: „Генију српском". Већ по овом једном примеру види се колико су различито мислили приређивачи. Међутим, питање је јасно: у критичким издањима мора се оставити текст који се сматра за изворни пишчев, а уколико се прилагоди савременом правопису, мора се то у напомени назначити. У популарним издањима ево како приређивачи различито поступају.

Већ у почетној реченици текста приповетке налази се једно испуштање, које је оштетило пишчеву мисао и смисао који јој је дао. У НИ та реченица гласи: „Било је то пре неколико година

кад су у јеку била и као печурке после кише ницала она силна хуманитарна и свадбена друштва под разним називима, као: „Колевка и крстача", „Пелена и покров", „Цуцла и мотика", „Проводација и конзисторија", и тако даље; јер ко би их могао и побројати сва . . ."

Првом издавачу (НД) овде се десила омашка, можда штампарска, а коректорска свакако, па су му у набрајању испала два имена, и то: „Пелена и покров" и „Цуцла и мотика", и остала су само прво и последње. Тиме је читава пишчева мисао поремећена, а даљи текст изгубио смисао.

Једна исправка првог редактора (НД) покварила је такође Сремчев текст. А ту измену налазимо и у следећа два издања (СКЗ и ПР). Опет је промена начињена у првом пасусу приповетке. Сремац почиње своје причање са: „Било је то . . .", па онда помиње читав низ случајева са: „кад је . . ." И кад је имао да заврши овај читав низ, он ће ставити тачку и зарез и дати као некакав закључак, који се дешава паралелно са збивањем спомињаним у првим примерима, па је зато написао знак паузе и наставио: „— у оно време, укратко, кад је Србија постала . . ." И то је врло добро, сасвим је оправдано што је написао: „у оно време . . .". Тако је у НИ. Први редактор је овде написао: „у то време . . .", а тиме се изгубио смисао који је својој мисли дао Сремац, и испало је као да се та нова мисао надовезује на оне раније. А није тако, као што смо рекли. И следећа два издања имају ову „исправку", а требало је сачувати Сремчеву мисао, она је добра.

Прва реченица дијалога гласи овако: „Шта је, куме, што си заћутао?". Тако је у НИ. Сасвим добро, разумљиво и правилно. Први редактор је „што" променио у „шта", а прво је боље. Најзад, и да није боље, требало је да остане, јер је Сремчево. И у осталим поменутим издањима налази се „шта".

Мало даље у НИ (стр. 265а) читамо: „како је и шта је лупао и трабуњао". Опет је први приређивач променио ово у „лупетао и трабуњао", а тиме је опет изменио Сремчеву мисао. И ова промена је ушла у оба касније издања (СКЗ и ПР).

При завршетку следећег пасуса Сремац је написао (како стоји у НИ): „И — испаде човек, финансијер, што кажу један па један; финанцијска снага . . .". Најпре, у свима издањима је испао знак паузе. Међутим, мало даље, у свима издањима, па и у НИ, читамо: „један па један". То је у НИ очевидно грешка слагача и коректора. Јер „један па један" у томе контексту не значи ништа. Сремац то свакако тако не би написао. Он је одлично познавао народни језик, народске обрте и изразе. Он је морао на томе месту написати: „један по један", што значи „изванредан", „изврстан", „особит", или би се у изразу: „момак један по један" требало разумети као други народски израз: „момак и по". Израз „један по један" је познат у нашем народу и Сремац га је морао имати забележеног у некој својој бележници. Овај израз налази се и у речнику САНУ и у речнику Матице српске, под „један". Наравно, ово бесмислено „један па један" налазимо и у свима осталим издањи-

ма. Сматрамо да би овде требало вратити „један по један", како је Сремац једино могао написати.

Једна мала измена променила је Сремчеву мисао и начин приповедања. Једна личност каже ово и овако: „И бре шиљи га у Немачку, у Француску, у Тунгузију, и куда не!" Овако је у НИ, стр. 266а. Тиме се хтело рећи да се све покушавало и ништа није помагало. Први редактор је изменио глаголски облик. Место ефектног императива, који необично обогаћује значење глагола, даје му јаче истакнуто значење учестаности, а онда додаје и народску боју причању, начинио је множину садашњег времена, јер је завршно „и" заменио са „у". Тако је „шиљи га" постало „шиљу га". Гласовно, промена мала, али је значењски дошло до велике измене. Наравно, ова измена се налази и у остала два поменута издања, њихови приређивачи су се служили, као што смо већ рекли, издањем НД.

Још једна је мисао првом редактору изгледала недовољно добра па је изменио. За њим су пошли и приређивачи друга два издања. Ево те мисли: „...поскачу сви са столица, полепе цигаре уз дувар — па полете вратима, а ко прозору". Овако у НИ. Ово значи да су полетели вратима, а понеко прозору. Додајмо да је у првом рукопису, који је штампан у овом Зборнику, било забележено: „ко вратима ко прозору". Међутим, Сремац је овај део реченице изменио, свакако желећи да томе да друкчије значење, па је написао: „вратима, а ко прозору". Тиме је рекао да су скоро сви појурили вратима, то је нормално, а они који су били сувише занесени, полетели су прозору, као да су тамо врата. Тако би требало, чини нам се, схватити оно Сремчево: „вратима, а ко прозору", тј. а понеко прозору. Први редактор је додао још једно „ко" и добило се: „ко вратима, а ко прозору", чиме се пишчева мисао променила.

Морамо споменути још једну измену првог приређивача, до које је дошло вероватно услед недовољног познавања народног језика. А Сремац је у томе био изванредан мајстор. Ево како изгледа ова мисао из причања једнога од двојице припростих саговорника: „Ишао је Бог некад по води, Христос и Свети Никола и нико више, ту и тутило, па и то причају *попови,* али *ово* сад забележила *штампа!* . . ." Овако у НИ, стр. 266б. Првом приређивачу у издању НД није био јасан израз „ту и тутило", није му знао значење ни употребу, па је дописао једно „и", а то је изменило Сремчев израз у: „и ту и тутило". То у Сремчеву контексту не може бити употребљено. Међутим, израз „ту и тутило" је сасвим одређен, налази се у Вукову речнику, а и у речнику Матице српске, и значи: „као да ништа није ни било, као да се ништа није ни догодило, никоме ништа". Из издања НД „исправка" је ушла и у издања СКЗ и ПР.

Нећемо се заустављати на неким безначајним изменама, али понављамо да при приређивању оваквих издања ваља и о њима водити рачуна. На пример, „министер" није требало мењати у „министар", јер је оваква употреба ове речи била карактеристика једног друштвеног слоја у једно време у Србији. Онда је то важно.

Затим, свакако није требало мењати „финанције" у „финансије", јер је и то карактеристика личности која ову реч употребљава. Али ће она употребити непосредно пре тога реч „финансијер", и то само тако. Ту Сремац није погрешио. Све су то тананости којих се Сремац пажљиво придржавао.

Представљена прегршт примера нека покаже како може каткад бити разлика између онога што читамо у разним издањима дела наших писаца и онога што је писац баш желео да каже и што је написао. То се добро види на примерима из ове мање важне Сремчеве приповетке.

АРХИВСКЕ УЗГРЕДИЦЕ — I

Никша Стипчевић

Канимо да у низу бележака, подељених у снопове, од којих је ово први, изнесемо извесну грађу која може да буде од значаја за даља историографска истраживања. Иако се држимо начела, којем су нас учили наши учитељи, да не треба одмах нађену грађу публиковати, све док се подаци које она носи не слегну и не сложе у већу целину, ипак желимо да саопштимо нека документа, која се нама не слажу у веће целине, а до којих смо дошли трагајући за другим књижевним и историјским вестима. Не придајемо већи хеуристички значај овим белешкама, али смо уверени да ће чињеница у њима саопштена другима више говорити. „Historia minima" јесу махом записи који следе, али овакве „микроисторијске" чињенице могу другоме послужити за шира виђења и крупније закључке, може „удеоница ситна и мала", како је волео да каже Стојан Новаковић, доцније да се удене у пространије засновану потку. Битно је у овој фази да „удеоница" буде тачна и да се клони крупних закључивања. Зато ћемо настојати да пратећи коментари буду што штедљивије казани и да не оптерећују саопштену грађу. Реч ће бити често о малом човеку и о ситном збивању, који нису обележили историјски тренутак, нити су пресудно утицали на доцније догађаје. Али у прошлости, свеколикој, има врло много малих на високом месту и великих у малом збивању. Једном је виспрени италијански историчар Луиђи Салваторели рекао за Фрању Јосифа како је само аустријски и аустроугарски апарат могао да издржи личност тако безначајну, која је заслуживала да буде шеф архива или полицијске дирекције. А о Фрањи Јосифу имамо голему литературу, која не престаје да расте. Волели бисмо да нам у овом „микроисторијском" послу буде путоказ реч Фернана Бродела, који је указивао на потребу истраживања и обрађивања „малих" догађаја.

1. *Четири писма Стефана Митрова Љубише и поводом њих*

У „Зборнику Матице српске за књижевност и језик" [књ. XXIII/2, 1975, 259—273] објавили смо девет писама Стефана Љубише Вацлаву Зеленију. Сада смо у прилици да објавимо још четири Љубишина писма, што ће припомоћи да се реконструише његова преписка, која је сасвим слабо сачувана.

Да је писмо које прво следи Стефан Љубиша упутио Мариници Борђи, можемо закључити на основу писма Ника Великог Пуцића Валтазару Богишићу од 11. марта 1862, у коме се, поред осталог, каже: „Orsat mio fratello vi include una lettera per S. E. il Consigliere intimo Ožegović membro del consiglio di stato caldo e illuminato patriota, il quale prende a cuore gli interessi nazionali del nostro povero paese, e *Marinizza una lettera pel Deputato Ljubissa*" [Nada Beritić, *Iz korespondencije Nika Velikog Pucića / Prilozi građi za historiju narodnog preporoda u Dalmaciji*, „Arhivski vjesnik", III, Zagreb 1960, 98]. У преводу овај одломак гласи: „Орсат [Медо Пуцић] Вам прилаже писмо за Њ. Е. тајног саветника Ожеговића, члана државног савета, топлог и просвећеног родољуба, који узима к срцу народне интересе наше јадне земље, а *Мариница писмо за заступника Љубишу*" [курзив наш]. Љубишино писмо од 20. марта 1862. године јесте одговор на писмо Маринице Борђи које помиње Нико Велики.

Др Мариница Борђи (рођен 8. септембра 1824) био је познат дубровачки адвокат и жесток поборник сједињења Далмације и Хрватске, анексионист, према тадањој терминологији. Изабран је на покрајинским изборима за заступника у првом Далматинском сабору (1861—1864), оном сабору чије је прво заседање трајало од 8. до 24. априла 1861. године, а изабран је био у курији великих порезника [Уп. Rade Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Svjetlost, Sarajevo 1968, 156; Ivo Perić, *Dalmatinski sabor 1861—1912 (1918) god.*, Zadar 1978, 215]. Потомак старог дубровачког рода, Мариница Борђи је био у сродству са оба рода Пуцића: мати му је била Мара (Марија) Поца (рођена 13. априла 1784), а он је пак био ожењен Ањом, сестром Меда (Орсата), Ника Великог и Ника Малог Пуцића. Мариница је био витез реда св. Јована Јерусалимског (Малтешких витезова), као и други из његова рода (Себастијан-Сабо Борђи и Никша Борђи), као што су том реду припадали и његови рођаци Медо Пуцић, Лукша Гоце и Орсат Бонда. О Маринци, коме Љубиша пише ово занимљиво писмо, сведочи Божо Цвјетковић [*Dubrovnik u našem političkom i kulturnom preporodu od 1861 do danas*, Jubilarni broj „Narodnog lista" 1862—1912, Zadar, 1912, 71a): „Bijaše čovjek visoke inteligencije i kao većina Dubrovčana vrlo fine dosjetljivosti. U svojim idejama bješe nepopustljiv, a u načelu tvrd kao litica, te stoga zanago dobra potpora narodnjacima u saboru. (. . .) Dr Giorgi bio je osvjedočeni pristaša narodne jedinstvenosti Hrvata i Srba. Kad je Njegovo Veličanstvo pohodilo Dubrovnik god. 1875, bio je gotovo jedino njegov ljetnikovac u Lapadu okićen hrvatskim i srpskim trobojnicama".

Љубиша је погрешно датовао писмо. Оно је писано 20. марта *1862. године,* а не 1861, јер цео садржај његов говори томе у прилог, као и наведено писмо Ника Великог Пуцића. У писму Љубиша вели да је „по трећи пут подигао свој слабашни глас у прилог Г. Враголова": реч је о Љубишином питању упућеном Министарству правде у Бечу, о чему говори и каноник Иво Шеман у лепом чланку *Proces braće Vragolov i drugova. Uspomene* [Jubilarni broj „Narodnog lista", nav., Zadar 1912, 37a]. Судија у Цавтату, претур Андреа Агаци (Agazzi) оптужио је Буру Враголова већ 24. јануара 1861. за заверу с Црном Гором ради напада на Конавле [в. Историјски архив Дубровник, Пресидијални списи, Protocollo di Gestione Riservata, n. 71/26/1]. Буро Враголов, његов брат Нико, дон Антон Рамадан, жупник у Цавтату, и други били су оптужени због увреде величанства, ометања јавног мира, а сам Буро Враголов још и за велеиздају. Оптужени су били на основу седме главе казненог законика [*Kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekèršajih, naredbe o nadležnosti sudovah kaznenih i red tiskovni od 27. Svibnja 1852 za cesarevinu austriansku, Beč* 1853]. Већ и за саму увреду величанства тај закон, чл. 63, предвиђао је казну строгог затвора од једне до пет година: „Koi povriedi poštovanje prema cesaru, bilo to osobnom uvriedom, javno ili pred više ljudih izuštenimi pogèrdami, huljenji ili porugami, tiskotvorom, priobćivanjem ili razprostiranjem predstavah u slici ili pisamah: čini se krivcem zločinstva uvriedjena Veličanstva, i ima se kazniti težkom tamnicom od jedne godine do pet godinah" [стр. 34].

Буро Враголов је ухапшен 17. априла 1861. године [Уп. извештај од 18. априла 1861. у Protocollo di Gestione Riservata, n. 423, HAD]. Иво Шеман, који је писао по сећању, наводи други датум, погрешан. Буров брат Нико и жупник Рамадан склонили су се преко границе, најпре у Херцеговину (Турску), а потом на Крф. Како је Аустрија ипак била правна држава, сви оптужени у овом процесу су 12. јула 1862. били ослобођени због недостатка доказа пресудом окружног суда у Дубровнику. На основу докумената из бечког архива, добру реконструкцију овог процеса дао је Грга Новак [*Veleizdajnički proces u Dubrovniku godine 1861—1862.*, „Anali Historijskog instituta u Dubrovniku", god. III, Dubrovnik 1954, 75—84]. Мариница Борђи, који се веома залагао за ухапшене, могао је 14. марта 1863, у интерпелацији Далматинском сабору о приликама у Цавтату, сводећи тужно искуство овог процеса „првим мученицима народне ствари", како их назива каноник Шеман, изјавити следеће [наводимо према Г. Новаку, 82—83]: „ Za vrijeme sadašnje administracije (općinske) i pod preturom gosp. Andrije Agazzija, koji je nedavno unaprijeđen za okružnog savjetnika u Kotoru, razvijala se bolna drama procesa Vragolova, svećenika Gavranića, Bećira i drugova; taj je proces započet na osnovu denuncijacije savjetnika Agazzija, načelnika Cavtata i pograničnog komesara u Konavlima gosp. Petra Vodopića, i to zbog veleizdaje, a kasnije je sveden na skromnije granice smetanja javnog mira i završen odustajanjem od optužbe zbog nedostatka dokaza. Taj je proces glasovit zbog alteracija izjava svjedoka u zapisnicima, protivzakonitog utjecanja na svjedoke i zbog zamjene jednog žandarma i jednog tamničara na mjesto propisanih kriminalnih prisjednika.

Taj je proces zavio u crno porodicu Baula, koji je umro iscrpljen „lutajući po turskim planinama" i bježeći od progonstava, on je prisilio župnika Ramadana, koji je bio uzor morala i pastirske ljubavi u dubrovačkom kleru, da pođe u inostranstvo; on je učinio da Klaiću um potamni, da čame u dugotrajnom zatvoru Vragolov, svećenik Gavranić i Bećir. S druge strane, taj je proces donio unapređenje pretura Agazzija i njegova pristava Matkovića, orden komesaru Vodopiću i naklonost vlasti načelniku Cavtata".

О тој „болној драми" сведочи и ово писмо Стефана Љубише.

[I]

Стефан Митров Љубиша — [Мариници Борђи],
Беч, 20. март 1861 [али: 1862]

Rispettabilissimo signore ed amico.

Il mio amico Sr Bogissich mi a [sic] consegnato la sua pregiata lettera che riguarda l'infelice Vragolov e consorti. Alla fine di Febbraio il Ministero emise un Decreto presidiale all'Appello di Zara in cui gli raccomandò *vivamente*[1] di sorvegliare il processo stesso, e per quanto era possibile accorciarlo, e sbrigarlo a preferenza, disponendo *espressamente*[2] che il [3]Procuratore superiore di Zara Sr Tastel debba prestarsi in ciò con speciale alacrità. Io che ebbi occasione leggere il Decreto nell'emissione di cui piú di me influí un articolo inserito da suo cognato nell' O. und W.,[4] ne diedi parte al Sr Bogišić, sperando che il medesimo ne avrebbe fatta parte a qualcuno costà —

Sebbene ella s'inganni a partito quando suppone che io sono qui compatito, non mancai di sollevare la debole mia voce per la terza volta a favore del Sr Vragolov, senza badare alle cose contro di me scritte dal Signor Casali, a cui se volessi rispondere [5]dente per dente, farei sbalzare dalla patria addotiva, ma sebbene non prete né ultramontano, vorrei vederlo fatto vescovo a dispetto dei nostri avversari —

Tornando all'infelice Vragolov, ò fondato motivo a credere che il medesimo sarà dall'Appello messo a piede libero. Se non fosse non si scoraggi la diffesa, ma ricorra in cassazione, dandomene contemporaneo avviso —

Ho detto che tutto il processo è uno scandalo, e che si deve badare agli effetti politici che ne deriveranno nel caso si dovessero lasciare i prevenuti in arresto sino alla complettazione [sic] della procedura —

Secondo mè la diffesa fece ottima cosa di non transigere colla procura, non tanto per la possibilità di un inganno, quanto per non lasciar morire la procedura, potendo il dibattimento offrire o alla Procura stessa, o alla diffesa o al consesso, luogo di procedere contro altre persone inimiche del Vragolov ez. ez. e Dio sà a cosa si potrà arrivare —

Per non stare qui inutilmente ò procurato di paralizzare l'attivazione di un accademia legale a Zara, e una dotazione di F 100000 al fondo Provinciale, parti del fecondo ingegno della nostra giunta.

Mi conservi il suo compatimento e mi creda non [треба: *con*] stima ed amicizia —

Vienna 20 Marzo 1861

Devotissimo
S. Ljubiša

---

[1] подвучено.
[2] подвучено.
[3] прецртано Dep.
[4] Ost und West.
[5] прецртано per.

[Оригинал. Хисторијски архив Дубровник, Архив Борђић; сигн.: RO-162, B22 h, 1—3. 29,5 × 23,5 cm. Четири стране, исписана прва и друга страна. На ѵложници није идентификован аутор писма. Писмо је потпуно очувано.]

[Превод]

Веома поштовани господине и пријатељу.

Мој пријатељ Г. Богишић ѵручио ми је Ваше цењено писмо које се односи на несрећног Враголова и другове. Крајем фебруара, Министарство је иставило пресидијални декрет Призивном суду ѵ Задру ѵ коме се *живо* препоручује да се сам процес надгледа и да се колико је могућно скрати, као и да се најрадије реши, *изричито* одређујући да се виши тужилац ѵ Задру Г. Тасгел томе има посветити посебном жѵрајивошћу. Ја који сам имао прилике да прочитам декрет, на чије је издавање више од мене ѵтицао чланак који је Ваш зет [Медо Пуцић] ѵврстио ѵ Ost und West, јавио сам о декрету Г. Богишићу, надајући се да ће га он саопштити некоме тамо.

Иако се љуто варате када претпостављате да мене овде подносе, нисам пропустио да по трећи пут подигнем свој слабашни глас ѵ прилог Г. Враголову, не марећи за ѻно што је против мене писао Господин Казали, којега бих, када бих хтео одговарати зуб за зуб, истерао из адоптивне домовине, али иако нисам ни поп ни клерикалац, желео бих да га видим као бискупа на јед наших противника.

Враћајући се несрећном Враголову, имам основана разлога да верујем да ће га Призивни суд пустити да се из слободе брани. Ако тако не буде, нека се одбрана не обесхрабри, већ нека ѵложи ѵток Касацији, извештавајући једновремено и мене о томе.

Рекао сам да је цео процес скандал, и да ваља обратити пажњу на политичке последице које ће из њега произићи ѵ случају да се оптужени задрже ѵ затвору до окончања поступка.

По моме мишљењу, одбрана је одлично поступила што није била попустљива с Тужилаштвом, не толико због могућности неке преваре, колико да не замре поступак, пошто расправа може пружити или самом Тужилаштву, или одбрани, или већу, основу за поступак против других особа које су Враголову непријатељи итд. итд. и Бог зна до чега се може доћи.

Да не бих овде залудан био, испословао сам да се паралише оснивање правне академије ѵ Задру и једна дотација од Ф 100.000 Земаљском фонду, што је пород плодног ума нашег Земаљског одбора.

Сачувајте стрпљења према мени и верујте да сам с поштовањем и пријатељством

Беч, 20. март 1861.

Ваш преодани
С. Љубиша

* *

Следећа три писма Стефан Љубиша ѵпутио је Никши Градију, писцу дубровачком, који је донедавно био потпуно заборављен. Ни један једини редак није ѵ њему ѵбележен ѵ *Енциклопедији Југославије* Лексикографског завода. Помиње га Јосип Берса ѵ својим *Дубровачким сликама и приликама* [Matica hrvatska, Zagreb 1941], чији је текст „преудесио" Јосип Мортиција, као последњег власте-

лина-песника у Дубровнику (стр. 292—3). Пријатељ Меда Пуцића и Ника Великог, брата му, Никша [Niccolò di Matteo] Гради је рођен у Задру 15. децембра 1825. године, а умро је у Дубровнику 29. августа 1894. Ожењен је био (30. јануара 1854) Мађом (Магдаленом) Поца (Пуцић); с њом је имао сина Балда, адвоката и потоњег секретара Дубровачке општине, и две кћери, Ану и Мађу-Магдалену. У кругу је био дубровачких „словинаца", сарађивао је у уређивачком одбору последњих годишта часописа „Словинац", у коме је објавио више својих песничких и других састава [*Утвари или сан сред зимске ноћи, Никшина молитва* — песма, *Меду Пуцићу* — песма, *Млади Дубровчанин, Форнарини Рафаил, Косовска дјевојка* — драмска пјесма, *Аустро-Угарска прама Русији, Страшна освета на главноме крвнику, Нешто о нашим стварима*]. Објављивао је и у „Гласу дубровачком", који је покренуо и уређивао. Недавно је о Никши Градију занимљиво писао Коста Милутиновић у студији *Političke koncepcije dubrovačkih „Slovinaca"* [„Jugoslovenski istorijski časopis", 1976, br. 3—4, 57—92], посвећујући му једно поглавље [*Austroslavenske iluzije Nikše Gradija,* 81—88]. Поносан на стару патрицијску лозу своје породице, која је Дубровачкој републици вековима давала властелине који су учествовали у грађењу државних равнотежа, Никша Гради је у зрелим годинама почео да учи српскохрватски књижевни језик да би њиме могао песме складати, а италијански језик му је књижевно био приснији. Чак је и политичке чланке на италијанском писао [*Equivoci e schiarimenti,* „Narodni list", Zadar, 1885, бр. 45—50]. Никша Гради је имао, нама данас можда чудноватy, аристократску свест, један поглед на свет који је био сродан свим последњим изданцима дубровачке властеле: Пуцићима, Борђићима, Бунићима (Bona), Градићима. О томе ће нам посведочити и одломак из једног писма Градијевог канонику дум Ивану Стојановићу од 15. јуна 1883. године: „(...) S prvog gjetinstva mišljah svegjer da se rodih vlastelinom dubrovačkijem; da, pošto moj gjed i svi pragjedovi čak do Vuka, koj XI. vjeka dogje, prvi moga plemena, iz Boke u Dubrovnik, bijahu vlastela i knezovi te slavne republike; mišljah, rekoh, i mislim da mi je koljenu prirogjeno kneštvo, pa da mi ga je dužnost svjedočiti, sve jedno kô što je dužnost svakog Srbina i Dubrovčanina osobito ga priznati; jer svaki Srbin i Dubrovčanin, u kome istom je probugjena narodna svijest, imao bi ljubit i častit dubrovačku vlastelu, kako živi spomenik svoje najljepše slave..." [A. F. (Антун Фабрис), *Pisma Nikše Gradi Dum Ivanu Stojanoviću,* „Dubrovnik", podlistak, g. IX, br. 43, 27. oktobra 1900, 2d]. Таква свест присутна је и у Градијеву песништву, о коме ћемо другом приликом опширније говорити. Лујо Војновић је о Никши Градију забележио неколике реченице које вреди пренети: „Njegov duh jedino razumijevaše razgovor sa humanistima. Bješe živ ostatak njihovoga vremena, i onoga stanja duše. Bijaše, ne samo po krvi nego i po duhu, od koljena pisca „De Opinione Probandi" [Стијепо Гради, 1613—1683, — *Disputatio de opinione probabili cum P. Honorato Fabri,* Romae 1678] i da nije osjećao da ga naš svijet ne bi bio razumio, bio bi najradije napisao kakve dijaloge „Dello Stato delle Repubbliche" ili „Sul Principato" ". (...) „Zabludivši u ovo doba, za njega, bez cijeli, megju porušenom

jednom slobodom i nestvorenijem jednim svijetom, njegova volja za pisanjem učma sasvijem i tek na vruće molbe njegovijeh štovatelja i mladijeh prijatelja u koje se zadovoljstvom ubraja pisac ovijeh riječi, bacio bi na artiju, obično olovkom, svoje misli, svoga atavističkog poznavanja dubrovačkog svijeta" [Dr. Lujo knez Vojnović, *Nikša Gradi o Gundulićevom „Osmanu"*, „Dubrovnik", podlistak, g. V. br. 11, 15 Marča 1896, 1—2]. Имао је, дакле, Гради основну идеју о племству као чувару народности, коју је исповедао и дум Иван Стојановић у своме *Žagarcu*, идеју која је била присутна и у мађарском племству у револуцији 1848/49. године.

Треће Љубишино писмо Никши Градију, које је без датума, можемо датовати крајем 1874. године. Приповетка *Проклети кам* објављена је у „Отаџбини", која је почела да излази 1875. године. „Приповијест о звону", *Kragja i prekragja zvona*, објављена је у „Dubrovniku, zabavniku štionice dubrovačke", IV годиште, 1876. У истом годишту изишла је и приповетка *Поп Андровић нови Обилић*.

[II]

Стефан Митров Љубиша — Никши Градију,
Беч, 27. октобар 1867.

Lj:

Plemeniti Gospodine.

Oba vaša pisma primio sam u svoje vrijeme. Ako vi nisam prije odgovorio, nemojte mi zamjeriti, to nije odmene zavisilo; a nesretnji Zadarski dogadjaji tako su me uzbunili da mi dopuštili nisu posljedne dane ničega se drugoga baviti. Ovdašnja štampa naša neće da primi ništa što se ličnoga tiče, naročito poslie nekih opomenah i sekvestracija.

Ovdje se nalazi Milić. On je bio kod Cara, i dobio preporučni Carski biljeg, zbog čega moći će skoro u Dalmaciji dobiti pristojno mjesto.

Kad bi ja vrjedan bio Vam jedan slabašan moj svjet dati, ja bi Vam kazao da dodjete ovdje i preko vaših zaslugah i prijatelja biće vam dakako lako dobiti pristojno mjesto u Dalmaciji, gdje su nužne osobe koje naš jezik poznavaju. Teško će biti u današnja vrjemena tamo preko Litave išta dobiti.

Uvjereni budite da ja u moju maljušnost upotrebi ću sve sile da se Vam pravica učini.

Nemojte se kajati no upotrebite zgodu ovu u kojoj se nastoji naknaditi činovnikom štete pretrpjene od preokrenutog Ungarskog sustava.

Moleći vas da me uzdržite u Vašoj ljubavi, ostajem počitanjem

U Beču, 27/10 67

Oddani Služitelj
S. Ljubiša

[Оригинал. Историјски институт ЈАЗУ у Дубровнику. Архив Гради. Пошто је овај фонд још несређен, нема сигнатуре. 21,5 × 14 cm. Четири стране, исписане прве три, на четвртој, празној, припис непознате руке: *Io Io Io Io non ti posso Io non posso.*]

[III]

Стефан Митров Љубиша — Никши Градију,
Беч, 4. јун 1871.

Lj.

Ljubezni Nikša!

U Beču 4 junija 1871

Na ovaj čas primih tvoje pismo 27 maja 1871 i evoti spiješim odgovorom.

Žao mi je da si mi kasno javio tvoj natjecaj, jer si tako puštao ugodnu zgodu i vrijeme da obršim. Ja sam u tome poslu puštao mah mojima sadruzima, i kako čujem oni podupiru jednoga romea, zove se Dominiš, i rekao bi da za nj stoji i vrhovni sud. Koliko' sam mogao čuti Appel predlaže de Giovanna, Wanmüllera i Dominiša; Berger, Frari, Pozzoli koji su i godinama i radom stariji ostaju natrag. Ni šta sumanje ja ću se zauzeti iz petnijeh žila, i ako ne bude stvar riješena juče, hoću interessirati ministra kao za samog sebe, jer bi ja cijenio za najvišu moju sreću da te u Zadru imam kod sebe, gje bi meni savijet tvog jasnog razuma od koristi bio, a tvoj lijepi duh od krasnog društva. No mi je žao da polažeš u mene cijelo ufanje. Il mezzo è arbitrario, veli Manzoni kad su mu Milanesci pitali litiju svetog Karola Boromea da utaži kugu: „se il miracolo non viene, la fiducia è ita". Vjeruj da za nikoga neću toliko uprijeti, i sva sretstva mog upliva upotrebiti, što ću za tebe, no treba i ti da vjeruješ, ako ne uspijen da nijesam mogao. Javi ću ti sve točno i bistro u svoje vrijeme.

Prošlih poklada prekorio sam Letiša što te nijesu [1]premjestili u Dubrovniku. On mi reče da je viši sud jednoglasno tvoj premještaj predložio, i da se sam čudi što bi da posla ministerstvo drugoga. Kad ja dogji u Beču[2] pitaj referenta Gjuliana što bi, a on meni reče da je vrhovni sud primjetio megju spisima jednu opasku presjednika Valenčića, koja se odnosi na tvoju rodbinu i u obće na tvoje odnošaje u Dubrovniku, ali me uvijerìo da prvo upražnjeno mjesto biće tvoje —

Sad bi rada znati, bili ti želio doći u premještaj u Zadar, kad bi učinili Dominiša ili de Giovanna na Appel — Ja mislim da bi dobro bilo da dogješ, jer se od tuda može lakšije skočiti, nego iz kotara.

Ja ću govoriti Ministrom obiektivno. Reći ću da danas na višem sudu nema niko, osim Petranovića, koji zna naš jezik, i da megju natijecaocima ti si jedini koji znaš. Ovo je argomento ad hominem!

Svakako posli će se okrenuti na bolje. Ustavovijerci neće već nikad na vladu. Današnje ministerstvo želi nagodbu zemljama i narodnostima, hoće, pošto po to, da se uvede jezik u upravu i u sutstvu, i tek se razpusti ovo Vijeće, hoće o tome uzeti stroge mjere bez da ima prizrenja na nikoga.

Hvalati na čestitanja, ja sam želio da me imenuju bilježnikom zato što sam u tomu predlogu uvidio pitanje poštenja; ali su moje osnove drugačije, samo Bože daj zdravlja i da se gje bliže stanemo, što ja iz svega srca želim.

Zbogom Nikša, odpiši mi brzo i da si mi zdravo i veselo.

Tvoj do motike
Stevan

---

[1] прецртано *ovdje*.
[2] пише *Beči*, па прецртано *i*.

[Оригинал. Хисторијски институт ЈАЗУ у Дубровнику. Архив Гради. Без сигнатуре. 22×13,7 cm. Осам страна (два табака), исписано првих шест страна, седма и осма празна.]

[IV]

Стефан Митров Љубиша — Никши Градију,
[без места, без датума].

Dragi prijatelju Nikša

Govorio sam popečiteljem pravde i preporučio mu prije svega da radi svakako zamijeniti П: Петрановића једном особом која зна naš језик, jep žalibože po njegovoj smrti nije u Prizivno vijeće čoeka koji zna lijepo srpski, pak su utomah zakoni i naredbe o upotrebljenju našega језика. Kad me on upita, koji bi bio vrijedan, a ja mu odgovorih, mnogi, no po službi i znanju da si ti najbolji. Uze ti ime na [1]pero i reče mi da će raditi koliko najbolje uzmogne, ali da mnogo zavisi od prizivna suda i vrhovnoga.

U ovoj prilici kaza mi da prima često bezimena pisma protiv kotorskoga suda i upita me ko to piše. Ja rekoh da neznam ali da sumnjiam da je neki Vida, i milo mi bì da mi reče da je i od druge strane čuo da je on. Kako sam mu ja hvalio taj sud nije preša da ti se hvalim, a najviše Fraria i tebe, koji ne zato tobož što ste mi prijatelji, nego što zbilja zaslužujete. Bože daj da ti mogu što dobro brzojaviti.

Čudim se da mi nepišeš jel ti sȅ dopala приповијест [2]o звону. Sad pišem *Prokleti kam* što će biti naštampan u novi mjesečni list književni, koji će na podobije Revue de deu [sic] Mondes izlaziti u Biogradu. Radi da se na njega predbrojiš jer će imati zanimivijeh stvari.

Da si mi zdravo i dobro.

Tvoj
Stefan

---

[1] прецрт. *pismo*.

[2] прецрт. *од*.

[Оригинал. Хисторијски институт ЈАЗУ у Дубровнику. Архив Гради. Без сигнатуре. 23 × 14,5 cm. Четири стране, исписане прве три, последња празна.]

2. *Марко Антонио Канини, Еуген Кватерник, Никола Томазео*

У студији *Марко Антонио Канини и Србија* [Уп. *Dva preporoda. Studije o italijansko-srpskim kulturnim i političkim vezama u XIX veku*, Prosveta, Beograd 1979, 181] помињали смо писмо М. А. Канинија Николи Томазеу од 8. марта 1860 [Biblioteca Nazionale Centrale — Firenze, Raccolta Tommaseo, cass. 187, n. 6], у коме се говори о сусрету с Еугеном Кватерником. Наше разматрање Канинијеве делатности у поменутој студији није могло да обухвати и друге различне политичке покушаје Канинијеве, поготову не пре 1862. године, када он улази у политички простор Србије. Зато и нисмо разматрали, тада, његове односе с Кватерником, који јесу занимљиви. Учинићемо то сада објављујући једно Канинијево писмо Николи Томазеу, у коме је реч о сусрету с Кватерником. О односима Кватерника с Канинијем у литератури до сада није било речи. А о односима Кватерника и Томазеа писао је у новије време Јарослав Шидак, а Богдан Радица је издао Кватерникова писма Томазеу [*Risorgimento and the Croatian Question. Tommaseo and Kvaternik*, „Journal of Croatian Studies", New York, V—VI, 1964—65, 3—143]. И у радовима Љерке Кунтић има помена о њиховим сусретима.

Јарослав Шидак је пак објавио и чланак *Еуген Кватерник у хисториографији* [Уп. Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1973, 339—357], у коме се разматрају сви значајнији чланци о Кватернику, па и поменути рад Богдана Радице.

Иако је Керубин Шегвић сасвим некритички и произвољно објавио дневник Еугена Кватерника, а како смо у немогућности да прегледамо сам рукопис дневника, који је сачуван, нећемо, надамо се, много погрешити ако наведемо шта је Е. К. записао у свој дневник о сусрету с Канинијем, према ономе што је К. Шегвић објавио [Cherubin Šegvić, *Prvo progonstvo Eugena Kvaternika*, I, Zagreb 1907, 128]: „Ostavih taj dan Milan ne osjećajući svoje nesreće. U redakciji „Perseveranza" upoznah se i sa Marc Aureliom Canini, redaktorom. Zamoli me, da mu barem po dva puta na mjesec priopćim vijesti iz Hrvatske. Obećah". Вероватно Шегвићевом погрешном читању ваља приписати оног *Ауелија*. Канини пише Томазеу 8. марта 1860, Кватерник је 5. марта отпутовао из Милана, а тог истог дана је видео и Канинија, па ваља претпоставити да није било других сусрета међу овом двојицом у Милану.

Томазео није баш особито мишљење сачувао о Кватернику. У рукопису своје *Хроничице из 1866*, која је тек 1939. издата [*Cronichetta del sessantasei*, a cura di Raffaele Ciampini, Einaudi, Torino 1939; о Кватернику на стр. 160—163], Томазео је врло накосно, као што је само он умео, али и оштровидо, а био је већ слеп, говорио о свом сусрету с Кватерником, који му је, вели Томазео, „с наивношћу брбљиваца" откривао душу своју, док Томазео није марио да у ту душу гледа. О Кватерниковој делатности у Италији разложито и разборито пише Анђело Тамбора у својој познатој књизи о Имбри Игњатијевићу Ткалцу, која, на жалост, још није преведена у нас [Angelo Tamborra, *Imbro I. Tkalac e l'Italia*, Istituto per la Storia del Risorgimento italiano, Roma 1966, pp. 54, 89—98].

У доцнијем једном писму Николи Томазеу, од 8. априла 1860 [Biblioteca Nazionale Centrale — Firenze, Raccolta Tommaseo, cass. 187, n. 6], Канини овако пише о Кватерниковој сарадњи:

„Credo che le sarà gradito l'invio che le faccio del N° della *Perseveranza* che contiene la prima lettera sulla Croazia del Sig. Kvaternik.

Io l'ho completamente raffazzonata; ho moderato alcune espressioni, soppresso altre che mi parvero troppo acerbe, massime relativamente ai Magiari e alla Repubblica di Venezia. Le pretensioni di quel Signore Croato rispetto ai confini della Croazia futura col futuro Regno d'Italia mi parvero assai esagerate... Vorrebbe che l'Isonzo fosse il confine dei due stati. Io non ho voluto far dire alla lettera il contrario di quello che lo scrittore pensa sopra un tale importante argomento, ma ho accennato anche le altre opinioni, e notato che il campo è aperto ad una cortese discussione. Sopra alcuni scritti non ancora publicati di un valentissimo Istriano comporrò io stesso una corrispondenza datata dall'Istria, la pubblicherò. Così corretta, raffazzonata la lettera ha prodotto un buon effetto. Scrissi al Kvaternik le ragioni delle modificazioni introdotte, e lo invitai a continuare le sue corrispondenze sopra basi che rendano possibile un accordo.

Mi scrisse che Cavour l'ha ricevuto benissimo, ma non gli ha dato che... buone parole. Dall'Imperatore non ha ricevuto ancora udienza. Ora trovasi a Parigi." [omissis]

Што би у преводу гласило:

„Верујем да ће Вам бити угодно што Вам шаљем број листа *Perseveranza* који садржи прво писмо о Хрватској госп. Кватерника. Ја сам га посве преудесио; умерио сам неке изразе, уклонио друге који су ми се чинили одвећ опори, поглавито оне који се односе на Мађаре и Млетачку републику. Претензије тог господина Хрвата у погледу граница будуће Хрватске с будућом краљевином Италијом учинише ми се веома претеране. Хтео би да Соча буде граница између двеју држава. Ја нисам хтео да кажем дословно супротно од онога што писац мисли о тако важној ствари, али сам назначио и друга мишљења и истакао да је поље отворено за љубазну дискусију. О неким још необјављеним списима једног веома ваљаног Истранина сачинићу ја сам допис датован из Истре и објавићу га. Тако исправљен, преудешен, допис је оставио добар утисак. Писао сам Кватернику о унесеним изменама и позвао сам га да настави да шаље своје дописе и то са ставовима који би омогућавали споразум. Писао ми је да га је Кавур веома добро примио, али му је пружио само ... добре речи. Још није био у аудијенцији код Цара. Сада се налази у Паризу".

А сада само неколико речи о личностима и листовима о којима је реч у писму.

Daniel Irányi један је од писаца књиге *Histoire politique de la Révolution de Hongrie*, 1847—1849, par Daniel Iranyi et Charles-Louis Chassin Paguerre, Paris 1859—1860, 2 voll. Ирањи је објавио у Француској и брошуру *Mémoires sur la condition actuelle des protestants en Hongrie*, Paris s.d. [1 септ. 1855].

Политички лист „La Perseveranza" покренут је 1859. у Милану. Био је орган ломбардијских умерењака (moderati). Први уредник му је био Pacifico Valussi, који је, раније, уређивао заједно с Франческом Дал'Онгаром познати филословенски лист „La Favilla" у Трсту. Године 1866, наследио га је на уредничком положају Ruggiero Bonghi, а њега, 1875, Carlo Landriani. Лист је престао да излази 1920. године. Лист је изражавао интересе ломбардијских земљопоседника. Под уредништвом Р. Бонгија имао је тираж од осам до десет хиљада примерака, иако је био четири пута скупљи од свих других новина. Упозоравамо на леп рад Љиљане Алексић о овом листу и источном питању 1875—76. године [*„La Perseveranza" e la questione orientale nel* 1875—76, „Italica Belgradensia", 1, Belgrado 1975, 181—200].

„L'Espérance" је протестантски лист, основан 1938. године, који је излазио сваког петка у Паризу.

Лист „La Lombardia" је покренут јуна 1859. у Милану. У почетку је био полузванични орган генералног гувернера. Издавала су га браћа Civelli. Године 1867. преузима га Medoro Savini, бивши гарибалдинац. Имао је тираж од око 12—13.000 примерака.

М. А. Канини — Н. Томазеу,
Милано, 8. март 1860.

Milano, 8 marzo 1860

Chiariss.mo Sig. Tommaseo,

È stato qui pochi giorni sono il distinto patriota croato Sig. Kvaternik: abbiamo parlato a lungo insieme. Egli è stato sodisfatissimo di vedere che io considero la questione magiaro-slavo-româna perfettamente nel modo in cui egli stesso e i patriotti suoi connazionali la considerano. Io ho avuto occasione di fare studii speciali e diligenti sopra questa complicatissima questione al tempo del mio soggiorno in România. Ho parlato con uomini di razza e di partito diversi, e mi sono capacitato, che malgrado tutte le apparenze attuali di un accordo fra le diverse razze dell'antico regno ungarico, è *impossibile* che per trattative pacifiche si pervenga ad una soluzione accettata da tutte le parti. Gli Ungheresi hanno molte e grandi qualità, ma è sempre mancato loro il tatto politico; e quando pure l'avessero, non riusciranno nell'impresa dello stringere in un fascio le

popolazioni, perché gli elementi stranieri che li circondano tendono ad altri centri e non a Pest. Le concessioni piú larghe che i Magiari possano fare alle altre razze, concessioni formulate da Kossuth, si trovano in calce all'opera di Daniele Iranyi sulla rivoluzione del 1848. Ma anche quelle mi sembrano inaccettabili, perché la capitale dei Români, la città sacra verso la quale tendono i loro sguardi, è Bucarest e non Pest, come è Agram per i Croati. Gli Ungheresi lo sanno, perciò tendono ad avvicinarsi ai Tedeschi; come mi scrive un mio corrispondente da Vienna „Ungheresi di gran levatura si adoperano a preparare un alleanza fra i Tedeschi e i Magiari contro le razze slave e le romane". Un mese fa uno dei primi magnati ungheresi, il conte [illegg.] pubblicava nel *Wanderer* di Vienna (che si ebbe perciò un avvertimento) una lettera in cui consigliava la casa di Absburgo ad appoggiarsi sull'Ungheria e non sulla Germania; che gli Ungheresi erano pronti ai maggiori sacrifici, purché altri cooperasse alla formazione del gran regno ungarico sino al *Mar Nero* (sic). Nel dare un sunto di quell'articolo nella *Perseveranza,* io aggiunsi che presto vedremo gli Ungheresi fare nel 1860 la parte che fecero i Croati verso l'Italia nel 1848—1849, e alzare il famoso grido „moriamur pro regi nostro". Non si volle pubblicare queste mie parole nel giornale, e me ne spiacque. Credo che sia nostro interesse nella lotta inevitabile e forse vicina di sostenere i Croati e i Români, quelli nostri vicini ed affini (massime i Dalmati), questi stretti con noi da antichissimi vincoli che bisogna rinnovare e rinsaldare.

Ho proposto al Sig. Kvaternik di mandarmi da Parigi delle corrispondenze con data di *Agram,* che saranno poscia pubblicate nel nostro giornale: egli le detterà in tedesco. La prego scrivendogli di raccomandargli la cosa. Bisogna preparare il terreno per un'alleanza slavo-italiana, chiarire il vero stato delle cose, disporre gli animi italiani a tendere la mano a nemici cosí fieri come ci furono quegli slavi. Di buon grado coopererò anch'io a questo. Se ella forse volesse inviare gualche cosa da pubblicare su questo argomento nella *Perseveranza,* sarà un onore per il nostro giornale di accogliere i suoi scritti. Per ora il meglio sarebbe che m'inviasse degli appunti, delle notizie da pubblicare senza il suo nome, o come parte di quelle corrispondenze di Agram, ovvero qualche lettera con data Agram, lasciando però a me la facoltà di guastare un poco il suo bello stile per non far riconoscere la nota mano del maestro. Che vuole? questi piccoli artifizi giovano molto, massime perché gl'Italiani non leggono niente piú volentieri che una corrispondenza politica ... Cosí all'egro fanciul porgiamo aspersi ecc. con quel che segue.

Io son tuttavia addetto alla redazione di questo giornale, e tuttavia in una posizione subalterna, ché ora non ne vorrei altra. Senta una idea che ho avuto e ch'ella certo approverà. Mi sono messo in corrispondenza con uomini distinti in Germania, in Svezia, in Svizzera, in Spagna; ho scritto persino a New York e Buenos Aires; ho riannodato le mie antiche relazioni in Grecia, a Costantinopoli, in Valachia. Scrivo in quei paesi corrispondenze politiche sugli affari nostri, che poscia vengono pubblicate; e ricevo di là lettere politiche che poi sono pubblicate per intero nel nostro giornale, o mi servono come materiale per fabbricare corrispondenze da quel paese. La cosa non è tutta organizzata ancora, ma ben avviata. Bisogna leggere le mie lettere in un giornale semi-liberale stampato in una città della Germania meridionale ove sono ancora troppo vive le simpatie per l'Austria e le antipatie per l'Italia! In una ho sostenuto la tesi, che un' Italia debole è pericolosa per la Germania, una Italia forte non è; e che tornava conto ai Tedeschi di cederci col tempo il Tirolo meridionale. Si appongono dalla redazione del giornale tedesco alcune note al mio scritto (questo è convenuto fra noi) ma lo scritto intanto si pubblica e si legge. Posso anche in questo modo versare un po della mia bile contro il *libertador* d'Italia Napoleone III che qui non si può bile che non versata mi stringerebbe il gorgozzule e proprio mi affogherebbe. Inoltre mi vien fatto di dare ai lettori italiani buone corrispondenze di quei paesi: gliene mando col N 109 della *Perseveranza* una di Vienna che di là viene mandata in altra città tedesca ove si stampano le mie lettere e poscia a Milano [ed] è assai bella e importante. Quando la rete che tendo sarà tutta disposta acconciamente, un'idea ch'io voglio diffondere la farò ripetere da dieci giornali, ali di qua e al di là dell'Oceano ... mi perdoni lo scherzo ... Le piace l'idea? Metto queste mie relazioni a sua disposizione: se desidera mi mandi scritti, e massime indichi che indirizzo debbo dare ai miei. Intanto esercito la mia attività e il desiderio di fare il bene ... che meglio eserciterei in una vita piú attiva e in una missione in

Oriente. Cosí mi consolo della compagnia dei moderati *perseveranti,* che però ho difeso confutando una stolta lettera della *Società Nazionale* italiana publicata nell' *Espérance,* con una lettera da me dettata in francese che sarà pure publicata in quel giornale di Ginevra. Ci hanno accusato niente meno che di consigliare Napoleone a conquistare le provincie tedesche renane! Bassi intrighi per istigazione della *Lombardia* giornale... Esporrò le mie idee sulla questione magiaro-româno-croata in una Memoria che presenterò a Cavour. La prego di rispondermi e di conservarmi la grazia.

M. A. Canini

[Превод]

Милано, 8. марта 1860.

Високо уважени госп. Томазео,

има томе неколико дана како је овде био истакнути хрватски родољуб госп. Кватерник: дуго смо разговарали. Био је врло задовољан што је видео да ја гледам на мађарско-словенско-румунско питање на начин који је једнак његовом и родољуба његових земљака. Имао сам прилике да посебно и марљиво проучим ово веома сложено питање у време свога боравка у Румунији. Разговарао сам с људима различних народности и различне страначке припадности и, упркос свим садашњим привидима о могућности споразума између разних народа старог угарског краљевства, уверио сам се да *није могућно* мирним преговорима доћи до решења које би било прихваћено од свих страна. Мађари имаду многобројна и знатна својства, али увек им је недостајао политички такт; а када би га и имали, неће успети у подухвату да стегну у један сноп [разнолике] народе, јер страни елементи који их окружују теже другим центрима, а не Пешти. Најшири уступци које Мађари могу да учине другим народима, што је Кошут формулисао, налазе се на крају дела Данијела Ираљија о револуцији 1848. Али и они ми изгледају неприхватљиви, јер главни град Румуна, свети град коме су окренути њихови погледи, јесте Букурешт а не Пешта, као што је то Загреб за Хрвате. Мађари то знају, зато су склони да се приближе Немцима, као што ми пише један мој кореспондент из Беча: „веома знатни Мађари настоје да припреме савез између Немаца и Мађара против словенских и румунских народа". Пре месец дана један од првих мађарских великаша, гроф [нечитко], објавио је у бечком *Wanderer*-у (било је дакле упозорења) писмо у коме је саветовао хабзбуршкој кући да се ослони на Угарску, а не на Немачку; да су Мађари спремни на највеће жртве само ако други помогну да се образује велико угарско краљевство све до Црног Мора (тако). Дајући сажетак тог чланка у листу *Perseveranza* [Постојаност], додадох да ћемо ускоро видети како Мађари 1860. играју улогу коју су имали Хрвати према Италији 1848—1849, уз чувени повик „moriamur pro rege nostro". Не хтедоше објавити ове моје речи у новинама, и то ми не би мило. Мислим да је у нашем интересу да у неизбежној и можда блиској борби подржавамо Хрвате и Румуне, први су нам суседи и сродни (нарочито Далматинци), а други су с нама древним спонама везани, које ваља обновити и учврстити.

Предложио сам госп. Кватернику да ми шаље из Париза дописе датоване из *Загреба,* који би се потом објавили у нашим новинама: он ће их писати на немачком. Молим Вас да му препоручите ову ствар када му будете писали. Треба припремити терен за словенско-италијански савез, објаснити право стање ствари, приправити италијанске духове да пруже руку тако окрутним непријатељима као што нам беху ти Словени. Радо ћу и ја томе допринети. Ако бисте Ви можда хтели да о томе нешто објавите у листу *Perseveranza,* биће част за наше новине да уврсте Ваше написе. За сада би најбоље било да ми пошљете белешке, вести које би се објавиле без Вашег имена, или као део оних дописа из Загреба, или пак какво писмо датовано у Загребу, остављајући пак мени слободу да малко искварим Ваш лепи стил како се не би препознала позната рука учитеља. Шта ћете? Овакве ситне подвале бивају веома корисне, поглавито што Италијани најрадије читају политичке дописе... Тако болесном детету пружамо итд., с оним што следи. Ја сам стално у редакцији ових новина, и увек у подређеном положају, јер други сада не бих ни желео.

Почујте једну намисао до које сам дошао и коју ћете Ви засигурно одобрити. Успоставио сам писмени контакт с истакнутим људима у Немачкој, Шведској, Швајцарској, Шпанији, писао сам чак у Њујорк и Буенос Аирес; васпоставио сам своје старе везе у Грчкој, у Цариграду, у Влашкој. Пишем у тим земљама политичке дописе о нашим стварима, који се потом објављују; и примам отуда политичке написе које потом у целини објављујемо у нашим новинама, или ми пак они служе да начиним дописе из тих земаља. Ствар још нисам потпуно организовао, али сам је добро упутио. Треба прочитати моје дописе у једном полулибералном листу који излази у Јужној Немачкој, где је још жива симпатија за Аустрију и антипатија према Италији! У једном сам износио тезу да је једна слаба Италија опасна за Немачку, а јака Италија није; и да ће се Немцима с временом исплатити да нам уступе Јужни Тирол. Редакција немачких новина ставља некакве опаске моме напису (о томе смо се договорили), али напис се објављује и чита се. Могу и на тај начин да излијем мало жучи на *ослободиоца* Италије Наполеона III, што се овде не може, а да је не излијем — стегла би ми гушу и баш би ме удавила. Сем тога, могу тако да пружим италијанским читаоцима добре дописе из тих земаља; с бројем 109 листа *Perseveranza* шаљем Вам један из Беча који се отуда шаље у други немачки град где се штампају моји дописи, а веома је леп и значајан. Када мрежа коју ширим буде разапета како ваља, учинићу да се понови у десет новина једна идеја коју желим да проширим, с ове и с оне стране Океана... Опростите ми на шали... Да ли Вам се свиђа намисао? Ове своје везе стављам Вама на располагање: ако желите, пошљите ми написе, а нарочито ми укажите на то какво усмерење да дадем својима. Обављам дакле своју делатност и остварујем жељу да чиним добро... што бих боље радио у каквом активнијем животу и у некој мисији на Истоку. Тако се тешим у друштву *постојњака,* које сам пак бранио побијајући једно глупаво писмо италијанског *Националног друштва* објављено у листу *Espérance,* и то мојим писмом написаним на француском, што ће се објавити и у женевском листу. Оптужили су нас ништа мање него да саветујемо Наполеону да освоји немачке рајнске провинције! Ниске су то смутње на подстицај листа *Lombardia*... Изложићу своје идеје о мађарско-румунско-хрватском питању у једној белешци коју ћу поднети Кавуру. Молим Вас да ми одговорите и да за ме сачувате своју наклоност.

М. А. Канини

3. *Смрт Меда Пуцића, гроб му и судбина гробишта*

Када је 30. јуна 1882. године, у Гружу, у шездесет и другој години живота, умро Медо Пуцић [крштено му име беше Orsat Gregorio Maria di Pozza, рођ. 12. марта 1821], његов брат Нико Велики Пуцић остао је скоро сам, остала је у животу још само његова сестра Ане. Неколико месеци пре тога, 13. марта 1882, преминуо је био и најмлађи брат Нико Мали Пуцић. Остварило се предсказање Ивана Августа Казначића, који је још почетком шездесетих година Нику Великом у шали говорио: „Ево човека коме је суђено да начини добру опоруку" [„Nazad nekoliko godina Ivo Kaznačić šalio se samnom govoreći = Ecco L'uomo destinato a fare un bel testamento =".— Писмо Ника Великог Пуцића — Валтазару Богишићу од 8. августа 1866, Збирка и архив Валтазара Богишића у Цавтату, P XIX]. Велико имање Пуцића-Марковића (синова Марка Луиђија Доминика), како су они за себе говорили да би се разликовали од Пуцића-Никовића (синова Ника Луиђија Доминика), стекло се, пошто су сви нежење били, у рукама Ника Великог. Али неће задуго, јер ће и он, непуну годину дана потом, 13. марта (а не априла, како пише у *Енциклопедији Југославије)* 1883, преминути. За неколико година се угасила једна знаменита дубровачка породица, која је имала знатну улогу у политичким и културним збивањима нашег

XIX века. Множина је написа и некролога поводом њихове смрти објављена у тадањој повременој штампи. У једном писму Валтазару Богишићу [датованом у Вараждинским Топлицама, 14. августа 1882, Збирка и архив Валтазара Богишића у Цавтату, P XIX] Нико Велики описује, још несигуран у српскохрватском правопису, али лепим својим дубровачким језиком, последње часове свог брата Орсата (Меда). Нада Беритић је пре двадесет година објавила један део писама Ника Великог Пуцића Валтазару Богишићу [*Iz korespondencije Nika Velikog Pucića (Prilozi građi za historiju narodnog preporoda u Dalmaciji)*, „Arhivski vjesnik", Zagreb, 1960, III, 89—117]. Ово писмо, међутим, није објавила. Последње писмо Ника Великог које је објавила Нада Беритић датовано је у Ријеци Дубровачкој 24. децембра 1878: то је оно познато писмо у коме Нико Велики даје врло занимљиву оцену лика Стефана Митрова Љубише. У бројним писмима Нико Велики пише о Орсатовом здрављу (не зове га Медо), које је већ средином седамдесетих година почело да слаби. Медо Пуцић је боловао од срца, имао је велике тегобе с крвотоком, а знао је да му лека нема. Ево одломка из тог до данас необјављеног писма:

Pokojnik (Orsat), kako da je privigjao da mu je kratka života, razvio je u posljedne dane neobičnu energiju rekaobi, da je hotio nadomjerit u sili, ono što mu je falivalo u vremenu. Prigradio je nekoliko soba u kući na mulu. Svojom glavom hodio je u Župu, da od onde donese mobilje i biblioteku. Sve je to uradio, i, taman u oči dana svoje smrti, bio je u gradu da kupi nekakve *quadre*. I ja, i lječnici, i prijatelji, gledalismo kako manjkava, ali nijese pridavao i u svojoj pjesničkoj mačti svegj je tumario o putovanju u Pariz. Jer ono isto jutro njegove smrti, razgovaraose sa mnom, kako bi hotio biti o gospi maloj u Djakovu, kad Biskup [Štrosmajer] bude posvetit svoju stolnu crkvu. U temu sam ga ostavio za poć časom u Grad, ter u kavani pod Obćinom dotrči mi Mato Šarić s'glasom da je Orsat strašan, i da odmah idem u Gruž. Sin Madin hodio je u jutro da mu se javi i da mu poljubi ruku, kad ga nagje privaljena na stočiću, hladna, s pjenom na ustima. Odmah razkrivi se ziajući mater: ona dogje, susjedi poherliše po lječnika, ali sva srestva umjetnosti biše zabadavo. Nijese vratio u se, nego na deset satih večera izdahna u šesetom prvom ljetu svoga doba. Pokojnik nije ostavio nijednoga pisma nepećatana, osvim nekoliko pjevanja Odiseje, koju, oli nije mogao, oli nije htio do svrhe prevesti. Ja je nesmjem pustit u svjet pošto nije na nju posljednu ruku postavio. A ti što mniš o temu? Dohodi mi na pamet urezat jednu lapidu u crkvu Svetoga Mihajla, kod grobišta, gje je greb naše kuće s' nadpisom Comitum Pozza de Zagorje sepulcrum, u komu počivaju kosti pokojnika, i koja lapida glasila bi ovako

Quieti et Memoriae
Vrsati. Marci F. Comitis. Pozza. Qui
Patriae. Decoris.
Studiosus. Vetera Reip. Racus. Monumenta.
Illustravit
Illyricam. Poësin. Laudatis. Carminibus.
Auxil. Juventuti.
Ad. Bonas. Artes. Discendas. Consilio.
Opera. Exemplo. Ducem.
Se Proebuit. Natus. Racusii. IV Idas
Martias. Anno MDCCC
XXI° Obiit. Gravosae Pridie Kalendas
Julias M. DCCCLXXXII
Nicolaus. Blasius. Frater. Am.
Lacrymis. P.

Činilitise da je pristojna za crkve od sela?

Kako je pokojnik umro bez oporuke, tako sve biće i Njegovo i Nika Maloga palo je na mene i na Anu. No ja budući star, kljentav, i nemoćan duhom sjetih se da nijesam spodoban upravljati s' tolikom massom u kojom je interessana i Ane, čije *interesse* ne bi mogao, bez grieha i srama, zanemariti, ter sam uzeo za doglavnika i administratora opčega jednoga c. k. kapetana u miru, Antuna Oberstera, koji se je oženio za jednu grušku i žive u Gružu. Hvale ga da je puno pošten čovjek. Neka mu štogod ostane!

Ane je u Gratcu kod svoje rodice Made Gradić, sestre Rafa i Marka. Poću je uzet kad se vratim iz Djakova, gje za izvršit pokojnog Orsata, hoću prisustvovat na posvećenje crkve. A ti što radiš?

У „Словинцу", бр. 32, 1882, на страни 511, објављен је нешто измењен текст за „лапиду" (плочу) која је имала да буде постављена на гробљу код цркве св. Михајла, како пише и у „Словинцу". На том гробљу плоча није постављена. Смештена је на зид цркве Доминиканаца на Плочама, али са знатно измењеним текстом. Нико Велики је начинио три редакције овог текста да би дошао до коначног, у цркви постављеног:

D. O. M.
QUIETI ET MEMORIAE
ORSATI MARCI F. COMITIS DE POZZA
QUI
NATUS. RHACUSII. III. IDUS. MARTIAS. MDCCCXXI
OBIIT. GRAVOSAE. PRIDIE. KAL. JULIAS. MDCCCLXXXII
FORTIS. INDUSTRIUS. PATRIAE DECORIS. STUDIOSUS
VETERA REIP. RHAC. MONUMENTA. EDIDIT. ILLUSTRAVIT;
ILLYRICAM. POESIN. CARMINIBUS. SUIS AUXIT;
JUVENTUTEM
AD BONAS ARTES PROVEHENDAS
EXEMPLO. CONSILIO. EXCITAVIT
NICOLAUS. BLASIUS. FRATER. CUM. LACRIMIS
P.

Род Пуцића је био веома склон дубровачким Доминиканцима. Сматра се, по традицији, да је властелин Дамјан Пуцић поклонио Тицијанову палу с ликом Марије Магдалене цркви Доминиканаца [уп. Cvito Fisković i Kruno Prijatelj, *Dominikanski samostan u Dubrovniku,* Zagreb, 1975, 57—58]. Испод слике налази се и „лапида" с текстом Ника Великог. На оближњем олтару, на његовој десној страни, налази се и исклесан грб породице Пуцића. У дворишту манастира сачувана је и надгробна плоча с грбом Пуцића. Гробови у самој цркви се више не виде, јер је капитул, где су се налазили, подигнут. Пуцићи су на том месту раније били сахрањивани. Медо Пуцић, његова браћа, и родитељи њихови, сахрањени су у скромном гробу на „гробишту" код цркве св. Михајла. Посивела, од кише нагрижена плоча, између мистичне рибе и грба Пуцића има урезан натпис:

COMITUM
POZZA DE ZAGORJE
SEPULCRUM

Пуцићи-Никовићи су сахрањивани у другом гробу, у предворју саме цркве св. Михајла, на чијој се излизаној плочи још може прочитати:

RACUSANORUM NOBILIUM
DE
POZZA
UNGARICI REGNI
COMITUM DE SAGORIE
CINERES
NICOLAUS. N. FIL.
POSUIT A. D.
MDCCCXXIII.

На жалост, савременици не умеју да чувају спомен на ову славну породицу. У гробу Пуцића-Марковића, на самом гробљу цркве св. Михајла, сахрањени су још: Т. Шарић, 1883—1975; Кате Станковић, 1903—1957; и Фране Ловрић, рођ. Кнего, 1908—1978! Гробљанској управи, очевидно, више није имао ко да плаћа „закупнину" гроба. Као да Пуцићи тај четворни метар земље нису својим делом заслужили.

ШЕСТ ГОЛСВОРДИЈЕВИХ ПИСАМА АЛЕКСАНДРУ ВИДАКОВИЋУ

Бранко Момчиловић

У периоду између два рата Александар Видаковић је био један од најактивнијих популаризатора енглеске културе, посебно књижевности, код нас. Поред свог новинарског посла бавио се превођењем са енглеског и писањем приказа и краћих студија о савременој енглеској књижевности. Енглески ђак, дописник енглеских листова из Београда, уз то ожењен Енглескињом, често је одлазио у Енглеску и долазио у контакт са значајним енглеским књижевницима. Понајвише је контактирао са Шоом и Голсвордијем. Ти контакти су најчешће били путем писама. Нажалост, од вероватно знатне кореспонденције са енглеским књижевницима сачувано је само једно Шоово и шест Голсвордијевих писама. Овом приликом објављујемо Голсвордијева писма Александру Видаковићу.[1]

Кореспонденција Голсвордија и Видаковића морала је бити обимнија, што се може закључити и на основу сачуваних Голсвордијевих писама. Видаковић је превео Голсвордијев роман *Тамни цвет (The Dark Flower)* и у вези са радом на овом преводу он је по својој прилици чешће контактирао са аутором, што је увек чинио када је преводио енглеске и америчке писце, иако Југославија у то време још није била потписник Бернске конвенције о заштити ауторских права. Стога је реално претпоставити да је сачувана кореспонденција само део њихове укупне кореспонденције. Исто је тако вероватно да су се два књижевника дописивала и поводом рада ПЕН клуба, будући да је Голсворди био председник међународног ПЕН клуба а Александар Видаковић активан у београдском ПЕН клубу.

Голсвордијева писма покривају период од 1925. до 1928. године. Кратка су и не нарочито садржајна. Углавном се односе на превођење Голсвордијевих дела или извођење његових драма. Сва су са заглављем и датумом. Нека су писана нервозним, тешко читљивим рукописом. Нисмо успели да дешифрујемо само једну реч, у писму од 28. јула 1928. године. То место обележено је са три тачке.

---

[1] Голсвордијева писма А. Видаковићу добио сам љубазношћу његове удовице, г-ђе Лилиан Видаковић.

1.

Grove Lodge,
The Grove, Hampstead,
London, N. W. 3

21. августа 1925.

Поштовани господине,

Веома ми је жао што Вам тако дуго нисам одговорио на писмо. Јако ме радује што ћете превести ‚Тамни цвет' на српско-хрватски. Будите љубазни па ме обавештавајте како напредујете. Када књига буде објављена, пошаљите ми један примерак. Мислим да сте за почетак направили мудар избор.

С искреним поштовањем
Џон Голсворди

2.

Bury House,
Bury, nr Pulborough,
Sussex

11. октобар 1925.

Поштовани г. Видаковићу,

Много Вам хвала на писму о „Голубу".[2] Питам се какву ће рибу (како ми кажемо) глумци направити од тога! Тимсон је сигурно тврд орах за некога ко не познаје наше пролетерске типове.

Примите много срдачних поздрава.

Искрено Ваш
Џон Голсворди

3.

Grove Lodge,
The Grove, Hampstead,
London, N. W. 3

10. јули 1926.

Поштовани г. Видаковићу,

Рекао сам мојим издавачима да Вам пошаљу примерак Шевријонове књиге.[3]

И нама је било жао што нисмо могли да будемо са Вама дуже на вечери ПЕН клуба.

Да ли бисте могли да дођете овамо у 5h следећег уторка, 13. јула? Било би нам веома драго да Вас видимо. Ако дођете подземном железницом до Хемпстедске станице и пођете Холи Хилом, тачно преко пута станице, доћи ћете до Грова. Код Admirals Hausa — на углу — скрените лево и наша мала кућа је одмах до Admirals Hausa.

Искрено Ваш
Џон Голсворди

---

[2] Голсвордијев комад. Оригиналан наслов *The Pigeon*. Овај комад није регистрован у *Репертоару Народног позоришта у Београду*, па је логично претпоставити да је рад на представи обустављен.

[3] Андре Шевријон (André Chevrillon), француски англиста, академик. Аутор књиге *Три студије из енглеске књижевности* (Trois études de littérature anglaise). Књига је преведена на енглески 1923. године. Једно поглавље у њој посвећено је Голсвордију. Вероватно је Голсворди послао Видаквићу ову књигу.

4.

The Grove Lodge,
The Grove, Hampstead,
London, N. W. 3

20. октобар 1926.

Поштовани г. Видаковићу,

Много Вам хвала што сте ме обавестили о извођењу „Лојалности"[4] и објављивању „Поседника" у наставцима. Радоваћу се појави Вашег „Тамног цвета" као корективу у погледу квалитета у односу на друге преводе. Налазим да је веома интересантно постати доступан људима у Југославији.

Шаљем Вам најлепше поздраве.

Са искреним поштовањем
Џон Голсворди

5.

The Grove Lodge,
The Grove, Hampstead,
London, N. W. 3

14. јули 1928.

Поштовани г. Видаковићу,

Много Вам хвала што сте ми послали Вашу студију о мом делу, коју ћу прочитати са великим занимањем.[5]

Ја управо полазим за Женеву, па Вас молим да ми опростите што ово писамце пишем у журби.

Са искреним поштовањем
Џон Голсворди

6.

Grand Hotel de la Paix
Genève

28. јули 1928.

Поштовани г. Видаковићу,

Био сам ... пријатно изненађен вашом прикладном и пријатељском студијом и изврсним преводом.[6] Много Вам хвала што сте ми посветили толико времена и пажње. Пишем Вам ово писмо захвалности на брзину, касно ноћу, после једног веома тешког и врућег дана.

Желим Вам све најбоље.

Са искреним поштовањем
Џон Голсворди

---

[4] У *Репертоару Народног позоришта у Београду* регистрована је октобра 1926. године Голсвордијева драма *Центлмени*. Таква Голсвордијева драма не постоји, па се вероватно ради о измени оригиналног наслова од стране преводиоца. Види: *Репертоар Народног позоришта у Београду*, Музеј позоришне уметности СР Србије, Београд, 1966, стр. 76.

[5] Ради се о предговору Видаковићевом преводу Голсвордијевог романа *Тамни цвет*.

[6] Реч је о преводу романа *Тамни цвет* и предговору, студији о Голсвордијевом делу. *Тамни цвет* је објављен 1928. у издању Српске књижевне задруге.

Зденко Шкреб, КЊИЖЕВНОСТ И ПОВИЈЕСНИ СВИЈЕТ

(„Школска књига", Библиотека „Сувремена мисао", Загреб 1981, стр. 258.)

Један од најистакнутијих југословенских стручњака за науку о књижевности, акад. Зденко Шкреб, понудио нам је нову драгоцену књигу: после његова *Студија књижевности* (1976), у коме је у синтетичном облику изложио своје погледе на научно проучавање књижевности и који је наишао на широк и врло похвалан одзив у нашој књижевној јавности (приказан и у нашем „Зборнику", књ. XXVIII, св. 2, 1980), садашња Шкребова књига *Књижевност и повијесни свијет* обухвата низ његових студија и чланака из дужег временског периода (1949—1979), дакле, из периода од пуних тридесет година. Међутим, од тих разноврсних студија (две се сада први пут објављују) Шкреб је направио врло кохерентну целину: прерађујући поједине чланке (објављиване и у нашим и у страним научним и књижевним публикацијама) и групишући их у нове целине, он је проблематику свих тих радова усмерио на решавање једног битног и замашног књижевнонаучног питања: какав је однос између језичко-стилских микроструктура и најширих (или — „високих", како их Шкреб назива) историјско-стилских синтетичких појмова, какви су, рецимо, барок, класицизам, романтизам, реализам и слично. Другим речима, у целој овој књизи Шкреб, на конкретним књижевним појавама, показује и аргументовано доказује неке своје тезе из *Студија књижевности* о потреби и могућности интеграције новијих стилистичко-структуралних метода у испитивању књижевности у историјским координатама овог нашег конкретно датог историјског света и живота. Управо, могло би се рећи да је историјско проучавање књижевности добило овде, у књизи овог врсног књижевног теоретичара, своје пуно оправдање и своју сјајну потврду. У „Уводној примједби" Шкреб и сам вели да ове студије служе и „као допуна *Студију књижевности*, а у исти мах и као појединачне специјалне аргументације ставова изнесених у њему".

И заиста, та аргументација је дата са позиција једне широке ерудиције, која зналачки и систематски обухвата светску књижевност од античких времена до данас. Германист по струци, Шкреб је и врстан класичар, и одличан познавалац свих великих европских књижевности, као и америчке књижевности, тако да његово расправљање широко улази у многе области евроамеричког књижевног и културног круга. Та ерудитска компонента већ сама по себи посебан је квалитет ових студија и убедљив доказ ширине и далекосежности ауторових знања и закључака.

О чему све Шкреб говори у овој својој књизи? Најпре, у првом делу, он полази од тзв. „једноставних облика" књижевности (пословица, изрека, бајка, сага, мит), који се, по аутору који им је дао и име (André Jolles, *Einfache Formen*, 1930), „тако рећи без удела ма кога песника збивају у језику сами и из њега се сами изграђују". Шкреб овде даје врло исцрпан историјско-књижевни преглед тријух таквих „једноставних облика": пословице, епиграма и афоризма. Али пре него што пређе на историјско обавештавање, аутор нам даје уводне теоријске поставке о лингвистичком и стилистичком аспекту је-

зика, заснивајући те поставке на модерним лингвистичким теоријама комуникације, информације и структуре. Служећи се резултатима савремене науке о језику, Шкреб на скоро едукативан начин експлицира основне ставове де Сосира (de Saussure), Балија (Bally), Прашког лингвистичког круга, С. Улмана (Stephen Ullmann), Умберта Ека (U. Eco), Е. Бенвениста (E. Benveniste) и других, настојећи да објасни како језик функционише у свакодневној комуникацији, а како у песничкој употреби. Разумљиво је што је на том путу Шкреб прво наишао на античку реторику као на учење о „цветном стилу", и што је сада, у једном модерном научном контексту, видео разне реторичке фигуре као „стилске микроструктуре". Међу тим језичким микроструктурама (поређење, метафора, паралелизми, анафора и епифора итд.) Шкреб се сада детаљно задржао на *антитези* и на *игри речима* као на двема структурама које терају језик да се забави сам собом и да од рационално-емотивног језичког стварања у антитези дође до језичке играрије у игри речима.

Више него обична антитеза, игра речима означава рафинираност људског духа, ступањ када се између фонолошког састава речи и језичког смисла кида веза и када језик почиње да „клизи" и да се поиграва својим звучањем и својим смислом. Изванредно верзиран о игри речима још од своје чувене студије *Значење игре ријечима* („Рад ЈАЗУ", књ. 278, 1949), Шкреб је сада, у сажетом и прегледном облику, дао оцену досадашњих теорија о овом необичном феномену језика и своја разматрања и закључке о природи и значењу игре речима.

Игра речима је, по Шкребу, знак вишег ступња културе, начин изражавања велеградског света, али и знак декаденције и опадања духовне моћи како појединаца, тако и друштва који се њом служе. Не слажући се са Жаном Паулом, који је у вицу и игри речима видео израз слободе духа, Шкреб истиче да постоји разлика између праве лингвистичке слободе стваралаштва афективног језика и „слободе" игре речима, која ставља у опрекy гласовни састав речи и мисао, чиме ремети основну интенцију језика да се у речима ствара нераздељиво јединство мисли и облика. Следи затим набрајање других модификација или форми у којима се може појавити игра речима (случајеви полисемије, хомонимије, нарочитог логичког нагласка, растављања гласовног комплекса једне речи на два дела, разних скраћеница и сл.), да би се дошло до следећег закључка:

„Књижевне формације које показују позитиван и активан однос њихових стваралаца и њихове публике према приказаној стварности — грађанско просвјетитељство, класицизам, реализам и натурализам — не маре за игру ријечима, док је барок и романтизам култивирају" (стр. 62).

Разуме се, Шкреб има право када сматра да је игра речима знак немоћи појединца и друштва пред стварношћу. Али, с друге стране гледано, она је и знак надмоћи духа над том стварношћу. Жан Паул је, с романтичарског стајалишта, имао право када је у „вицу" (игри речима) видео једини начин људског превазилажења човекових реалних ограничености. Јесте, игра речима је најчешће означавала извесну декаденцију у човековом служењу језиком, али она је могла да буде, и била је често, „оружје" слабих, угрожених и потиснутих пред „силом" која је била надмоћна, али која је била немоћна пред овим духовним растакањем њеног смисла и њене моћи.

Заинтересован за микроструктуре језика, Шкреб је, сасвим природно, прешао на разматрање микроструктура књижевног стварања, дајући теоријску платформу и историјски преглед трију „филозофских" једноставних облика: пословице, епиграма и афоризма. Ту сад долази до најбољег израза Шкребов арсенал знања из историје разних европских књижевности: историју епиграма, нпр., он прати од грчко-римске старине, преко средњег века, хуманизма и ренесансе, све до нововековних националних књижевности, завршавајући са детаљним историјским приказом епиграма у хрватској књижевности. Из те студије сазнајемо о свим променама значења које је епиграм имао током више од двехиљадугодишњег трајања.

У другом делу ове књиге, који, по нашем мишљењу, представља највећи домет Шкребових теоријско-методолошких истраживања и решења, налазе се три студије: о историји и значењу термина *сентименталан, сентименталност* и *сентиментализам (Етика и стил);* о исто таквој историји и значењу термина *патетичан (Култ људских вриједности)* и о *стилским комплексима* као могућ-

ности за стварање прецизнијих појмова и за потпунију карактеризацију најширих историјско-стилских категорија какве су стилске формације *(Саставине стилских формација: о стилским комплексима)*. Те три студије дају кључ за Шкребов методолошки поступак и увршћују га у ред значајних теоретичара данашње науке о књижевности.

У чему је ту ствар? У томе што Шкреб овде покушава, у чему и успева, да открије такве механизме историјског проучавања књижевности којима би се, помоћу обухватнијих стилских категорија него што су језичко-стилске микроструктуре, помоћу тзв. „стилских комплекса", исплела стручна и научна мрежа за тачније и објективније карактерисање ширих и најширих историјско-стилских категорија, као што су: барок, класицизам, романтизам, реализам, симболизам и сл. Ради се, дакле, о томе да се стилска микроанализа груписе око једне или око више стилских доминанти у чврст стилски комплекс (физиолошки стилски комплекс код Раблеа, у Sturm und Drang-у, код Золе, и у експресионизму; хиперболички стилски комплекс у средњовековној књижевности, у барокну, у забавној књижевности XIX и XX века), и да се, на тај начин, научно објективно и доста кохерентно карактерише једна историјско-стилска епоха.

Колико је овакво одређивање стилског комплекса значајно за систематско описивање неке стилске формације, илуструје нам сам Шкреб на неким примерима. Навешћемо, краткоће ради, последњи, у коме Шкреб, позивајући се на резултате истраживања Рихарда Бринкмана о садржини и о границама појма реализма, повлачи границу између „реалистичког" описивања у средњовековном роману Кретјена де Троа *(меморабиле* — по терминологији A. Jolles-a) и реалистичког и натуралистичког проседеа писаца XIX века. Ако се код Кретјена де Троа описује средњовековна мануфактура с „карактеристичним појединостима" које наликују на реалистичке описе и ако се тај опис смешта у оквире фантастичног света витешког романа, онда тај проседе нема никакве везе с реализмом и не може се назвати *реалистичким*, јер није укључен у стилски комплекс карактеристичан за реализам и натурализам („да ликови приповијетке треба да буду једнаке величине... и да фабула збивања треба да буде обична, свакодневна"). Због тога Шкреб предлаже да се овакав стилски поступак (описивање карактеристичних појединости свакодневног живота) назове „хроникалним" и да нам тако омогући употребу термина „реалистички" само за реализам XIX века.

И овде, као и у свим другим својим студијама, и у овој књизи и другде, Шкреб настоји да историјско проучавање књижевности заснује првенствено, мада не и искључиво, на тексту, и да из језичко-стилске структуре књижевних дела̂ неке епохе ишчита њену „carte d'identité". На тај начин Шкреб заснива свој историјскокњижевни метод на савременим структурално-стилистичким премисама, и тако нуди један методолошки поступак који представља значајну новѝну у том проучавању.

Трећи део књиге посвећен је проблемима забавне и тривијалне књижевности и детективског романа *(Тривијална књижевност, Детективски роман)*. Тривијална књижевност постаје задњих деценија све чешће предмет научних истраживања, како с естетичког, тако и са социјалног становишта. Естетички, проучавање те књижевности треба да нам одговори на питање где је она граница од које неко дело постаје висока литература, а испод које остаје мање уметнички вредна лектира широких читалачких слојева. Социјално, то проучавање треба да нам да̂ одговоре на питање коју и какву друштвену функцију врши та књижевност. Ако одбацимо најнижи степен те мање вредне литературе, који можемо назвати безвредном књижевном продукцијом или *шундом*, остаје нам онда забавна, тривијална и детективска књижевност као књижевни феномен који због своје масовности, свевремености и трајности заслужује да буде темељно испитан.

Шкреб се бави тим питањима из оба ова аспекта. Њега, пре свега, интересује питање зашто, на пример, детективски роман има читалаца и међу високо књижевно образованим читаоцима, а затим — смемо ли занемарити један слој књижевности који врши значајну књижевну функцију, анимирање за књижевност милионског броја читалаца? Одговор на прво питање он налази у чињеници да детективски роман задовољава једну одређену *колективну духовну потребу*, која се изражава у одређеној, познатој *схеми* детективског

романа да се унапред зна и ток радње, и специфичност приказаних ликова, и језички израз и одређени модел света (стр. 214, 185). Схема је, уопште, битна одлика свих облика забавне и тривијалне књижевности (љубавни романи, пустоловни и авантуристички романи, робинзонаде, вестерн, science fiction и сл.), и управо очекивање испуњавања ове схеме, са увек друкчијим модалитетима, и чини драж лектире ове књижевности.

Али за Шкреба је још важнији одговор дат са социјалног становишта. Шкреб уопште има један, помало едукативан и утилитаран захтев за друштвену функцију књижевности. Она треба да служи потребама човека и друштва, и то што ширим друштвеним круговима, како би извршила своју хуману мисију „свести и поруке о човеку". Забавна књижевност, као и народна (усмена) књижевност, обраћа се најширим масама, укидајући „елитистички" концепт књижевности, тако присутан у европским литературама од ренесансе до данас. Полазећи од мишљења једног немачког аутора, Гинтера Валдмана да „забава... прије свега проводи регенерацију снага за радни процес, која је у нашем друштву од тако одлучне важности" и да „она добрим расположењем које ствара компензира одрицања која нам посао и живот намећу, смирује фрустрације које се одатле рађају и отклања агресије које се при томе буде" (стр. 177), Шкреб са резервом говори о свакој књижевној продукцији која је „херметизована" и која се обраћа само једном уском кругу стручњака и „посвећених" људи.

Разуме се, овом демократском ставу нема се шта приговорити. Али будући да је књижевност врло сложена духовна структура, она не мора имати и нема увек тако непосредно испољен друштвени и морални ефекат. И „херметизована" књижевност постаје временом све разумљивија и прихватљивија и за шири круг читалаца, а у исто време је и носилац нових изражајних средстава, нове књижевне технике и нових књижевних схватања; свака „авангарда" и „нови талас" представљају неко модернизовање и унапређивање књижевности. Очигледно, Жорж Сименон не пише више детективске романе типа Конана Дојла, јер је у међувремену француски „нови роман" извршио знатан утицај и на структуру и технику Сименонових романа, који садрже и једну дубљу мисаону димензију. Забавна књижевност, и поред све своје друштвене функције коју има или коју може имати за „рекреирање" данашњег и ранијег читаоца, свакако представља један слој литературе који би требало превазилазити прелажењем што ширег круга читалаца баш на ту високу литературу. Ако треба бирати између Достојевског и Конана Дојла, онда свакако треба тежити томе да онај први што више смењује овог другог у широком кругу читалаца.

Недавно сам имао прилике да у Западној Немачкој чујем оштре протесте писаца што тривијална литература заузима тако много простора код савремених читалаца. Та схематизована литература, „насићена грађом која се одриче дубоке проблематике и вриједноснога понирања у појаве градскога живота", дакле, литература коју бисмо могли назвати „беспроблемском", неће оспособити своје читаоце за продубљено и проницљиво посматрање и процењивање живота; „схема" која им се нуди за задовољавање неких њихових потреба или за ублажавање њихових фрустрација неће им помоћи да се боље сналазе у сложеностима овога света. Отуда, и поред свих позитивних страна које забавна књижевност може имати за широке кругове читалаца (навика на читање, опуштање напрегнутости и деблокирање неких потиснутих садржаја, и слично), мишљења смо да се и даље треба заузимати за смењивање ове литературе лектиром високо уметничких књижевних творевина. У крајњој линији овакав закључак произилази и из ових двеју Шкребових студија. Нешто друкчији утисак о овоме може се добити из чињенице што је Шкреб овој појави посветио доста простора у својој књизи.

Иначе, и у овим студијама долази до изражаја ерудиција и научничка савесност Зденка Шкреба. Из њих врло детаљно сазнајемо о свим врстама и о еволуцији забавне књижевности: о колполтерској књижевности, о стварању књижевног тржишта, о настанку појма *кич* и *шунд* и о дистинкцији у значењу између разних назива те нижевредне књижевне продукције. У студији о детективском роману пратимо историју настанка и развитка овог жанра: од Е. А. Поа, преко његовог најчувенијег представника Конана Дојла, који је у лику Шерлока Холмса овековечио тип „боголиког детектива", све до Агате Кристи, Жоржа Сименона и нашег Павла Павличића.

У *Додатку* ове књиге читамо дуг и врло интересантан интервју, који је са аутором ове књиге водио Боривој Радаковић за београдски омладински лист „Књижевна реч" (1978). У том интервјуу читалац ће понајпре наћи експлицитно изречене научне ставове професора Шкреба.

Са овом књигом Зденко Шкреб употпуњује свој научни профил, који се тако упечатљиво презентирао нашој јавности књигама: *Увод у књижевност* (1961, 1969), *Студиј књижевности* (1976) и нада све покретањем и вођењем научног часописа „Умјетност ријечи" (од 1957. год. до данас). Мада у интервјуу датом у „Књижевној речи" Шкреб скромно вели да су му колеге, зато што је „најстарији по годинама", понудили да он буде главни уредник тога часописа, истина је да је управо он био и остао „глава и душа" тога, већ и код нас и у свету познатог, научног периодика, који траје већ скоро двадесет и пет година управо захваљујући Шкребовом самопрегорном, научно страственом и организационо упорном залагању да се часопис одржи и унапреди.

Остајући и даље веран својој основној стилистичкој оријентацији у проучавању књижевности, Шкреб је у исто време био и остао упоран заступник историјског проучавања књижевности и њене друштвене функције. Стваралачки сједињујући стилистичко проучавање књижевности (полазити од текста, тј. од песничког језика, и заснивати све судове на тексту), Шкреб је у исто време и ватрени заступник проучавања друштвено-историјских аспеката књижевности, и зато је, у последње време, тако свесрдно, али и критички, прихватио савремену „теорију рецепције" немачког романисте Ханса Роберта Јауса.

Књига *Књижевност и повијесни свијет* најбољи је и најпотпунији израз ових Шкребових научних настојања.

Драгиша Живковић

Злата Бојовић, БАРОКНИ ПЕСНИК ПЕТАР КАНАВЕЛОВИЋ

(САНУ, Београд, 1980, стр. 343)

Монографија Злате Бојовић о корчуланском песнику XVII века, Петру Канавеловићу, вишеструко је добродошла: најпре, као до сада најцеловитији приступ проблему његове биографије и песничког дела; потом, као враћање нашој недовољно проученој књижевној баштини у тренутку када је интересовање за новију и савремену књижевност неупоредиво веће од интересовања за старо књижевно наслеђе, чије проучавање, поред савлађивања немалих језичких тешкоћа, захтева знатно сложенију научну апаратуру; најзад, као оживљавање монографског приступа, који је данас, у нашој књижевној историографији, ако не напуштен, оно увелике по страни пред мноштвом специјалистичких студија и пред несумњивим презиром према биографском методу, архивским истраживањима и позитивистичким резултатима.

Своја обимна и многострука истраживања, како то бива у оваквим радњама, З. Бојовић је груписала у три основна одељка: *I Корчула Канавеловићевог доба, II Живот песников, III Књижевно дело;* њима претходи исцрпан *Увод,* с прегледом свега што је о песниковом животу и књижевном делу написано и тачним назнакама праваца у којим би истраживања ваљало наставити и продубити. У посебно издвојеном *Закључку* сабрани су најважнији резултати истраживања и формулисан је општи суд о Канавеловићу песнику и државнику. Индекс личних имена и резиме (на немачком) закључују ову књигу.

Прва два одељка, рађена на основу постојеће литературе и ауторових властитих трагања у архивима Задра, Корчуле и Венеције, пружају широку слику Корчуле у Канавеловићево доба, средине и прилика које су могле посредно или непосредно утицати на његов живот и рад и васпостављају до сада најпотпунији и најтачнији песников животопис. Већи део монографије посвећен је књижевном делу Канавеловићевом. Разматрана је, најпре, његова поезија

(пригодна, љубавна, зачинке, шаљива, религиозна). Поглавље о песниковом драмском стварању започето је указивањем на главне смерове Канавеловићевог рада на драми; испитан је његов удео у дубровачком анонимном драмском репертоару с краја XVII века, а анализоване су и оцењене његова побожна трагедија *Мука Исукрстова,* трагикомедије *Вучистрах* и *Сужаньство срећно,* комедије *Љубовници* и *Маде,* недовршена мелодрама *Зорислава* и *Кантата Венере, Купидо, Марте, Елена и Париде.* Особиту пажњу посветила је Канавеловићевом препеву Гваринијеве пасторалне трагикомедије *Pastor fido,* оцењујући га као „углавном доследну парафразу" италијанске драме. Разматрајући на крају песников рад на епу, З. Бојовић је најпре разрешила питање ауторства превода два прва певања Тасовог *Ослобођеног Јерусалима* у корист Канавеловића, темељећи свој став понајвише на подударању њихових стихова са стиховима његовог епа *Свети Иван бискуп трогирски,* који је потом свестрано испитала, почев од историјата првог и јединог издања овог дела и оцена које је добило, приказа култа св. Ивана и испитивања многих хагиографских извора којим се песник могао користити, до утврђивања сложених књижевних утицаја, у првом реду Таса, Гундулића и Палмотића, васпостављања његове филозофске и поетске поруке и брижљиве анализе његових стилских одлика.

Аутор је, како видимо, углавном следио шематизовани композицијски модел, и то не само у организовању већих целина, већ и у њиховом унутрашњем структурисању. Тако је у монографији З. Бојовић можда превелик простор дат биографском и библиографском материјалу ако се има на уму обимност и разнородност Канавеловићевог књижевног рада; прва два одељка непотребно су раздвојена и отежана подацима који се у њима нужно понављају. У одељку посвећеном књижевном делу Канавеловићевом извесна ограниченост монографског модела испољила се пре свега у једнообразном следу у разматрању грађе и анализовању текстова; понављања је и овде било тешко избећи; класификовано је и осветљено брижљиво и најминорније песниково дело, штампано и нештампано, али је остао тешко сагледив развојни пут свеукупне Канавеловићеве песничке имагинације и вештине.

Примедбе које се могу ставити о односима и пропорцијама мањих и већих делова ове студије никако не умањују њихову појединачну вредност. Управо одељци посвећени Корчули Канавеловићевог времена и песниковој биографији, који највише нарушавају неке могуће идеалне пропорције монографског модела, чине највреднији и најоригиналнији део ове књиге. Њих одликује обиље нових истраживачких резултата (поготово за последње деценије песниковог живота), који не само да употпуњавају већ и мењају досадашња знања и судове; они су вешто уклопљени у већ постојеће, интелигентно тумачени и преточени у занимљиво и лепо писано штиво које се са задовољством чита.

У обради књижевног дела Петра Канавеловића З. Бојовић је показала изврсно познавање обимног рукописног материјала, које је резултат неуморног трагања и за најмањим песниковим саставом. Поједине циклусе (религиозну поезију, на пример) она је извукла из потпуног заборава. Велики труд уложен је у ишчитавање песничког материјала и у савлађивању многих проблема који се у раду на старим текстовима јављају. Како је највећи део Канавеловићеве поезије нештампан и расут у бројним преписима по разним библиотечким фондовима, није претерано рећи да је прави подвиг био доћи до приближно најпотпунијег и најкоректнијег текста. Тумачење песничког дела Канавеловићевог у монографији З. Бојовић одликује се свестраним анализама и занимљивим судовима. Оно је усмерено ка откривању законитости појаве ове поезије и њене условљености у времену и средини у којима је настала.

Разматрајући Канавеловићев књижевни рад З. Бојовић се суочила и са веома сложеним питањем ауторства. Неке атрибуције она је порекла (Фанцева и Фисковића), неке потврдила (о *Вучистраху* и *Сужаньству срећном),* неке доказала (препев Тасових певања *Ослобођеног Јерусалима),* неке покушала да докаже *(Љубавници, Маде).* Њеним мање или више убедљивим уочавањима и закључцима полазиште је свеукупно дело Канавеловићево; изврсним познавањем сваког стиха Канавеловићевог З. Бојовић је осветлила многе унутрашње везе међу Канавеловићевим делима темељећи на њима своје атрибуције.

Компаративна истраживања, која је З. Бојовић морала да проведе безмало кроз целу своју студију, нису уједначена ни у дубини захвата ни у си-

гурности закључака. Приметну непродубљеност показује испитивање односа корчуланског песника и италијанске поезије. Аутор се задовољио релативно скромном литературом и непотпуним изворима да би искључио могућност директног преузимања или угледања на италијански предложак. Овде пре свега имамо у виду Канавеловићев драмски рад у коме су приметна, а недавно и доказана (С. Новак у студији о *Вучистраху),* не мала захватања из оновремене италијанске, посебно венецијанске драмске продукције. У епској поезији Канавеловићевој присутни су, чини се, и други књижевни подстицаји; у романтичним епизодама епа *Свети Иван бискуп трогирски,* поред несумњивог Тасовог утицаја, може се приметити рефлекс лектире веома популарног барокног романа (Бјонди, Пазини, и др.), који је још изразитији у позној палмотићевској мелодрами. З. Бојовић, такође, није тежила испитивању теоријских и стилистичких својстава оних песничких врста које су заступљене у Канавеловићевом песничком опусу, као ни прецизнијем разграничавању особености барокног и аркадијског стила у његовој поезији.

Међутим, ако је на релације Канавеловића и италијанске поезије З. Бојовић најчешће само указивала, она је најсвестраније испитала однос његове поезије и дубровачке песничке традиције утврдивши органску повезаност Канавеловићевог песништва са поезијом дубровачких песника, и то пре свега са Гундулићевом и Палмотићевом. За сваку је похвалу огроман труд уложен у трагање за песничким изворима, идејама, ликама, метафорама, стиховима, римама, за њиховим сродностима или различитостима у песничком репертоарију који броји на хиљаде стихова. Тако је уочено да се Канавеловић за своју драму *Мука Исукрстова,* а потом и за свој еп о трогирском бискупу св. Ивану, надахнуо Палмотићевом *Кристијадом;* указано је такође на бројне стихове Палмотићевих мелодрама расуте у Канавеловићевим драмама и епу; утврђено је да је Канавеловићева мелодрама *Зорислава* рађена по калупу Палмотићевих мелодрама. Утицај Гундулића, пак, види З. Бојовић у преузимању идеје о спеву великих размера као изразу свеукупне песникове филозофије и као испуњењу дуга према одређеним угледним личностима, а потом и у многим подударностима у већим, типично барокним сликама, у ликовима, у језичким и стилским обртима, у преузимању готових синтагми и стихова, у осмерцу. Резултат није изостао и овако осветљено Канавеловићево дело пружа другчију слику од оне на коју смо навикли. Не занемаривши локалне колорите, Злата Бојовић је показала да је Петар Канавеловић сав урастао у дубровачко песничко поднебље, чије идеје наставља и развија а стил негује; да он управо срећно попуњава празнину која је настала у Дубровнику одласком Гундулића, а потом и Палмотића, пре но што је Игњат Ђурђевић ушао у песничку зрелост.

У монографији З. Бојовић Петар Канавеловић је оцењен као велики корчулански државник и патриота и њен највећи песник, као један од најсвестранијих представника далматинске књижевности с краја XVII века и један међу најбољим нашим барокним песницима; као песник чија личност и дело завређују пажњу.

Монографијом о Петру Канавеловићу, властелину, државнику и песнику корчуланском, Злата Бојовић је у знатној мери обавила пионирски посао. Иако проучавања наше старе далматинско-дубровачке књижевности трају већ безмало два века, на прсте једне руке се могу избројати монографије о појединим значајним песницима. Пошто у нашој науци постоји мишљење да је у њој деценијама преовладавао биографско-позитивистички метод проучавања књижевности, требало је очекивати да ће о овоме изванредно занимљивом књижевном простору настати низ монографија, јер су у другим земљама, у временима када је преовлађивао биографско-позитивистички метод, настајале бројне, још и данас незаобилазне монографије о песницима и писцима прошлости. У тим земљама биографи и позитивисти су обавили свој посао. У нас, међутим, нису имали довољно истрајности и усредсређености. Иако се за Злату Бојовић не може казати да је у свему у кругу биографско-позитивистичког метода, она је имала стрпљења и усредсређености и потребног знања да сачини ову књигу, коју више ниједан истраживач наше књижевне прошлости не може занемарити.

Светлана Стипчевић

Зборник радова: ЈОВАН СКЕРЛИЋ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ[1]

Као и неки други изузетно обдарени књижевни стваралоци, Јован Скерлић је рано сазрео. У току свога релативно кратког века испољио је неисцрпну енергију, која је, ма колико његово дело изгледало многоструко, била усмерена једном одређеном циљу. Зато је успео да постигне готово све оно што је у књижевном раду себи поставио као животни задатак. Иако чврсто срастао са својом генерацијом, он је у књижевним, а унеколико и политичким подухватима био умногоме изнад и испред ње. Многи га услед тога нису могли, а често нису ни хтели правилно схватити и по заслугама оценити, тако да су се горостасне размере његове појаве сагледале тек када је, у напону снаге, пао. Недоумице у вези са вредношћу његова дела јављале су се и касније, све до наших дана, па их је било и у неким саопштењима на тродневном научном скупу одржаном поводом стогодишњице његове смрти, од којих је, под уредништвом Предрага Палавестре, састављен и објављен овај обимни зборник, са амбициозним задатком: да одреди Скерлићево место у српској књижевности.

Имајући пред собом тематски разнородне, а у исто време више или мање по садржини сличне прилоге, уреднику зборника није било лако да их сложи у складну целину, према којој би се могао лако сагледати Скерлићев лик. Он то није учинио ни тематски ни хронолошки, већ, како сам вели,[2] према њиховим методолошким карактеристикама. Тако је добио три групе, за које се тек условно може рећи да образују основне правце данашњег испитивања Скерлићевог наслеђа: прву, са темама везаним за његов критичарски рад, метод, књижевне идеје и утицај у нашој књижевности; другу, са темама сродним по историјском приступу, у којима се његова појава посматра у ширем оквиру политичке и културне историје, и трећу, са темама, које су нешто мање повезане, о Скерлићевом односу према различним књижевним појавама. Међутим, читаоцима би се помогло да боље схвате Скерлићеву појаву да су у прву групу ушли малобројни прилози са биографским моментима, а да су остали поређани тематски.

1. *Скерлић као књижевни критичар*

Као књижевни критичар, односно „испитивач књижевности", Скерлић је, по мишљењу Зорана Гавриловића,[3] испољио тројаки методски став: први, при проучавању књижевне и културне прошлости, други, када је иступао као критичар књижевног дела и трећи, када је реаговао на дневне књижевне појаве. Међутим, иако се може посебно проучавати у овим активностима, само нешто другчијим редоследом, он је у свима њима поступао готово на исти начин, у складу са својим књижевним и животним начелима. Још од ране младости, за време школовања у земљи и иностранству, развијао се и формирао у строго усмереном правцу; у току каснијег живота и рада није битно мењао већ стечена уверења, већ их је само допуњавао, у оноликој мери колико су то захтевале околности у којима их је примењивао. Остаје да се нагађа да ли би се и у којем правцу мењао после првог светског рата и колико би нове прилике утицале на његов књижевни рад, да га 1914. г., уочи самога рата, у тек навршеној 36. години, није покосила операција панкреаса, са компликацијама за које у оно време није било лека.

Објашњење за разумевање његове интимне природе као човека и писца налази се у његовој раној младости, када се опредељивао за позив књижевног и јавног радника. Те фазе његовог развитка дотакао се једино Душан Пувачић.[4] Он указује на утицаје, мада не на све и најважније, које је Скерлић тада претрпео.

Важна етапа у Скерлићевом формирању наступила је у време његовог студирања француског језика и теорије књижевности на београдској Великој

---

[1] *Јован Скерлић у српској књижевности 1877—1977* (у даљем тексту ЈС). Уредио Предраг Палавестра. Институт за књижевност и уметност. Посебна издања, књ. VI. „Научна књига", Београд 1980, стр. 426, 8°.

[2] Уредник, *Уводна напомена*, ЈС, 5—6.

[3] Зоран Гавриловић, *Критички методи Јована Скерлића*, ЈС, 9—13.

[4] Душан Пувачић, *Скерлић као критичар књижевности свога доба*, ЈС, 29—48.

школи. Ове предмете предавао му је Богдан Поповић, који га је запазио као озбиљног и даровитог студента и поклонио му посебну пажњу, са намером да га припреми за свога наследника на катедри. Поповић је пратио најновија кретања у француској и енглеској методологији књижевне критике и историје и упућивао своје студенте на читање најбољих француских и енглеских писаца. Скерлић је тако на ранију социјалистичку подлогу надградио књижевно-естетичку спрему. Али он је, мимо препорука свога професора, посезао и за лектиром која му је могла помоћи да поткрепи намеру да се посвети не само књижевној него и друштвено-политичкој активности. Поред Тена, Лансона и других западноевропских теоретичара књижевне критике и историје, налазио је узоре и у делима Жоржа Ренара и Жан Мари Гијоа, сједињујући тако две наклоности — социјалистичку и естетичку. После свршене Велике школе отишао је у Швајцарску, на Лозански универзитет, где је наставио школовање под непосредним надзором социјалисте Жоржа Ренара. На његову препоруку и по сопственом избору, он је своју спрему за истовремено решавање књижевних и социјалних проблема допуњавао упознавањем са најновијим делима из тих области. Сви ти слојеви често разнородних утицаја код њега су се сливали у складну целину, сачињавајући чврсту и непоколебљиву „личну једначину", према којој је оцењивао књижевне и друштвене прилике у својој земљи. Из сваког дела које би прочитао он је црпао нове поуке и искуства, која су му омогућавала све сигурнији приступ делима која је оцењивао.

На примену критичких начела која је Скерлић стекао и која је временом допуњавао и кориговао знатно су утицале политичке прилике у Србији: борба за обарање режима последњих Обреновића пре мајског преврата 1903. г., а после тога залагање за демократско изграђивање и јачање Србије, која се налазила пред великим историјским задацима. Због тога су се у његова критичарска мерила стално мешали и национално-политички обзири. Пувачић с правом истиче апостолски жар који је надахњивао најбоље странице његова дела и оплођавајуће међудејство различитих естетичких, етичких и националних енергија, што је усмеравало а често и спутавало његов критички рад. Он заиста није био само критичар књижевности свога доба него и морални историчар своје епохе и национални идеолог целог свог нараштаја.

Светлана Велмар-Јанковић[5] с правом тврди да Скерлић у чланцима *Једна књижевна зараза* и *Лажни модернизам у српској књижевности*, у којима је устао против песимизма Симе Пандуровића и Владислава Петковића Диса, није начинио никакве промашаје, пошто би се, да тако није поступио, одрекао сопствених уверења шта поезија мора, а шта не би смела да буде. Јер, он је био против уметности у којој писци лепоту траже у симболима и магловитим сновима. Сматрао је да књижевност, а поезија напосе, не треба човека да збуњује и обесхрабрује него да га крепи и уздиже. „Права велика поезија — писао је он, — поезија свију оних великих духова који су оставили бесмртно име, била је поезија општечовечанска, социјална, поезија моралног здравља, која је била одјек и израз душе човечанске, нагнута над животом и у најнижим његовим облицима, прожета и вечито освежавана њиме". С друге стране, сматрао је да „накићена, хладна поезија, антисоцијална, туђа и непријатељска према животу" не сме да буде последња реч песника. Он је несумњиво схватио Дисову поезију животне безизлазности, али се такав начин певања није уклапао у његов препородитељско-национални програм, и он му се успротивио као опасном заразном примеру.

2. *Скерлићева књижевна мерила*

У вези са Скерлићевим тобожњим промашајима покренута су два проблема, важна за сваког књижевног критичара и историчара: питање његовог књижевног мерила и питање његове осетљивости за поезију. Ови проблеми су заокупљали пажњу многих који су досад преиспитивали вредност његова дела, па се њима баве и неки сарадници овога зборника.

Предраг Палавестра[6] констатује да је Скерлићевим мерилима народне политике, животне истине, националнога здравља и моралне енергије било при-

[5] Светлана Валмар-Јанковић, *Један вид доследности Јована Скерлића као књижевног критичара*, ЈС, 117—127.

[6] Предраг Палавестра, *Критичка мерила Јована Скерлића*, ЈС, 15—27.

лагођено и његово понешто механичко схватање реализма, да је његов критички поступак био највећим делом мотивисан спољашњим, каткад и некњижевним ставовима и идејама, и да, у жару праксе, није имао времена да преиспитује естетичке претпоставке свога критичког метода. Палавестра сматра да Скерлић није имао сасвим књижевно мерило када је тврдио да у поезији треба ценити искреност, природност, чистоту, веру, полет и душевни идеализам и да такво становиште, као и неприхватање низа песника, међу њима Лазе Костића и Диса, даје основа за сумњу да одиста није разумевао поезију и њен особени језик. Палавестра даље истиче да је Скерлић тек пред крај живота, поучен искуством, почео да размишља о књижевним идејама које је заступао или оспоравао и да му је смрт онемогућила дубљу проверу критичких мерила и неизбежне исправке. При оваквом карактерисању Скерлићевог критичког метода не води се рачуна о свим фазама његовог развитка и о томе да је он свој критичарски метод проверавао са сваком прочитаном књигом и у свакој написаној оцени. Палавестра тврди да је Скерлић на књижевност гледао као на средство и појаву у јавној функцији, што није у свему тачно, јер је он књижевно дело доживљавао и оцењивао пре свега као уметничку појаву.

Још на почетку своје критичарске делатности, 1897. г., у оцени друге књиге *Мојих симпатија* Марка Цара, Скерлић је изложио главне одлике импресионистичког метода књижевне критике, који је и сам примењивао. Напоменуо је да је то анализа утиска који се добија од уметничког дела, описивање његовог облика, пишчева темперамента и схватања света. Наредне године, у оцени књиге *Из српске књижевности* Милана Савића, истакао је да сваки критичар мора имати своје мерило према коме ће сређивати утиске које прима док чита књижевно дело и на основу којега га оцењује. Он је такво мерило упорно тражио, проверавајући разне методе. Био је еклектичар, спреман да од разних метода у књижевној критици узме оно што је најбоље, како би дошао до мерила која се неће ослањати на лично расположење него на савесно испитивање чињеница и на науком утврђене законе људског духа, имајући на уму поуку свога професора Богдана Поповића: да се између двеју тачака може повући само једна права линија, другим речима, да се о уметничком делу може донети само један тачан суд. Милан Радуловић[7] истиче да је Скерлић од књижевности тражио да буде оригинална и лична, израз стваралачева осећања живота и свести о његовој повезаности са другим људима. За разлику од неких других сарадника Зборника, он тврди да Скерлић, трагајући за истином и моралом у уметничком делу, није подредио књижевност идеологији, већ да је само захтевао да у њој осећање буде надахнуто љубављу према стварном животу и да се она бори за идеално у човековој природи.

Међутим, и самом Скерлићу је било јасно да се у књижевној критици апсолутна тачност не може постићи, из простог разлога што се у њој има посла са тешко мерљивим чиниоцима какви су људска машта и осећања, који су у правом уметничком делу непредвидљиви и непоновљиви. Тумачећи и оцењујући књижевно дело, критичар, по нужности, пише и о самоме себи, јер мери осећања која је оно изазвало у њему. Према томе, тачност његовог суда не зависи само од мерила која у оцењивању примењује него и од осећајности са којом прима утиске док дело чита и од мисаоних асоцијација које оно код њега изазива. Но управо зато што су били израз његове јаке и даровите личности, Скерлићеви судови су имали, и до данас је сачували, посебну важност и вредност. Због тога је неубедљиво Пувачићево мишљење да су се између Скерлића и његовог идеала критике испречавале ствари важније и од критике и од књижевности и да он због тога није досегао циљ према којем је имао теоријских симпатија. Уосталом, Пувачић и сам признаје да је Скерлић у том свом „неуспеху" домашио даље од многих чији су циљеви били ограниченији и судови тачнији, али с мање дара.

Мирослав Егерић[8] се не слаже са критичарима који на Скерлићево време гледају као на једнострано, позитивизмом и утилитарношћу ограничено доба. Чак и они који у његовим оценама налазе „промашаје" признају да је он грешио (ако је грешио) само као идеолог а не као књижевни критичар. Писцима које је осуђивао није порицао таленат (у случају Диса само га је

---

[7] Милан Радуловић, *Критичарска идеологија Јована Скерлића*, ЈС, 49—76.
[8] Мирослав Егерић, *Скерлићево схватање поезије*, ЈС, 225—235.

пређутао) него је само нападао идејни правац који се није уклапао у његов национални програм земље која је окупљала све снаге да би сачувала независност.

Скерлићево схватање књижевности није било ни уско ни лишено поетске топлине. Драгољуб Недељковић,[9] који осветљава утицај француских реалиста на Скерлића, истиче да је он био за реализам који се прелама кроз устрепталу душу писца, с равнотежом у духу, какав је у романима Алфонса Додеа, у чијем је *Набобу* налазио прекрасно комбиновање поезије и стварности, опажања и нежности, а уз то сочан и сажет стил, пун новина и слобода, са преливима боја који подсећају на сликарску палету, са рељефношћу која опомиње на вајарство и са благогласношћу која се граничи са музиком. Тврдио је да и обична српска средина може пружити грађу за роман, јер и свакодневни живот има своју поезију достојну романа. А за овакво схватање књижевности не може се рећи да је некњижевно.

За разлику готово од свих других, који у личним изливима налазе врлине Скерлићевог стила, Борђије Вуковић[10] сматра да овакве исповести не сведоче најбоље о његовим књижевним способностима и да је то рђава литература. Као доказ за то упућује на његове осврте о песмама Милорада Митровића и Стевана Луковића, па овакве слабости види и у његовој оцени Кнежевићевих *Мисли*. По Вуковићу, између таквих личних излива и парафразе пишчеве теме и цитата постоји несклад, па и неспоразум. Међутим, несклада и неспоразума има пре у оваквој Вуковићевој оцени. Неоправдана је и замерка да је Скерлић, приликом карактерисања културних прилика појединих раздобља, занемаривао ликовне уметности, иако је, особито у *Омладини*, могао наћи таквих паралела између нашег романтичарског сликарства и романтичарске књижевности, јер је стручно проучавање нашег романтичарског сликарства новијег датума.

Павле Зорић[11] анализира Скерлићеве оцене неких песника, међу њима и Пандуровића, и доказује да је он добро осећао стихове онаквима какви су и да су код њега чести тренуци идентификације са светом песме, романа или драме, и указује на то да је он ту критичарску особину, по сведочењу Богдана Поповића, имао изузетно развијену, што доказују и његови чланци о *Коштани* и Кнежевићевим *Мислима*, у којима је показао дар за репродуковање суштинских значења дела на најпотпунији начин. Декадентну поезију песимизма и симболизма није одбацивао због неразумевања њених поетских форми него због тога што није био за лепоту која је сама себи циљ. Поред талента за синтезу, Зорић код Скерлића истиче и способност за анализу, у чему, опет по сведочењу Богдана Поповића, није имао премца ни у великим књижевностима. Недељковић тврди да је Скерлић дао образац објективности и коректности и према књижевним стваоцима који нису били његови истомишљеници, показавши тиме да је био изнад своје средине, у коју је пресађивао добре хуманистичке принципе. Као пример за то наводи његову анализу дела Лазе Лазаревића, у којој је показао да зна да разликује пишчев поглед на свет од његовог књижевног поступка, не оспоравајући него осветљавајући њихово узајамно дејство. Пандуровић, о коме је иначе негативно писао, тврди да његово осећање књижевне вредности писаца и књига није нимало једнострано и да је имао врло развијену емоционалну, готово чулну способност за прихваће утисака од најразнороднијих дела.

Скерлић је био целовита, активна личност, са својим књижевним, социјалним и политичким уверењима, која би, када би јој се одузео ма који од тих саставних елемената, можда задовољила неке критичаре, али не би била оно што јесте, непоновљива творачка појава. За оно што је он пресудио није било апелације за време његова живота, па је не може у суштини бити ни данас, не зато што се тај суд не би могао у нечему кориговати, већ зато што га је изрекао живо и убедљиво. Да није био у стању да на себи својствен начин оживи најважнија и најлепша места у делима која је оцењивао и да их обоји сопственом осећајношћу, његове оцене не би биле онолико исто привлачне колико и дела о којима је писао, а често су и занимљивије и у сваком случају књижевно присутније.

---

[9] Драгољуб Недељковић, *О Скерлићевом схватању реализма у књижевности*, ЈС, 141—154.
[10] Борђије Вуковић, *Скерлићев књижевно-историјски метод*, ЈС, 263—296.
[11] Павле Зорић, *Искушења Јована Скерлића*, ЈС, 129—138.

3. *Скерлић као дневни критичар и публициста*

Свој књижевни рад Скерлић је отпочео као публициста. На том пољу рада истрајао је и касније — као сарадник, сауредник и уредник разних књижевних и политичких листова и часописа. Тај посао њега је свакодневно заокупљао и подстицао да прати савремено књижевно стваралаштво и да се не одваја од друштвених и политичких токова. Ово стално књижевно, друштвено и политичко присуство у јавности створило му је глас запаженог дневног критичара и публицисте. Преко својих дневних критика и чланака он је видно деловао на савремене књижевне, па, унеколико, и на друштвене и политичке прилике. Међутим, дневна критика и публицистика, с обзиром на његово отворено иступање, стварале су му огорчене противнике, али су му служиле и за то да се обрачунава с противницима. И управо у жестини тих окршаја треба тражити узроке његових тобожњих промашаја. Онима који су га нападали и омаловажавали он није увек био вољан да призна књижевну а ни научну вредност, иако су је можда имали, што је сасвим људски разумљиво.

Богдан Поповић тврди да није наишао на чистије срце и неустрашивијег борца за правду и истину од њега. Међутим, како то истиче Петар Џацић,[12] у рату против њега коришћена су сва средства, па се и он сам служио њима. Борац у окрутним условима и у борби са окрутним противницима, и сам је често био такав. Био је у стању да у тренутку стекне моћне непријатеље, али се због тога није кајао ни бојао. По причању Бранка Лазаревића, имао је обичај, када би дошло до веће кавге, да у шетњи застане, засуче рукаве и промрмља: „Ако га доватим... не зна он да у мени тече хајдучка крв!" У борби са противницима био је углавном сам, али њему помоћ није ни била потребна.

У свакодневној критичарској пракси Скерлић није увек имао времена да одваја књижевне појаве од осталих културних и друштвених збивања. Уосталом, он је књижевност сматрао саставним делом националне културе. Како му је главни циљ био преображај народа и пожртвовани рад да би се тај задатак остварио, био је против избегавања борбе и повлачења у себе. Били су му драги Ракићеви стихови „Мене све ране мога рода боле, / и моја душа с њим пати и грца", и зато је Дисове стихове „Што другога боли не боли и мене; / мене туђи јади нимало не тиште" схватио као књижевни и политички изазов, с којим се морао обрачунати. Но и ово обрачунавање, чак и онда када је памфлетски претерано и неправедно, има у себи дражи Скерлићевог стваралаштва и чини нераздвојни део његовог дела. У основи је тачно Радуловићево запажање да тамо где у критици влада апсолутна толеранција, нема ни критике ни критичарске личности, јер се она показује не само у ономе што афирмише него и у ономе што негира, па чак и онда када су то извесне вредности које критичар као човек не може да прихвати.

Скерлић је својом делатношћу био тесно повезан са главним просветним, књижевним и друштвеним установама у Србији свога времена. Предраг Протић[13] је успешно сагледао његово место међу савременицима. Иако је и за време живота и после смрти био грубо нападан и оспораван као писац, Скерлић је био једна од централних личности свога доба, једна од оних које својим именом означавају епоху. Међутим, он је тешко стицао ауторитет у средини која никога није уважавала и у којој је слобода штампе, особито после преврата 1903. г., коришћена за грубо лично разрачунавање. Што је у таквим условима могао да дође до угледа, имао је да захвали, пре свега, положају професора на катедри историје нове српске књижевности, најпопуларнијој на Београдском универзитету. Он је одгајио себи одане младе људе који су ширили и бранили његове књижевне и друштвене идеје. Као уредник „Српског књижевног гласника", најчитанијег и најутицајнијег часописа, он је, поред писаца из свих српских покрајина, окупио и низ млађих хрватских и словеначких писаца. Запојена идејом уједињења Јужних Словена, коју је он ватрено заступао, за њиме је листом кренула сва јужнословенска омладина. На духовну климу своје епохе он је деловао и као књижевник и као публициста, преко часописа и дневних листова, чије су поједине бројеве читаоци разграбљивали због његових чланака. Најзад, он је велику популарност стекао и сво-

---

[12] Петар Џацић, *Јован Скерлић као књижевни полемичар*, ЈС, 213—221.
[13] Предраг Протић, *Јован Скерлић као чинилац духовне климе своје епохе*, ЈС, 203—211.

јом активношћу у Самосталној радикалној странци, особито својим чувеним скупштинским говорима.

Колико је Скерлић спремно реаговао на сваку нову књигу или друштвену и политичку промену, види се не само из његових дневних критика и чланака него и из многобројних бележака које је објављивао, често без потписа, тако да се тек сада сагледава богатство и разноврсност те врсте његове књижевне активности, у којој је испољио изузетну вештину брзог и непосредног реаговања на дневне појаве и сажетог изражавања. Пошто је проучио стилске карактеристике целокупног његовог критичког опуса, па и све непотписане или псеудонимом потписане белешке у „Српском књижевном гласнику", Драгиша Витошевић је, у опсежној студији,[14] уз опрезност коју овакав посао изискује, доказао да је Скерлић, као уредник, написао највећи број бележака објављених у овом часопису без потписа или потписаних иницијалима којима се нису служили други сарадници. Како их је писао у журби, без пуног потписа, Скерлић се у овим белешкама изражавао непосредније и одрешитије, тако да оне унеколико допуњују његов лик дневног критичара. Витошевић даје и низ занимљивих опажања о карактеру Скерлићевог књижевног и јавног рада, заузимајући често полемичан став према онима који потцењују поједине области његовог свеобухватног учешћа у српском књижевном и јавном животу.

У приказу *Књиге о љубави* Милорада Митровића (1903) Скерлић је изразио сумњу у апсолутну тачност критичарских судова и питао колико ће одлучних тврђења остати на ногама и колико ће се књижевних имена предавати новим поколењима. Тада је био у напону стваралачке снаге и није имао разлога да сумња у тачност и трајност својих судова. У њих није сумњао ни касније. Зато је занимљива, али неубедљива, Радуловићева претпоставка да је пред крај живота имао намеру да се одрекне критичарске активности, због тога што није имао симпатије према делима заснованим на стваралачком инстинкту а не према стварности, каква су почела преовлађивати у српској књижевности, и да се због тога почео удаљавати од модерне књижевности и, не могући више да пише критичке текстове са ширим замахом, почео се све више окретати од књижевне критике политици. Међутим, Скерлић је имао видних симпатија према младима и разумевања за њихова књижевна тражења, иако од својих погледа није одступао. Истина, он је код њих првенствено истицао здраву љубав према животу, борбену енергију и плодотворно национално осећање, а мање обраћао пажњу њиховим књижевним подухватима, али је ипак, како примећује и сам Радуловић, видео клицу новога живота код авангарде и трезвено и далековидо пошао у сусрет том новом животу. С друге стране, њега су млади ожалили поглавито као културног радника и борца за југословенско уједињење, а остављали на страну његове књижевне погледе с којима се нису слагали.

Ваља имати на уму да се Скерлић од ране младости, па и у току целог свог живота, интересовао подједнако и за књижевност и за политику и да су његово појачано интересовање за ову другу пред крај живота условиле тадање ратне прилике, више него књижевни покрет младих. У сваком случају, политичка активност била је од знатног утицаја на његов позив критичара и због тога заслужује посебну пажњу, па је појмљиво што се мало који од оних који су писали о његовом животу и раду није осврнуо и на њу. Радомир Лукић је том питању посветио посебан чланак.[15] Он констатује да се Скерлић политиком бавио од младости и да је утицао на наш политички живот. Мисли да је жртвовао социјализам за пречи и у његово време брже остварљиви југословенски национализам и да се као политичар уздизао до незаинтересоване објективности. Иако је напустио Социјал-демократску странку и пришао грађанској левици, залагао се за радничке и сиромашне слојеве, борио се против банкократије и против српског и хрватског шовинизма и залагао се за југословенство и федерализам. Но Скерлић није напустио Социјал-демократску странку, већ су га другови из ње искључили због његове јавне активности са ширим програмом него што је у то време био њен. Он је био родољуб какав је био Светозар Марковић. Желео је, пре свега, да својој земљи поврати углед који су пољуљали реакционарни режими. Трудио се да се она ослободи источњачких мана и да се у њој заведе култ рада и самопожртвовања.

---

[14] Драгиша Витошевић, *Скерлићеве белешке у „Српском књижевном гласнику"*, ЈС, 315—367.
[15] Радомир Лукић, *Јован Скерлић и политика*, ЈС, 167—172.

Већином на основу сопствених истраживања, Владимир Дедијер[16] пише о заједничким идејама Скерлића и југословенске револуционарне омладине, особито младобосанских револуционара, у односу на конзервативне грађанске кругове и на југословенство. Предраг Матвејевић[17] сматра да је Скерлић био један од првих људи код нас који су се залагали за културну децентрализацију. Истиче да је био присталица уједињења Јужних Словена и да је са благонаклоношћу и симпатијом писао о другим југословенским књижевностима, посебно о хрватској. Ради зближења српске и хрватске књижевности предлагао је обостране уступке — екавско наречје и латиницу, што је на хрватској страни било широко прихваћено.

Скерлић је вршио несумњив утицај на савремене српске писце. „Трезвеност, здрав разум и непосредан однос према друштву, чије се слабости приказују истинито, али с тенденцијом да буду преовладане, то су — истиче Палавестра — за њега били основни критеријуми реализма и књижевнога морала". Низом студија о српским реалистима он је афирмисао реалистичку књижевност и допринео томе да она потисне сваку другу струју у српској књижевности, а нарочито ирационалистичку. Како констатује Протић, његови књижевни судови постали су општеприхваћене истине и онда када су били оспоравани, и због тога је деловао не само на климу свога времена него у извесном смислу и данашњега. Оно што је он писао читано је, јер је одговарало духу времена, али што се његова дела читају и данас доказује да имају трајну вредност. Радуловић у њима налази дочарана разноврсна осећања живота из дела о којима је писао и из појединих периода духовног живота српскога народа.

4. *Скерлић као књижевни историчар*

Делатност књижевног критичара и књижевног историчара тесно су међусобно повезане; код Скерлића су оне биле нераздвојне. Он се за обадве припремао још у време студија у Београду и у Лозани. Упоредо са студијама текла је и његова друштвено-политичка делатност, за коју се такође систематски припремао. У докторској дисертацији[18] проучио је једно раздобље у француској књижевности колико са књижевне толико и са друштвено-политичке стране. До књижевне историје дошао је преко књижевне критике, есеја и монографија, што му је омогућило да, већином према личном испитивању, сагледа однос појединих писаца и књижевних појава према средини у којој су поникли. Узор за рад на књижевној историји имао је у историјама двеју великих књижевности које су умногоме утицале на српску, француске и руске. Ово поље рада било му је врло привлачно, јер га пре њега нико код нас није обделавао према савременим научним методама. Наша књижевно-историјска дела до његове појаве, како тачно истиче Гавриловић, нису била на висини на коју их је он подигао ни по обавештености, ни по тумачењу дела ни по визионарству и моћи синтезе. Као позитивист, он је настојао да књижевност доведе у везу са друштвеном средином и да покаже однос појединих књижевних дела и појава према њој.

Скерлић се веома много и савесно служио и чињеницама. Радован Самарџић[19] констатује да је он из политичког живота износио управо оне чињенице од којих је заиста зависило књижевно деловање у једној епоси. „Његове слике друштва, живе и занимљиве, понекад и јаче сенчене, истину дају представу о оној средини из које ће на потоњим странама његовог дела изићи ликови песника." Пувачић напомиње да Скерлић у *Историји нове српске књижевности,* као и у књижевно-критичким чланцима, спаја историјске генерализације с психолошким портретисањем, карактеризацијом и критичким судом, да често са епиграфском оштрином расправља о расположењима и ставовима писаца и да овим његовим текстовима особену драж даје комбиновање критике са скицама социјалне и интелектуалне историје и запажањима о карактеру средине из које писац потиче или о којој пише.

---

[16] Владимир Дедијер, *Скерлић и омладински револуционарни покрет,* ЈС, 173—181.
[17] Предраг Матвејевић, *Скерлић као човјек културе и као књижевни критичар,* ЈС, 183—185.
[18] Jean Skerlitch, *L'Opinion publique en France d'après la poesie politique et sociale de 1830 à 1848,* Lausanne 1900, p. 190, 8°.
[19] Радован Самарџић, *Јован Скерлић и историја,* ЈС, 157-165.

Запажено је да Скерлић у *Историји* прва и најважнија места није дао писцима стваралоцима него националним идеолозима — Доситеју, Вуку Караџићу и Светозару Марковићу. Егерић му због тога не замера, јер сматра да су те личности одиста биле темељи зграде националне културе. Ако је, између других, потценио Лазу Костића и Диса, а превише уздигао Проку Јовкића и Косту Абрашевића, нико ни пре ни после њега није са таквом сигурношћу и рељефношћу приказао поједине епохе и смену нараштаја на историјској позорници. Он није писао само о главним личностима појединих епоха него и о другим јавним и друштвеним радницима који су утицали на ширење просветитељских и напредних идеја. Самарџић му одобрава што је у *Историју* унео историчаре Борђа Бранковића, Христифора Жефаровића и Јована Рајића, јер су њихова дела чинила основицу српске образованости XVIII века, али му замера што је био уздржљив према историји као облику књижевног исказа, те се у *Историји* „врсни историци јављају све ређе упоредо с повећањем њиховог броја и подизањем степена њихове књижевне спреме". Посебно му замера што о Караџићу није писао као књижевнику по његовом биографском и хроничарском раду, по ономе што је он написао с највише књижевног дара.

Скерлићу се пребацује и због непотпуног сагледавања српске културне и књижевне прошлости: што модерну српску књижевност рачуна тек од XVIII века, а занемарује патријархалну културу и ону књижевност која се развијала у оквиру цркве. Недељковић унеколико одобрава његово тврђење да средњевековна књижевност, као ни локалне књижевности, заједно са дубровачком, нису могле допринети стварању нове српске књижевности, али сматра да то значи одвајање народа и његове културе од сопствених извора. Он оправдава Скерлића тиме да је, занемаривши преживеле вредности, настојао да допринесе томе да српски народ што пре надокнади изгубљено и да уђе у заједницу културних европских народа.

Димитрије Вученов[20] указује на тешкоће поделе нове српске књижевности на раздобља, с обзиром на то што је она закаснела књижевност, без јасних обележја европских покрета и често са истодобним трајањем опречних праваца. Скерлић је у два маха вршио периодизацију нове српске књижевности: године 1905, по генерацијама писаца, и 1914, по књижевним покретима, што је, по његовом мишљењу, било природније, с обзиром на то да је књижевност жив организам који се развија од нижег и једноставног ка вишем и сложенијем. Писце није сврстао по родовима на којима су радили, јер је сматрао да се тако не добија пуна и јасна слика о њима, већ је давао њихове синтетичне портрете, везујући их за одељак о друштвеном и књижевном животу епохе у којој су стварали. Усвојио је закон смењивања књижевних епоха, тако да после рационализма долази романтизам, а после овога реализам. Међутим, он сам није хтео да допусти да се после засићености реализмом пређе на модерније правце. Сматрао је да нашој књижевности, која је без природног континуитета, није потребно оно што излази из оквира реалности и могућности уметничке истине. Зато је ниподаштавао романтичаре, који су у време његове појаве још увек имали превласт у српској књижевности. Ценио је једино оне писце тога покрета код којих је постојала сагласност између романтичарских идеја и њихова темперамента. Негирао је само она њихова дела која су била израз књижевне моде и епигонска. Тако је устао против слабих страна песама Лазе Костића, али не и против његових трагедија. Од реализма је тражио објективно приказивање стварности, али је одобравао Веселиновићеву идилу као искрен став према животу.

Скерлић није могао да схвати тежњу младог поколења да у тешкој атмосфери ишчекивања ратова у Србији усваја ирационализам и модернизам. Међутим, мада се у дневној критици супротстављао индивидуализму младих, он је у *Историји* тачно окарактерисао њихов књижевни покрет. Напоменуо је да савремена књижевност изгледа далеко више нидивидуалистичка но раније. Док су писци у протеклим књижевним периодима били под једним општим духовним утицајем, тако да су личили једни на друге, сваки савремени писац има своје посебно духовно и књижевно обележје. Сматрао је да то није анархија у духовима и у књижевном раду, већ слобода уметности и самосталан књижевни рад. Напоменуо је да цело доба нема нарочиту особеност, али да су, у накнаду за то, модерни писци одређенији и већма свој.

[20] Димитрије Вученов, *Скерлић у своме времену*, ЈС, 187—202.

Радован Вучковић[21] скреће пажњу на разлику у приступима Скерлића неким појавама и личностима у дневној критици и *Историји*. Међутим, то није промена мерила, већ само прецизније књижевноисторијско вредновање књижевних појава. Док је у дневној критици могао да потцени или прецени извесне личности, у *Историји* је те разлике морао нивелисати. Тако је у критици хвалио осећања правде и братства Нестора Жучног, али га у *Историји* није споменуо. С друге стране, унео је у *Историју* неке писце који су га нападали и хвалио оригиналност њихових мотива и погледа на свет.

По оригиналном приступу преиспитивању Скерлићевог дела заслужује пажњу прилог Милорада Павића,[22] који указује на потребу ревизије и допуне поделе нове српске књижевности на основу мерила стилских формација и увођење нових епоха, посебно барока за раздобље XVII—XVIII века, што би омогућило упоредно праћење књижевних и ликовних појава, као и писане и усмене књижевности.

Скерлић је био присталица метода историјског детерминизма. Био је убеђен у потребу познавања културно-историјске средине за разумевање књижевног деловања. Међутим, Самарџић налази да он потврђује искуство да код великих стваралаца какав је он био не треба сувише настојати на пореклу идеја и утицајима које су могли претрпети. Упознавши се са низом метода, Гијоа, Тена и других, он је од сваког узимао само оно што је одговарало његовим схватањима. У полемици са Станојем Станојевићем тврдио је да научног метода у ствари и нема, већ да се за сваку науку и сваки проблем човек мора самостално довијати како ће поједина питања решити. Био је уверен да се научни метод своди на просто начело: да се не каже оно што се не може доказати и да је то у ствари само навика обазривости, а да су главне и неопходне особине за научни рад инвенција и оригиналност.

Зорић сматра да је Скерлића привржености културно-историјском методу одводила у преопширно испитивање оних чинилаца који припадају ванлитерарним подручјима. Међутим, други му то уписују у врлину. „Ретко је који историчар српске књижевности — пише Самарџић — до те мере приљежно, као Скерлић, прикупљао податке, да их у својој синтези наброји, о штампаријама, књижарама и читалачкој публици, о школама, ученим друштвима и позориштима, о покретима и њиховој идеологији, о питањима језика, правописа и стила". Пратио је рад савремених истраживача у области политичке, друштвене и културне историје и освртао се кратким приказима на нека од њихових дела, иако се она нису непосредно односила на књижевност. У њима је тражио грађу за осветљавање услова у којима су настајала књижевна дела.

Зоран Константиновић у чланку о Скерлићевом односу према немачкој књижевности[23] наводи обиље примера из његових дела у којима се указује на утицај немачке књижевности на српску. Он мисли да се Скерлић са делима немачких писаца и литературом о њима упознавао углавном преко српских и француских превода, али претпоставља да није могао бити без знања немачког језика. То је тачно, па је непотребна претпоставка да му је неко преводио дела која је у својим студијама и чланцима наводио из немачке књижевности. Скерлић је нешто немачки знао вероватно још у детињству, јер га је знала његова мајка Персида, која је у Пешти прошла кроз немачку школу. Она је свакако настојала да јој син научи немачки онолико колико је сматрала да ће му бити потребно у животу. Скерлић се оженио Кларом Шмидлин, швајцарском Немицом, која је подједнако владала и француским и немачким, па му је и она могла помоћи у савлађивању немачког језика. Најзад, за време једногодишњег одсуства, 1903/1904. г., он је боравио неко време у Минхену, па је свакако могао обогатити знање овог језика и читати у оригиналу литературу која му је на њему била потребна.

Мила Стојнић у своме прилогу[24] констатује да је Скерлић, пишући о утицају руске књижевности на српску податке о томе преузимао из руских извора, одабирајући их према значају за сам тај утицај, без обзира на њихову важност у руској књижевности. — Јанез Ротар[25] пише о односу Словенаца

---

[21] Радован Вучковић, *Скерлић и авангарда*, ЈС, 77—115.
[22] Милорад Павић, *Скерлић и питање стилских формација*, ЈС, 247—257.
[23] Зоран Константиновић, *Јован Скерлић и немачка књижевност*, ЈС, 359—378.
[24] Мила Стојнић, *Јован Скерлић о руској књижевности*, ЈС, 379—395.
[25] Јанез Ротар, *Јован Скерлић и Словенци*, ЈС, 397—405.

према Скерлићу у оквиру његове југословенске културне и политичке делатности. Вероватно да би се о овом проблему могло прикупити још доста података, особито о његовом учествовању на Вразовој прослави 1910. г. у Љубљани.

У уводној напомени уредник примећује да је зборник непотпун у погледу компаративних студија Скерлићевих односа према француској књижевности, као и према хрватској књижевности и књижевностима осталих словенских народа. Међутим он ништа не каже о томе да су неке од ових тема раније обрађиване, особито проблем Скерлићевог односа према француској књижевности, о чему се расправља и у неким прилозима овога зборника. Исто тако је писано и о његовом односу према хрватској, бугарској и чешкој књижевности.[26]

Скерлић се није много интересовао за грчку књижевност, али је Светлана Слапшак ипак написала занимљив чланак на ту тему.[27] Скерлић се на грчку књижевност осврнуо у приказу књиге Светомира Николајевића *Приповетка у Грка*. С. Слапшак налази да Скерлић оправдано замера Николајевићевој књизи што у њој има много цитата, а мало закључака. Посебно истиче Скерлићеве напомене о међусобним утицајима српске и грчке народне књижевности и његове сугестије које би и данас могле бити програм истраживања. Скерлић сматра да би требало проучити утицаје које су у току векова балкански народи вршили једни на друге, у данима када су сви били у турском ропству и када су међу њима биле ишчезле све бране и разлике. Он упућује на сведочење лингвиста о међусобном утицају албанског, грчког и српског језика, па додаје да је тај утицај далеко већи у наравима, веровањима и народним умотворинама. С. Слапшак напомиње да наши филхеленишти Скерлићевог доба нису имали овакве замисли о бављењу упоредном историјом језика, обичаја и књижевности балканских народа и грчког и српског међусобног утицаја у оквиру балканске заједнице и да се у овоме мало напредовало и касније. Међутим, она као да не зна да је у новије време таквих проучавања ипак било, особито поводом међународних балканолошких конгреса и симпозијума.[28]

Важан допринос упознавању Скерлићеве прљежности и савесности у књижевноисторијском раду представља чланак Васа Милинчевића о његовим забелешкама на маргинама личног примерка књиге *Омладина и њена књижевност* и у једној посебној свесци.[29] Милинчевић констатује да Скерлић ни после објављивања књиге није престао да проучава омладинску епоху, већ је и даље вршио архивска истраживања и пратио нашу и страну литературу о томе предмету. Заслужују пажњу Милинчевићеве напомене о неверном и непотпуном коришћењу ових допуна у каснијим издањима *Омладине*. Он налази да и у јубиларном издању Скерлићевих дела, 1964—1966, има пропуста и омашки, било што приређивачи нису имали праве изворе или што нису водили рачуна о ширим књижевноисторијским околностима. Ова замерка је оправдана.[30]

Историја нове српске књижевности је животно дело Јована Скерлића, резултат његовог дванаестогодишњег наставничког, научног и књижевног рада. Иако је био склон да превиди специфичку вредност појединих књижевних дела, он је у њој, по мишљењу Борђа Јовановића, ипак најобимније и најпродубљеније обрадио читав културни развој српскога народа. Вучетов налази да је она монументално дело српске науке и културе, а Зорић да су у њој дати резултати од трајног значаја за српску културу. Славко Леовац[31] истиче

---

[26] Ж. Младеновић, *Један пример српско-хрватске књижевне сарадње*, Хрватско коло, год. VI, Загреб 1953, 149—164; Исти, *Јован Скерлић и Бугари*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXIX, св. 1—2, 1963, 157—185; Исти, *Јован Скерлић и Стефан Бопчев*, Прилози, књ. XXX, 1964, св. 1—2, 21—35; Исти, *Јован Скерлић и Чеси*, Књижевне новине, 17. IV 1968.

[27] Светлана Слапшак, *Јован Скерлић у периоду интересовања за грчку књижевност*, ЈС, 407—411.

[28] Ж. Младеновић, *Досадашње проучавање односа српскохрватске и грчке народне епике*, Македонски фолклор, г. II, бр. 3—4, Скопје, 61—81; Isti, *Quelques traits communs des poèmes* épiques serbocroates et néo-grecs, Actes du 2e congrès international des études balkaniques et sud--est européenes, 7—13 Mai 1970, tome V, Athènes 1978, 721—730; Isti, *Some common symbols in modern greek, macedonian and serbo-croat folk poetry*, Македонски фолклор, г. IV, бр. 7—8, Скопје 1971, 85—92. Овде су наведени радови других аутора.

[29] Васо Милинчевић, *Над Скерлићевим личним примерком књиге „Омладина и њена књижевност"*, ЈС, 297—313.

[30] Више о томе: Ж. Младеновић, *Сабрана дела Јована Скерлића*, Прилози, књ. XXII, св. 3—4, 1966, 300—311.

[31] Славко Леовац, *Скерлићева „Историја нове српске књижевности"*, ЈС, 255—262.

да је она право књижевно дело, са врло сугестивним портретима писаца, написаним духом и стилом изразитог књижевног критичара, и са занимљивим пресеком књижевних епоха.

5. *Незаобилазност Јована Скерлића*

Пошто је Скерлић, као Доситеј, Караџић и Светозар Марковић, ударио печат својој епоси, сваки онај који је у новије време хтео да реформише књижевну критику, морао је, констатује Вучковић, да се суочи са оним што је Скерлић бранио као своју истину и истину свога времена и да пориче, ако не његова дела, а оно естетичке основе на којима оно почива. „Не постоји ниједно преиспитивање наше културне баштине — пише Протић, — а да се онај који то преиспитивање обавља не осврне на оно што је о томе рекао Скерлић, — уколико је Скерлић говорио — било да га оспори или да га прихвати." Вучковић истиче да су Скерлића најчешће нападали другоразредни и трећеразредни духови, а да су о њему с поштовањем писали стваралоци од значаја, па чак и они који с њим нису били истих погледа.

Насупрот онима који Скерлићеву популарност приписују највише његовој друштвеној и политичкој активности, Борђе Јовановић је тврдио да је он далеко више по свом књижевном раду него по политичком постао један од најутицајнијих идеолога слободарске интелигенције окупљене у самосталној левици, искрено националне и социјално широкогруде. Матвејевић је тачно запазио да је Скерлић био истовремено личност књижевности и личност културе и да у том двојству треба тражити његове јаке стране и једностраности. Код њега се не може говорити о „погрешкама" и „пропустима", с обзиром на то да његова критика проистиче из просветитељског схватања националне културе и њене улоге. Међутим, то му није много нашкодило, јер су код њега дар за формулацију, проницљив дух и моћ синтезе омогућили књижевнику да надвлада либералног грађанског идеолога.

И они који указују на Скерлићеве погрешке и противуречности признају да је он био не само израз своје епохе него и далеко изнад и испред ње. Гавриловић сматра да је његово дело рањиво тамо где је морало да плаћа дуг својој епоси, али да је он тај дуг плаћао на најчаснији начин и онда када је грешио, а грешио је само као идеолог а не као критичар, јер је књижевне вредности тачно утврђивао. Егерић Скерлића сврстава у националне великане који и кад нису у праву, нису то на грандиозан начин. Зорић код њега налази многе „погрешке", али и присуство живе мисли која усплахирено тражи истину, јер је знао да у замаху и са ненадмашном аналитичком моћи осветли и оцени неко дело независно од средине. Пувачић детаљном анализом доказује да је он у критици *Две женске књиге* само привидно „погрешио", јер је, поред свих похвала Милици Јанковић, одао далеко веће књижевно признање Исидори Секулић. Инсистирање на уметничкој вредности дела независно од друштвених тренутака, па и самога писца, учинило је Скерлића великим критичарем, истиче Гавриловић, који налази да су многе његове оцене изузетно тачне и да се тешко могу оборити.

Скерлић је, тврди Радуловић, по тематици и ширини своје мисли, спонтаном постављању општих културолошких питања и начину осећања живота, највећи мислилац и синтетичар српске грађанске културе, као што је Вук Караџић синтетичар и афирматор патријархалне. Вучковић га сматра централном личношћу српске књижевности са почетка XX века, за коју је везан процес преображаја и напретка српске културе тога времена. „Слика која се добија о *целом* Јовану Скерлићу — пише Витошевић — јесте слика која мирно прелази у просторе легенде: то је прича о неуморном орачу и сејачу на великој неузораној ледини наше књижевности и културе. Сам, он (попут дива из бајке) обавља послове за које би се тражиле целе групе зналаца и брине све главне бриге целе једне културе, чак целе једне земље". „Велики критичар као да је каквим невидљивим снагама обухватио и своје потомке и њихове проблеме — напомиње Егерић, — па се и у моментима строгих негација скерлићевског наслеђа у критици оно открива као необилазно, оно што вуче ка средишним мислима о књижевности у животу народа". Егерић указује на његов наук да мали народи, да би опстали у суровим утакмицама великих, не

смеју изгубити ни трен од својих творачких могућности на утешну појаву да омладина у библиотекама тражи његове књиге и открива ту мудрост.

Скерлићеве језичке и стилске особине додирују се узгредно у неколико прилога зборника. Душан Јовић је о томе написао посебан чланак.[32] Он констатује да је Скерлић на језик гледао као на живи организам и указује на извесне карактеристике његовог језика и стила, као што су богата метафорика и лако прелажење од хладне и објективне оцене до поетског уживљавања и изграђивања властите поетике на материјалу поетике дела које оцењује. Као пример за то наводи одломак оцене *Коштане*. Он сматра да је Скерлић у оваквим случајевима био песник врхунске вредности. По Јовићеву мишљењу, Скерлић је криво представио визију развитка заједничког српскохрватског језика, не узимајући у обзир, као ни Вук Караџић, могућност да у оквиру једнога језика могу постојати различите варијанте. Међутим, Скерлић и други Срби и Хрвати који су се залагали за српско-хрватско језичко јединство знали су да у оквиру заједничког језика постоје различите варијанте, али су из најидеалнијих, у своје време прогресивних побуда, желели да спрече даље, хотимично и вештачко продубљивање разлике међу њима које је водило спречавању њиховог слободног развитка и сиромашењу.

Насупрот тврђењу Момира Вељковића да Скерлићева праволинијска реченица тече једнолико и умара својом јасношћу, Александар Белић је у више махова са одушевљењем писао о топлини, живости и рељефности његовог језика и стила, а Јован Дучић сматра да он спада у највеће стилисте које смо имали и да је био у стању да материјалу од непомичних и мртвих ствари да лепоту свога темперамента која све оживљује и претвара у пурпур и злато. Јовић истиче да из његова језика избија често вулканска снага и када описује и када оцењује неко књижевно дело.

Испитујући однос књижевне критике тридесетих година према Скерлићу, Вучковић указује на појачани интерес „универзитетске критике" за њега, па и на монографију потписаногa *Младост Јована Скерлића* (1940), која је, по његовом мишљењу, рађена позитивистичким методом, са циљем да се, помоћу докумената, прикаже личност Скерлића и укаже на утицај средине и расе на његов карактер као човека и писца. Вучковић сматра да се овде ради о теновским претпоставкама позитивистичког метода и да су ту значајне и расне теорије у вези са Цвијићевим студијама расне типологије. Док Вукосава Милојевић у својој књизи о Скерлићу пише да је он наследио особине далеких предака Никшићана, „Младеновић те особине проналази у шумадијском пореклу, што говори о могућностима произвољне манипулације елементима расних особености", напомиње Вучковић, али ипак признаје да је студија документарно поуздана и богата и да је њена вредност и данас неоспорна.[33] У ствари, у студији је поуздано и документовано указано само на особине које је Скерлић неоспорно наследио од оца Шумадинца и мајке Војвођанке, па се, према томе, ту не ради ни о каквим „манипулацијама", што сведоче и други сарадници овога зборника уколико ту тему додирују.

Вучковић налази да је Скерлић био човек метода више него ма ко други међу нашим књижевним историчарима пре и после њега и да су његови ауторитети били из позитивистичке или културно-историјске школе. Вучковић у историји књижевности разликује две врсте позитивизма: један, Тенов, који тежи да, по узору на природне науке, открије законе, то јест узрочне односе између живота и књижевности, и други, у који спадају „емпиријска проучавања живота писаца, извора њихових дела, рукописа и осталог, чиме су се, код нас, тако савесно и страсно, тако марљиво и неуморно бавили Павле Поповић и његови ученици и настављачи". Ови, наставља Вучковић, нису тражили законе, него су „свесно остајали у границама истраживања појединачних чињеница које је у првом реду требало утврдити", па додаје: „На такав начин је самог Скерлића проучавао Живомир Младеновић у својој докторској дисертацији. Младеновић говори о Скерлићевој породици, о ‚кући и радњи Скерлићевих родитеља', Скерлићевом школовању и његовим школским друговима, и прати Скерлићев живот све до његових првих књижевних радова".[34]

Вучковић, изгледа, није уочио да је поднаслов књиге: *Скерлићево прво формирање* и да њој није био једини циљ да прати Скерлићев живот до

---

[32] Душан Јовић, *О Скерлићевом језику и Скерлић о језику*, ЈС, 232—246.
[33] Вучковић, 107.
[34] Вучковић, 263—265.

његових првих књижевних радова, него, како је и у предговору напоменуто, да проучи његово развијање до времена када је претрпео утицаје који су за њега били судбоносни, створио своја социјална, политичка и књижевна начела и заузео место у савременој српској књижевности. У књизи је регистровано 115 радова које је он у то време објавио, међу њима и већи број књижевних критика и огледа о нашим и страним писцима. Поред тога у њеном завршном поглављу истакнуто је да Скерлић није постао објективни критичар-естетичар, због тога што су социјалне, моралне и националне идеје створиле на његовом душевном огледалу неравнине које су извесне особине дела о којима је писао смањивале или занемаривале а друге увеличавале; да своје социјалне и политичке погледе није делио од књижевних, већ је на књижевно дело реаговао целокупним својим бићем и да је његова посебна вредност била у томе што је у књижевном и научном раду био уметник, са талентом да своја тврђења изнесе убедљиво и живописно и да их поткрепи емоционалним разлозима.[35] Како се види из већине прилога овога зборника, ова карактеристика важи и после четрдесет година.

Могло се очекивати да ће овај опсежни зборник, уз сарадњу бројних, већином млађих али већ афирмисаних критичара и историчара књижевности, у потпуности осветлити живот и рад Јована Скерлића и коначно одредити његово место у нашој књижевности. Но показало се да се на овакав начин то тешко може постићи. Скерлић је целовита појава, па се она може потпуно и правилно обасјати само из једног светлосног извора. Колективно проучавање овакве личности по нужности доноси разнородне приступе истим проблемима, па уместо да се они реше, оживљавају се старе недоумице. С обзиром на то да сарадници, како напомиње уредник, нису били обавезни да се методолошки повезују, од њих се није ни могао очекивати јединствени методолошки приступ појединим проблемима ни њихово осветљавање у оној мери коју заслужују. С друге стране, како су се сарадници сами опредељивали за поједине теме, оне су се понекад понављале, а и када нису, сводиле су се на једну — на Скерлића, па је зато долазило до упадљивих понављања истих текстова ради доказивања већ утврђених а често и противуречних закључака.

При свему томе, зборник представља значајан прилог за боље упознавање Скерлићевог живота и рада. И поред доста замерки на рачун Скерлићевих „погрешака" и пристрасности, он је готово једнодушна и одушевљена афирмација његова дела, за коју су карактеристичне речи којима Недељковић завршава свој чланак: „Јован Скерлић би чинио част и већој књижевности него што је српска, а то се може рећи за мало којега писца нашег језика."

Живомир Младеновић

ARBEITERBEWEGUNG UND ARBEITERDICHTUNG

Schriftenreihe des Seliger-Archivs E. V. Folge 2. Stuttgart 1979.

Ова књига садржи реферате са симпозијума одржаног под горњим насловом у Матерсбургу (Бургенланд) 5. и 6. X 1978. На овом научном скупу расправљало се о низу тема из историје социјалистичког радничког покрета у Подунављу, Карпатима и Судетима у XIX и XX веку. За књижевну и културну историју југословенских народа од објављених реферата од посебног је значаја врло инструктиван и документован реферат Страхиње К. Костића о истакнутом немачком књижевнику, историчару и политичару Херману Венделу (1884—1936), некадашњем сараднику познатог социјалистичког органа *Arbeiter-Zeitung* под уредништвом Розе Луксембург, Карла Каутског и Франца Меринга, и социјалистичком посланику у немачком парламенту (Reichstag) у судбоносним ратним временима (1912—1918), када је имао смелости да отворено устане против империјалистичке политике Берлина и Беча према Србији.

---

[35] Ж. Младеновић, *Младост Јована Скерлића*, 3, 341, 351—355.

У свом реферату С. К. Костић се посебно задржао на Венделовим књижевним и историографским списима. У своме првом путопису *(Von Marburg bis Monastir,* Frankfurt am Main 1921) Вендел је изнео доживљаје и утиске са свога првога путовања по југословенским земљама и покрајинама „од Марибора до Битоља" после првог светског рата. У другом путопису *(Von Belgrad bis Buccari,* Frankfurt 1922) Вендел је евоцирао своје „нефилозофско путовање" кроз западну Србију, Босну, Херцеговину, Црну Гору и Далмацију. Према Костићевој оцени: „Обе књиге јесу данас, после више од пола века, сведочанства у речи и слици о једној прошлости градова и пејзажа, који се више не могу видети, јер данас сасвим другчије изгледају".

Приказујући и оцењујући Венделову књигу *Aus dem südslawischen Risorgimento* (Gotha 1921) С. К. Костић је с признањем указао на његове мајсторске портрете Доситеја Обрадовића, Људевита Гаја, покрета Уједињене омладине српске, Јосипа Јурја Штросмајера, Светозара Марковића и Јанеза Крека. У другим својим књигама Вендел је зналачки извајао књижевне ликове Вука Караџића, Бранка Радичевића, Петра Прерадовића, Франце Прешерна, Ксавера Шандора Балског, Јована Скерлића и других. Вендел је показао много афинитета и за превођење југословенских песника на немачки језик, о чему сведоче његови изванредно успели препеви (у стиху и слику) карактеристичних песама Буре Јакшића, Војислава Илића, Алексе Шантића, Велимира Рајића, Вељка Петровића, Данка Анђелиновића, Густава Крклеца, Симона Јенка, и других песника.

Као истакнути немачки социјалистички идеолог и теоретичар Вендел је написао неколико значајних студија и расправа из историје социјалистичког покрета са посебним освртом на јужнословенско питање, првобитно објављених по часописима, а затим уврштених у књигу *Aus der Welt der Südslawen* (Berlin 1926). То су студије: *Марксизам и јужнословенско питање; Ласалово путовање по Истоку; Историја српског социјализма* (поводом *Историје социјализма у Србији* од Драгише Лапчевића); портрети Димитрија Туцовића, Душана Поповића и Христа Ботева.

У своме реферату С. К. Костић је с разлогом означио као „Венделово најзначајније дело" његову опсежну књигу *Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit* (Frankfurt 1925). Ту је дата не само социјално-економска и друштвено-политичка него и културна историја Јужних Словена са њеним карактеристичним специфичностима. Исте године проф. Милан С. Недић, један од комунистичких посланика у Уставотворној скупштини СХС (1920—1921), превео је ово дело с немачког оригинала на наш језик под насловом *Борба Југословена за слободу и јединство* (издање „Народне просвете", Београд 1925). У свом предговору за српско издање Драгиша Лапчевић је истакао да ово дело „представља најуспелију историју наше борбе за слободу и јединство, историју која улази у највеће заплете, али које писац сјајно расплиће уз најоданију службу једнога сасвим сигурнога метода, као што је већ познати историјски материјализам, којим Херман Вендел сасвим поуздано располаже и којим објашњава све прилике и, као у бенгалској ватри, представља и најзамршеније догађаје..."

Херман Вендел је због својих књижевних студија и историјских расправа добио код нас још за живота заслужена признања: изабран је за почасног члана Матице српске и за почасног доктора Београдског универзитета. Међутим, у Хитлеровом „Трећем Рајху" Венделова дела била су стављена на индекс као марксистичка, и он је последње године свога живота провео као политички изгнаник у Француској, где је и умро (1936).

Од осталих реферата, објављених у овој књизи, још два имају везе и са прошлошћу наших земаља и покрајина. Први од њих је реферат Николауса Брица о духовној и материјалној слици живота породица рударских радника Баната у народном предању; ту је реч о животу радничке класе Решице и Анине, тих центара банатског рударства крајем XIX и почетком XX века, посматраног кроз призму народног предања. У другом реферату Петер Симон приказује историјски развој социјалистичког радничког покрета у некадашњој краљевини Угарској и раздобљу од 1868. до 1896. У том реферату је реч, између осталога, и о положају немађарских народности у некадашњој Угарској.

Коста Милутиновић

ТЕОДОРА ПЕТРОВИЋ

(1898—1981)

Недавно је преминула Теодора Петровић, угледни професор Карловачке гимназије, познат историчар српске књижевности и почасни члан Матице српске.

Рођена је 22. септембра 1898. године у Сремским Карловцима. Отац јој је био Јован Симеоновић Чокић, песник, преводилац са словеначког, руског и немачког језика, члан Српског академског друштва „Зора", сарадник бечке „Српске зоре", „Јавора" и „Бранковог кола". У Сремским Карловцима је свршила основну школу и стару класичну гимназију, у којој су јој били професори Никола Радојчић, Мита Костић, Радивоје Врховац и Ђорђе Магарашевић. Студирала је југословенску књижевност и српскохрватски језик на београдском Филозофском факултету, где је на семинарима учествовала својим радовима и била запажена од свога професора, Павла Поповића. Године 1924. постављена је за професора Карловачке гимназије. У Сремским Карловцима провела је цео свој век и једном приликом је казала: „Никад се нисам покајала што нисам отишла из Карловаца. Данас су Карловци моја једина инспирација и освежавајући своја сећања на њих, желим да она послуже као подстрек млађим генерацијама, у које сам увек веровала. Никад ми није сметало што нисам у центру." Свој радни век завршила је као управник Архива Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима. Године 1974. повукла се у тишину и наставила да пише, али због болести, која ју је све више обузимала, све је ређе излазила из куће. Умрла је 9. септембра 1981. године у Сремским Карловцима.

Свој први рад објавила је 1921. године као студент у „Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор". И од тада сарађивала је у многим часописима и новинама, од којих вреди поменути: „Прилоге за проучавање народне поезије", „Прилоге за књижевност, језик, историју и фолклор", „Гласник Југословенског професорског друштва", „Летопис Матице српске", „Годишњак Матице српске", „Ковчежић" Вуковог и Доситејевог музеја, „Лексикон писаца Југославије", „Политику", а највише од свих „Зборник Матице српске за књижевност и језик". Библиографија њених радова броји преко стотину јединица. Књижевноисторијски радови Теодоре Петровић нашли су се скупљени у књизи *Из историје српске књижевности*, коју је издала Матица српска 1974. године. Њени чланци представљају солидан прилог нашој науци о књижевности. Њу је посебно интересовао Карловачки круг са ученим митрополитом Стефаном Стратимировићем на челу. Њему је она посветила неколико изванредних прилога: *Карловачки круг и Стефан Стратимировић, Стефан Стратимировић и Карловачка гимназија, Стефан Стратимировић и Доситеј Обрадовић, Стефан Стратимировић и наша народна поезија*, а затим *Вук и Сремски Карловци*. У свом познатом раду *Еустахија Арсић, прва српска списатељица*, она је употпунила лик ове српске књижевнице, о којој се мало знало и писало. Дала је тачан суд и праву оцену њеног књижевног рада. Писала је и о

Карловачкој гимназији, Сими Милутиновићу Сарајлији, Павлу Соларићу, Лукијану Мушицком и другим важним савременицама ове најстарије српске гимназије.

Па ипак поред свега у средишту њеног интересовања био је Бранко Радичевић. У „Зборнику Матице српске за књижевност и језик" излазиле су годинама њене *Белешке и белешчице о Бранку Радичевићу*, све солидно и пажљиво урађене, а при том веома корисне и занимљиве за нашу књижевност. Овим својим радовима допринела је сваком даљем проучавању Бранка Радичевића, његове поезије и његовог доба. Употпунила је податке из његове биографије, писала о појединим његовим песмама, објавила вредне архивске податке о Бранковом школовању у Карловачкој гимназији. Нарочито је запажен њен рад *Бранко Радичевић у успомени својих савременика*. Сви нађени и проучени архивски документи, утврђена литература о њему и његовом делу, биће и те како велика помоћ онима који буду припремали критичко издање песама Бранка Радичевића.

Последњи рад су њена *Сећања*, која је објављивала у „Зборнику Матице српске" од 1975. године до 1980. Ево шта она каже за ове своје мемоаре: „Моја *Сећања* првобитно нису била намењена јавности. Поникла су из жеље да својим најближима саопштим оно што знам о својој породици, о своме месту рођења — Карловцима, о људима и догађајима свога времена и оно што сам слушала и запамтила из причања свога оца, а што се односи на последње деценије XIX века."

Са Матицом српском била је везана скоро пуних четрдесет година. Одмах после рата била је изабрана за члана Управног и Књижевног одбора, а у „Летопису" је сарађивала од 1939. године. Са професором Младеном Лесковцем покренула је „Зборник Матице српске за књижевност и језик", чији је члан редакције била од самог почетка излажења овог угледног научног часописа, од 1953. године и сарађивала је у њему готово до своје смрти. Својом спремом и ширином познавања наше књижевности допринела је угледу овог часописа. Већину својих радова објавила је у овом Матичином „Зборнику" а сарађивала је и у другим Матичиним органима. За сталног члана сарадника Матице српске изабрана је 1969. године, а за почасног члана 1979. године.

Савестан и скроман научник, угледан професор, својим радовима била је дубоко везана за своје родно место и остала верна својим Карловцима све до смрти.

Иванка Веселинов

РЕГИСТАР

А бре Македонче 15.
Абрашевић Коста 551.
Августин, свети 467.
Агаци Андреа (Agazzi), претур у Цавтату 517, 518.
Adam A. 237, 239.
Адлер Алфред 362, 363.
Adorno Theodor 351.
Адријанопоље 438.
Ајдук Новак и дјевојка 408.
Ајдук Новак и триста Тураках 408.
Ајка Атлагића и Јован бећар 68.
академија наука, југославенска 474.
— српска 107, 411.
Actes du 2e congrès international des études balkaniques et sud-est européenes 553.
Алама 434.
Ла Аламбра 434.
Албанија 160, 440.
Албијанић Милан, гуслар 11.
Александар Велики 34, 72.
Алексијев А. 145.
Алексић Љиљана 525.
Алкон Кретенски 35.
Алпи 468.
Алтомановићи, властела 177.
Алхамбра 184, 193.
Амадис од Галије в. Родригес де Монталво Гарси.
Америка 147; в. и САД.
Анадолија 178.
Analele Societătii de limba română 64.
Анали Филолошког факултета у Београду 487.
Anali Historijskog instituta u Dubrovniku 517.
Анастасијевић, глумац 341.
— Миша 441, 442.
анафора 538.
Андрија Критски 30, 31.
Андрић Иво 141.
— Никола 159; о Јовану Стерији Поповићу 414; *Spomen-knjiga Hrvatskog zemaljskog kazališta* 341.
Анђелиновић Данко 557.
Анина (место) 557.
Антекера 425, 426, 428, 434.
антитеза 538.
Антоан Андре 143.
Антонијевић Драгослав 13.
Appel 522.
Аполоније са Рода 213, 214.
Араго, француски драмски писац 280.
Арапи 196, 197, 421.
Arbeiterbewegung und Arbeiterdichtung (зборник) 556—557.
Arbeiter-Zeitung 556.
Ариосто Лодовико 375; *Бесни Орландо* 236, 243, 245.
Аристотел 54, 136, 144, 175, 194, 217, 218, 219, 220, 221, 229, 232, 238, 311, 319, 334, 375.
Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 490, 493.
Арсић Еустахија 559.
архив и збирка Валтазара Богишића у Цавтату 528, 529.
— Рукописно одељење Матице српске у Новом Саду 106, 107, 178, 354, 383, 385.
— Србије у Београду 443, 446.
— Српске академије наука и уметности у Београду 90, 106, 107, 109, 299, 396, 504.
— Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима 559.
архиви на Корчули 541.
— у Венецији 541.
— у Задру 541.
Arhivski vjesnik 516, 529.
Арчидоне 428, 434.
Асуси Шарл Купо д' 257.
Атанасијевић Ксенија о Јовану Стерији Поповићу 365.
Атанацковић Богобој 103, 160.
Атлантски океан 526, 528.
Атлас 196.
Аустрија 283, 284, 339, 344, 407, 418, 437, 441, 517, 526, 528; в. и Хабзбуршка монархија.
Аустријанци 257.
Аустро-Угарска 326, 371.
афоризам 538.

Африка 178, 196, 233, 249, 272.
Афтоније из Антиохије 300.
Ацтеки 198.

Бабо Јозеф Маријус фон 340.
Бабукић Вјекослав 156, 347, 488.
Бадалић Јосип 488, 490.
Бадлај, глумац 345.
Бајазит II, султан 151, 218, 343, 345, 397, 412, 415.
Бајамонти Јулије 44.
Бајар Жан-Франсоа 280.
бајка 537; француска уметничка 248, 252.
Бајрон Џорџ Гордон 293, 375, 460.
балада 68; народна ромска у Војводини 81—88; народна српскохрватска 83.
Балаш Б. 145.
Балзак Оноре де 145.
Бали (Bally) 538.
Балкан 161, 421, 437, 439.
Балканолошки конгрес у Букурешту 64.
Бан Матија 379, 438, 439, 440, 441, 442, 446, 447.
Бан Милутин и Дука Херцеговац 65, 67.
Банат 338, 405, 409, 410, 415, 440, 491, 557.
Banater Liederbuch in bunter Reihe 186.
Бандић Милош, гуслар 9.
— Милош И. 22.
Бановић Александар, учитељ у Ваљеву 439.
— Светислав Србољубов 46.
Бановић Страхиња 65, 67, 424, 483, 485.
Баранович Лазар 33.
Barahona de Soto Luis 430.
Барац Антун 337; о Мажуранићу 153, 154, 155, 156, 157.
— Вишња 490.
Барић Е. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika* 387.
барок 137, 375, 377, 537, 538, 539.
Барони Цезар 34, 35.
Барбер Џон (Barber) 287.
Баркли Џон *Argenis* 233.
Барков Иван 257.
Barta István 393.
Бате Шарл 136, 137.
Батлер Самјуел и Јован Стерија Поповић 202, 243, 244, 257, 260, 261, 262, 266, 267, 275, 285—298, 375.
Батушић Славко 341, 344, 446.
Бауернфелд Едуард 282, 284.
Баула, породица 518.
Baur Samuel 422.
Бахов апсолутизам 407.
Бачка 491, 504.
Бачка вила 159, 161, 504.
Башић Раде 18.
Бебек (место) 438.
Бегић Мидхат 68.
Beck H. G. 30, 37.
Бела IV, краљ 340.
Белајац (место) 8.
Белић Александар о Јовану Скерлићу 555.
Бељски Мартин 35.
Бенвенист Емил 538.
Бентли Ерик 310.
Београд 103, 104, 105, 106, 108, 160, 308, 325, 326, 344, 345, 346, 349, 367, 368, 395, 403, 405, 409, 410, 411, 412, 413, 415, 417, 418, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 447, 523, 533, 550, 557; Архив Србије 443, 446; Архив Српске академије наука и уметности 90, 106, 107, 109, 299, 396, 504; Велика школа 89, 90, 106, 503, 544—545, 545; Вуков и Доситејев музеј 559; гимназија 299, 445; Државна штампарија 440, 443; Илирска читаоница 442; Институт за књижевност и уметност 195, 544; Касина 441, 442, 444, 447; Лицеј 161, 411; Музеј позоришне уметности СР Србије 535; Музиколошки институт 398; Народна библиотека 69; Народни музеј 349, 411; Народно позориште 104, 107, 279, 280, 281, 349, 396, 398, 534, 535; ПЕН клуб 533; Српско читалиште 441, 442, 444, 446; Тајни демократски панславистички клуб 439, 440, 441, 444, 446, 447; Универзитет 548, 557; Филозофски факултет 559; Филолошки факултет 69.
Београдске новине 346.
Beer G. 231.
Берар Василије 443.
Бербери 196.
Berger 522.
Беритић Нада 516, 529.
Берлин 182, 422, 488, 556.
Берне Лудвиг 375.
Берни Франческо 256.
Бернска конвенција о заштити ауторских права 533.
Бернштајн Хенрик (Börnstein) 340.
Берса Јосип 519.
Беседа 8, 13, 14, 15.
бећарац 20, 23.
Бећир 517, 518.
Бећировић Радован 23.
Беч 89, 249, 259, 281, 321, 322, 342, 347, 370, 393, 396, 408, 487, 488, 491, 503, 504, 517, 518, 519, 521, 522, 526, 527, 528, 556; Бургтеатар 281; 284; Српско академско друштво Зора 559.
Бечки књижевни договор 156.
Биберах 247.

Библија 73, 74; в. и *Свето писмо*.
библиотека Ватиканска 149.
— Илирска народна читаоница у Загребу 340, 341, 347.
— Илирска читаоница у Београду 442.
— Народна у Београду 69.
— Nazionale Centrale у Фиренци 523, 524.
— Свеучилишна у Загребу 157.
— Српско читалиште у Београду 441, 442, 444, 446.
— у Кежмарку 293.
Библиотека „Портрети" 176.
Библиотека „Савремена мисао" 537.
Библиотекар 442.
библиотеке, српске 442.
Бига Петар 392.
Біда К. о Гаљатовском 33, 35, 36.
бидермајер 280, 281, 282, 283, 284, 377, 378, 379.
Бижић Буро 20.
Бијант 300, 301, 302, 303.
Бирч 19.
Битоль 438, 557.
Бифон Леклер 375.
Бјели Андреј 137, 139.
Бјонди, италијански романописац 543.
Блед 5.
Блумауер Алојз и Јован Стерија Поповић 202, 208, 249, 257, 258, 259, 260, 262, 267, 269, 270, 271, 275, 288, 292, 375, 416.
Боабдил, син Муле-Хасема 193, 194, 196, 199.
Боало Никола 375.
Бог ником дужан не остаје 67.
Богданов, совјетски књижевни теоретичар 143.
Богдановић Давид 154.
Богишић Валтазар 64, 516, 518, 519, 528, 529.
Боговић Мирко 160, 346, 347.
Бодирога Милан 18.
Божићевић Јурај 475.
Бојардо Матео 236.
Бојовић Злата *Барокни песник Петар Канавеловић* 541—543.
Бока Которска 520.
Болани Дојчин 424.
Bonghi Ruggiero 525.
Бонда Орсат 516.
Бонифачић Рожин Никола 474.
Бопчев Стефан 553.
Боранић Драгутин 159.
Борели Рада 13.
Бороjевић Никола 355.
Босанци 160.
Босна 19, 20, 160, 177, 178, 339, 400, 401, 402, 440, 488, 489, 557.
Босна и Херцеговина 13.
Босфор 438.
Бошковић-Stulli Маја 9, 12, 13, 141, 473.
Борхес Хорхе Луис 173, 174.
Ботев Христо 557.
Бошков Живојин о Јовану Стерији Поповићу 325.
Бошковић Јован 397.
Брабец Иван, Мате Храсте и Сретен Живковић *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika* 387, 388.
Брандес Георг 376.
Branislav 440, 442, 446, 447.
Бранковић Вук, деспот 178, 199.
— Борђе, гроф 551.
Бранковићи, сремски деспоти 147.
Бранково коло 559.
Братислава 488, 492, 507; в. и Пожун.
Bratislava 408.
Братић Тома 475.
Брауниг 65.
Breyer Blanka 339.
Brenot A. 302.
Бренсвик 280.
Брехт Бертолд 144, 145, 146.
Бризбар Е. 280.
Брикнер Александар 147, 149.
Бринкман Рихард 539.
Брић Николаус 557.
Брлић Андрија Торкват 161.
— Игњат Алојзије 340.
Брлић-Мажуранић Ивана 141, 157, 473.
Бродел Фернан 515.
Броз Иван 473.
Бруса 213, 214, 439.
Бугари 418, 439, 553.
Бугарска 160, 196, 197, 211, 216, 262, 410, 488.
Будим 44, 338.
Будимир Милан о Јовану Стерији Поповићу 385.
Буенос Аирес 526, 528.
Букилића мајка 10.
Букурешт 64, 526, 527.
Бунић (Bona), породица из Дубровника 520.
Бургенланд 556.
Бургтеатар у Бечу 281, 284.
бурлеска 255, 256, 257, 260; француска 257.
Бут Вејн (Booth) 223.
Бухолц А. Х. 243, 244, 245.
Ваги, глумица 345.
Вазов Иван 418.
Вајнер Славиша Чича 25.
Weinreich O. *Der griechische Liebesroman* 234, 239.
Вајсе Христијан Феликс (Weisse) 314, 340, 375, 405, 417.
Вакановић Антун 488.
Вала Лоренцо (Valla) 426, 427, 434.

Валверде Пералес Франсиско (Valverde Perales) 434, 435.
Валдман Гинтер 540.
Валенчић 522.
Валерије Флак Гај 35.
Valerius Maximus 302.
Vallon Annette, Вордзвортова пријатељица 459.
Valussi Pacifico 525.
Валцел О. 137.
Ваљево 439.
Wanderer 526, 527.
Wanmüller 522.
Вараждин 410.
Вараждинске Топлице 529.
Вареш 475.
Варна 178, 195, 197, 438.
Варшава 488.
Василије Велики 28, 38.
Василијевић Василије о Вуку Караџићу 99—101.
Ватикан 437.
Ватиканска библиотека 149.
Вебер Ткалчевић Адолф 158, 347, 348.
Везилић Алексије 45.
Везли Самјуел (Wesley) 287.
Велек Рене (Wellek) 137, 241.
Велика Градишка 442.
Велика школа у Београду 89, 90, 106, 503, 544—545, 545.
Велики Бечкерек в. Зрењанин.
Велмар-Јанковић Светлана 545.
Велфлин Хајнрих 137.
Вељковић Момир о Јовану Скерлићу 555.
Венац (народна песма) 492.
Вендел Херман 556, 557.
Венеција — архиви 541.
Венцловић Стефановић Гаврило — извори и књижевни поступак 27—42.
Вергилије 35, 199, 208, 210, 213, 214, 228, 229, 234, 236, 238, 239, 240, 243, 244, 249, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 275, 288, 289, 292, 293, 297, 375.
Verka 86, 87.
Веселинов Иванка *559—560;* као приређивач *Реторике* Јована Стерије Поповића 191, 279, 299, 353, 385, 497, 498, 501.
Веселиновић Јанко 551.
Веселић Руд. В. *Rječnik* 154.
West D. 176.
вестерн 540.
Вестминстерска опатија 287.
Ветрановић Мавро 475.
Взаимосвязи славянских литератур 487.
Вида 523.
Видаковић Александар и Џон Голсворди 533—535.
— Лилијан, жена Александра Видаковића 533.
— Милован 177, 181, 182, 183, 186, 195, 201, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 223, 224, 225, 229, 230, 232, 234, 235, 240, 242, 248, 249, 250, 255, 256, 258, 259, 260, 273, 275, 355, 395, 414, 416, 496, 497, 498, 500.
Видарице на Сутјесци 9, 11.
Wiedeman C. 277.
Vienac 159, 474.
Византија 30, 236.
Виланд Кристоф Мартин 202, 204, 208, 223, 228, 229, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 258, 260, 266, 267, 273, 275, 276, 288, 293, 375, 376, 380, 416.
Vilars abbé de 252.
Вилсон Е. 145.
Вилхар Албин 301.
Вилчес Хуан де (Vilches) 431, 432, 434.
Виљегас Антонио 183.
Vinařicky Dragutin 44, 46.
Виндишгрец Алфред, кнез, фелдмаршал 283.
Винков М. В. 476.
Винковци 478.
Винодол 493.
Винце Златко *153—158.*
Витановић Слободан 237, 239, 240.
Витковић Гаврило 33.
— Михаило 340, 342.
Витошевић Драгиша о Јовану Скерлићу 549, 554.
Влад, влашки војвода 149.
Власи 484.
Влаховић Радомир 82.
Влашка 526, 528.
Водник Бранко 159, 473.
Водопић Петар 517, 518.
Војводина 43, 44, 52, 205, 280, 281, 311, 323, 325, 326, 329, 391, 394, 407, 408, 410, 412, 418, 440, 442, 495, 496, 497.
Војводић Бајић Воја 13.
Војников Добри 418.
Војновић Иво 475, 476, 479, 480, 481, 484.
— Луjo 520, 521.
Волавље 440.
Wollman Frank 412, 413, 414, 416, 417, 418.
Волтер 296, 375.
Вордзворт Вилљем 457—471.
Warmington E. H. 301, 302.
Вороњеж 489.
Вороњешка губернија 489.
Waugh Arthur 289.
Враголов Бура 517, 518, 519.
— Нико, брат Буре Враголова 517.
Враз Станко 156, 160, 399, 445, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 507, 553; и српска књижевност 159.
Врбица Лабуд 46.
Врховац Радивоје 559.

Вршац 284, 320, 338, 349, 353, 367, 370, 371, 396, 409, 410, 411, 414; полугимназија 362.
Woodman T. 176.
Вујачић Бошко 21.
Вујић Јоаким 99, 246, 308, 340, 342, 498.
Вук Јеринић и Зукан Барјактар 424.
Вук од Рова, записивач народне поезије 67.
Вукајловић Јелисеј 442.
Вукановић Татомир *Српске народне партизанске песме* 6, 10, 12.
Вукмановић Саво (стоји: Вукомановић) 154.
Вукобрат Слободан 262, *285—298*.
Вуков зборник 438, 496.
Вуков и Доситејев музеј у Београду 559.
Вуковар 400, 401.
Вуковић Борђије о Јовану Скерлићу 547.
— Радован 19.
Вукотиновић Људевит 160, 340, 488.
Вуловић Светислав 380.
Wurzbach Wolfgang von 224.
Вученов Димитрије о Јовану Скерлићу 551, 553; о Јовану Стерији Поповићу 323.
Вучетић Шиме 473.
Вучко Љубичић 424.
Вучковић Радован о Јовану Скерлићу 552, 554, 555.
— Тихомир *Социјална драма* 135, 143—146.

Габрово 438.
Гавела Бранко 145.
— Буро 509.
Гавранић, свештеник из Цавтата 517, 518.
Гавриловић Андра 487, 488; о Јовану Стерији Поповићу 195, 197.
— Зоран о Јовану Скерлићу 544, 550, 554.
Гај Јулијана, мајка Људевита Гаја 155.
— Људевит 155, 156, 160, 161, 338, 345, 440, 441, 442, 443, 446, 488, 504, 557.
Галац Драгутин 156.
Гален 366, 367, 369.
Гаљардо Бартоломе Хосе 435.
Гаљатовски Јоаникије 33, 34, 35, 36.
Гаррард Дж. 257.
Гарашанин Илија 439.
Гасбера 144.
Гвадалкивир 214.
Гварини Бамбатиста *Pastor fido* 542.
Георгијевић Крешимир 339.
Герман I, патријарх цариградски 37.
Гершић Глиша 54.
Гете Јохан Волфганг 65, 71, 72, 74, 75, 76, 79, 201, 375, 380, 490; *Херман и Доротеја* 43.
Гијо Жан Мари 545, 552.
гимназија Карловачка 89, 559, 560.
— у Београду 299, 445.
— у Новом Саду 159.
— у Темишвару 405.
Главичић Бранимир 52.
Глас дубровачки 520.
Глас Српске краљевске академије 178, 362, 376.
Гласник Друштва српске словесности 379, 411, 412, 443.
Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине 474, 475.
Гласник Југословенског професорског друштва 559.
Гласник Српског ученог друштва 33.
Гласовић (место) 11.
Глигоријевић Мило 18, 19.
Глигорић Велибор 145.
Гњедич Николај И. 43, 44, 45, 46, 48.
Гоголь Николај В. 381; *Ревизор* 311.
Годишњак Матице српске 559.
Годишњица Николе Чупића 44.
Godoy Luis de 434.
Голдони Карло 375, 376; *Терговци* 309.
Голмије Ж. 201.
Голоух Рудолф 144.
Голсворди Џон и Александар Видаковић 533—535.
Голубица 207, 396.
Гомбервил Марен ле Роа де 243, 244.
Горица 491.
Готшед Јохан Кристоф 375, 376, 378, 380.
Гоулд М. 144, 145.
Гоулдштајн М. 145.
Гоце Лукша 516.
Градац 530.
Гради Ана, кћи Никше Градија 520.
— Балдо, син Никше Градија 520.
— Мада-Магдалена, кћи Никше Градија 520, 530.
— Никша (Niccolò di Matteo) 519, 520, 521, 522, 523.
— Стијепо 520.
Градић, породица 520.
— Марко 530.
— Рафо 530.
Građa za povijest književnosti hrvatske 157, 159, 339.
Гранада 180, 183, 185, 186, 188, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 422, 427, 429, 430, 433, 434, 435.
Грац — Joanneum 493.
Гргуревци 60.
Грej Захари (Grey) 261, 287, 289, 295, 296.

Григорије Богослов 28, 32.
— Тавматург 37, 39, 40.
Грицкат Ирена о Јовану Стерији Поповићу 385.
Гросер 35.
Грубор Ђуро 153, 154.
Груж 528, 529, 530.
Грујић, глумац 341.
— Владимир о Јовану Стерији Поповићу 438.
— Никанор 355.
Грчка 196, 232, 371, 526, 528.
Грци 69, 71, 89, 211, 220, 232, 233, 362, 391, 395.
Гудел Владимир 339.
Гузина Алекса 22.
Гундулић Иван 154, 155, 542, 543; *Осман* 521.
Гусев Виктор Е. 10, 13.

Давидов Денис 490.
Давидовић Милан 440.
Дајмрих Х. С. 141.
Дајнхартштајн *Удовац* 340.
дактил 49.
Далмација 160, 161, 339, 475, 488, 491, 492, 516, 517, 521, 557.
Дал'Онгаро Франческо 525.
Дамјановић Радован 441, 442.
Dani hrvatskog kazališta. XIX stoljeće (зборник) 339.
Данило, црногорски кнез 408.
— Иван 160.
Даница 68, 179, 493.
Danica ilirska 44, 156, 160, 161, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 442, 443, 445, 446, 487, 488, 490, 491, 492.
Даничић Ђура 388, 445; *Мала српска граматика* 386; непозната песма 503—507; *Облици српског језика* 387.
Данти Анђоло 148, 149, 150, 151.
Дапчевић Пеко 25.
Де Губернатис Анђело 64.
De ta miro 83, 87.
Дедијер Владимир о Јовану Скерлићу 550.
Дежелић Ђуро 155, 399; *Пјесмарица* 186.
Дежман Миливој 476.
De Giovanni 522.
декабристи 418.
Дела Волпе Галвано 137.
Delahaye H. 32.
Делић Стеван 475.
Дело 376.
Демелић Петар као Хомеров преводилац 43—52.
Деметер Димитрија 157, 160, 337, 340, 341, 342, 343, 345, 488.
Деметрије Полиоркет 301, 302.
Демокрит 246, 247, 250, 300, 375.
Den pe svato duj terne pralorra 85.
Dennica-Jutrzenka 493.
Дервент 457.
Деретић Јован *Видаковић и рани српски роман* 181, 242, 273; *Српски роман* 273.
десетерац, народни 46, 52, 479, 482, 485.
X међународни научни састанак у Вукове дане 378.
Десожјер М. А. 340.
Дефо Данијел 375.
Дивејријер 280.
Диздар Мак 12.
дијатриба, античка 380; реторска 300.
Дикенс Чарлс 381.
Дилтај Вилхелм 137.
Дима Александар отац 74, 75, 76.
Димитријевић Сергије *Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције* 6, 7, 10, 12.
Димић Трифун 81.
Диоген из Синопе 246, 302, 305.
Дион Хрисостом 137, 138.
Дионисије из Фурне 32.
Дмитриев П. А. 487.
Добриња 493.
догерел 289, 296.
Додатак Србских новина 442.
Доде Алфонс 547.
Дозон Огист 65.
Дојл Конан 540.
Домановић Радоје 141.
Доминиш 521.
Домородно театрално друштво у Загребу 345, 346.
Донат Бранимир 145, 377.
Дони Б. Б. 137.
Допуђа Јелена 13.
Дора д'Истрија (Helena Ghika, принцеза Koltzov-Massalsky) 64, 65.
Достојевски Фјодор М. 540.
Драгутин Голуб 446, 447.
Драјден Џон (Dryden) 226, 287.
драма, америчка пролетерска 145.
— западноевропска сакрална 37.
— историјска 206, 378.
— кајкавска 339.
— немачка 339.
— романтична историјска 325.
— руска 311.
— социјална 135, 143—146.
— српска 307, 308, 309, 311, 376, 412, 413.
— хеленска класична 145.
— хрватска 412.
— хрватске модерне и усмено стваралаштво 473—486.
— шпанска барокна 379.
Драшковић Јанко, гроф 160.
Државна штампарија у Београду 440, 443.

Држић Марин 417, 475.
Дрндарски Мирјана *Народна бајка у модерној књижевности* 135, 140—143.
други светски рат 82.
Друштво српске словесности 160, 299, 346, 349, 385, 409, 411, 443, 444, 445, 500.
Дубровачка република 520.
Дубровник 44, 417, 439, 440, 480, 481, 492, 517, 520, 521, 529, 530, 543; Историјски архив 517, 519; Хисторијски институт Југославенске академије знаности и умјетности 521, 522, 523.
Dubrovnik 479, 520, 521.
Дубровски Пјотр П. 489, 491.
Дужде од Мљетаках 408.
Дукат Владоје 155, 290.
Дунав 149, 150.
Дуран Агустин (Durán) 430, 431.
Дурковић-Јакшић Љубомир *99—101*, 99, *437—447*, 438, 439, 440, 442, 446, 447.
Дурова Надежда А. 490.
Дучић Јован о Скерлићу 555.
Душан, цар 55, 379.

Баково 529, 530.
Балски Ксавер Шандор 557.
Đelem, đelem 87.
Боковић Милан 286; о Јовану Стерији Поповићу 497.
Борђевић Владан 398.
— Владимир Р. *Прилози биографском речнику српских музичара* 400.
— Драгутин 13.
— Пера П. 64.
Борђи Мариница 516, 517, 518.
— Никша 516.
— Себастијан-Сабо 516.
Борђић, породица из Дубровника 520.
Gjuliano 522.
Бур 34.
Бурђевић Игњат 543.
Бурић Војислав о Јовану Стерији Поповићу 204.
— Милош Н. 334; као преводилац Аристотела 219, 238; као преводилац Хомера 48, 49, 50, 51, 52.
Бурић-Клајн Стана о Јовану Стерији Поповићу 396.
Бурковић, глумац 316.
— Никола 397, 400, 401.

Еберт Карл Егон 340.
Европа 43, 74, 76, 184, 197, 198, 233, 276, 317, 393, 435, 480.
Егерић Мирослав о Јовану Скерлићу 546, 551, 554.
Египат 211, 212, 215, 216, 217, 230, 232, 249, 253, 258, 259, 260, 274, 289.
Едипов комплекс 364.
Екартсхаузен Карл 340.
Еко Умберто (Eco) 538.
експресионизам 539.
елегија, класицистичка 207.
елегијски дистих 380.
Eliot Thomas Stearns 464.
Емин Федор 257.
Енгел Јохан Кристијан 379.
Енгелс Фридрих 143.
Енглези 43, 202, 260, 286, 287, 533.
Енглеска 227, 276, 533.
Enciklopedija Jugoslavije 159, 519, 528.
еп 218, 219, 220, 221, 225, 260, 272, 274.
— антички херојски 182, 204, 208, 210, 212, 213, 214, 216, 228, 229, 232, 234, 236, 237, 240, 241, 243, 256, 260, 273, 275, 276.
— класицистички 207.
— ренесансни витешки 243.
— херојски 272.
епиграм 538; у хрватској књижевности 538.
Епикур 301.
епифора 538.
епска поезија 136, 236.
епско приповедање 222, 274.
Ehrar Jean 254.
Ербен Карл Јаромир 408, 488.
Essays in Criticism 226.
L'Espérance 525, 527, 528.
естетика 137, 139.
— марксистичка 140.
— феноменолошка 137.
Етиопија 196, 232, 233.
етнологија, хрватска 474.
Етнолошка грађа о Ромима-Циганима 81.
Етнолошки музеј Војводине 81.
Еурипид 67, 244; *Медеја* 63.

Жакел 488.
Жан Паул 244, 375, 538.
Žáček V. 407.
Женева 535.
Женидба Душанова 398.
Женидба Ива Голотрбе 424.
Женидба Јакшића Димитрија 408.
Женидба краља Вукашина 64, 67, 72.
Женидба Максима Црнојевића 63, 65, 80.
Женидба Милића барјактара 80.
Женидба Стојана Јанковића 424.
Жерјавић Фердинанд 156.
Жефаровић Христифор 551.
Живановић Борђе *147—152*, 443, *503—507*, 503, 504, 505, *509—513*.
— Јеремија о Јовану Стерији Поповићу 179, 180, 309, 311—312, 349, 353, 376, 422.

Живанчевић Милорад *337—348*, 337, 338, 339, 341, *487—493*, 487, 488, 493; као приређивач Мажуранићевих сабраних дела 153, 154, 155, 156, 157, 158.
Живковић Драгиша 355, 356, *375—381, 537—541;* о Јовану Стерији Поповићу 176, 182, 201, 212, 229, 242, 246, 273, 297, 309, 313, 372, 378, 380.
Жмегач Виктор 145, 146.
Жукова 490.
Жуковски Василиј А. 43, 489.
Жуљић Мијо 475.
Жунић Лепосава 13.
Жупа Дубровачка 529.
Жупан 488.
— Јосип 12.
Journal de débats 325.

Забавић Ј. Ст. 443, 503.
Заболотский П. А. *Очерки русскаго влияния в славянских литературах нового времени* 419.
Загреб 153, 157, 159, 160, 337, 339, 341, 342, 344, 345, 346, 477, 488, 489, 490, 504, 526, 527; Домородно театрално друштво 345, 346; Илирска народна читаоница 340, 341, 347; Институт за хрватску повијест 324; Лексикографски завод 519; Свеучилишна књижница 157; сјемениште 440; Хрватско народно казалиште 279, 344; Schauspielgesellschaft 339.
Задар 161, 493, 518, 519, 520, 521; архиви 541.
задарски језички круг 156.
Задравец Франц 145.
Seidel Michael 227.
Замања Бернардо 44.
Sammlung Metzler 237.
Зап Карел 488.
Запад 37, 59, 65, 371.
Западна Немачка 540.
Заратустра 77.
Заркива в. Пирот.
Застава 400.
Зах Фрања 437, 439, 439—440, 441, 442.
Захаријевић Илија, директор гимназије у Београду 445, 446.
Збирка и архив Валтазара Богишића у Цавтату 528, 529.
Зборник за историју 437.
Зборник за народни живот и обичаје 474, 475, 478.
Зборник за славистику 491, 492.
Зборник за филологију и лингвистику 355.
Зборник историје књижевности Српске академије наука и уметности 174, 182, 191, 279, 286, 288, 299, 300, 305, 353—354, 372, 376, 385, 497.
Зборник Матице српске за књижевност и језик 60, 64, 95, 147, 149, 185, 249, 253, 261, 262, 297, 378, 379, 380, 488, 493, 503, 509, 512, 516, 537, 560.
Зборник прилога историји југословенских позоришта 341.
Зборник радова Етнографског института Српске академије наука и уметности 5, 6, 13, 14, 15.
Зборник радова Института за проучавање књижевности САНУ 159.
Zbornik radova o Ivani Brlić Mažuranić 473.
Зборник Филозофског факултета у Приштини 15.
Звезда 64.
Зелдмајер Ханс 283.
Зелени Вацлав и Стефан Митров Љубиша 516.
Земун 99.
Зета 72.
Зидање Раванице 397—398.
Зидање Скадра 485.
Südostdeutsches Archiv 280.
Зыкин В. Н. о Вуку Караџићу 487.
Зима Лука и Хомер 43.
Златановић Момчило *5—15*, 12, 13.
Златар 6.
Зола Емил 539.
Золтау Дитрих Вилхелм 293, 295.
Зонара Јован 35.
Зора, српско академско друштво у Бечу 559.
Зорић Павле о Јовану Скерлићу 547, 552, 553, 554.
Зрењанин (Велики Бечкерек) 105.
Зрински Петар 417.
Зуковић Љубомир *17—25*, 22, 24.

Иберијско полуострво 421.
Иванић Душан 69.
Иванов о Нехајеву 476.
Ивановић Јефтимије, парох из Сремских Карловаца 43.
Ивић Милка 109.
— Павле *Српски народ и његов језик* 500.
Ившић Стјепан 48, 50, 52, 154.
Игњатовић Јаков 68, 381; о Јовану Стерији Поповићу 307.
Иго Виктор 200, 340, 341, 375; *Марија Тјудор* 279.
игра речи 538.
Izbor igrokaza ilirskoga kazališta 341.
Известия АН СССР 490.
Isonzo в. Соча.
Израз 24.
изрека 537.
Ије Пјер-Данијел (Huet) 237.
Илирска народна читаоница у Загребу 340, 341, 347.

Илирска читаоница у Београду 442.
илирски покрет 337, 338, 339, 343, 439, 443, 487, 488, 507; и Срби 339.
илирци 440, 442, 446, 504.
Илирско народно казалиште 340.
Илић Војислав 103, 380, 557; хексаметар 45, 50, 51.
— Драгутин 103—134.
— Жарко 103.
— Јован 103, 104.
— Милутин 103.
имагинација 137.
Ингарден Роман 137.
Индијанци 200.
Индуси 77.
Инке 198.
Институт за књижевност и уметност у Београду 195, 544.
Институт за хрватску повијест у Загребу 324.
Irányi Dániel 525, 526, 527.
ирониja 202, 203, 209, 245.
Ирфе Оноре д' 237, 239, 240, 243, 245.
Исабела Католичка, краљица 186, 192, 199.
Исаковић, глумац 341, 345.
Isidorus (Исидор Севиљски) 300.
Istituto per la Storia del Risorgimento italiano у Риму 524.
Исток 59, 65, 437, 438, 527, 528, 557; в. и Оријент.
Историјски гласник 438, 439.
Истра 491, 492, 524, 525.
Италија 236, 524, 525, 526, 527, 528.
Италијани 43, 526, 527.
Italica Belgradensia 525.
Ифланд Аугуст Вилхелм 375, 376.

Јабланица 7, 10.
Јавор 68, 559.
Јагић Ватрослав 55, 410, 488.
Јадранско море 161.
Јакобсон Роман 24.
Јакшић Бура 106, 557; као драмски писац 307; *Јелисавета* 61, 63, 67.
јамб 50.
Jahn W. 252.
Јан Олбрахт, пољски краљ 148, 149.
Јанг Едвард 372, 376.
Јанковић Алекса 441.
— Босиљка 442.
— Емануило 309, 496.
— Милица 554.
Јанковић Стојан и Смиљанић Илија 408.
Јарневић Драгојла 161.
Јарник 488.
Јаћоски Воислав 14.
Јаус Ханс Роберт 541.
Јевреји 89, 429; в. и Чивути.
Јевросима Мрњавчевић в. Мрњавчевић.
Јевтимијевић Јован Б. 444, 445, 446.
Јежић Славко о Мажуранићу 153, 154.
Језбера Франтишек Јан 408, 409.
Језерска област 459.
Језик 15, 389.
Јелић Војислав *299—306.*
Јенко Симон 557.
Јерковић Јован *383—384, 385—388.*
Јеротић Владета *361—373.*
Јиречек Јозеф 149.
— Константин 149.
Joanneum у Грацу 493.
Јован Дамаскин 37.
Јован Златоусти 28, 29, 32.
Јован и дивски старјешина 66, 67.
Јован Мавропод, епископ евхаитски 32.
Јован Скерлић у српској књижевности (зборник) 544—556.
Јован Стерија Поповић (зборник) 496, 498.
Јованка Орлеанка (Жан д'Арк) 61, 63, 65, 66.
Јовановић Владан С. о Гаврилу Стефановићу Венцловићу 28, 39.
— Борбе о Јовану Скерлићу 553, 554.
— Јован Змај 61, 381, 408; *Певанија* 107.
— М. о Јовану Стерији Поповићу 414.
— Петар, директор Новосадске гимназије 159, 504.
— Слободан А. о Јовану Стерији Поповићу 286, 309, 376, 389.
Јовић Душан о Јовану Скерлићу 555.
Јовкић Прока (Нестор Жучни) 551, 552.
Јокић Манојло 441, 442.
Jolles André 537, 539.
Јосимовић Емилијан 446, 447.
Јосић Блаж 160.
Југовић Иван 89—93.
Југовићи 190.
Југославенска академија знаности и умјетности 474; Одјел за фолклор 474; Хисторијски институт у Дубровнику 521, 522, 523.
Југославија 8, 10, 13, 14, 19, 144, 438, 439, 490, 533, 535.
Југословени 407, 439, 440, 557.
Југословенски историјски часопис 99, 520.
југословенство 161, 439, 488, 549.
Јужна Немачка 526, 528.
Јужни Словени 64, 160, 439, 548, 550, 557.
Јужни Тирол 526, 528.
јужнословенски народи 162.
Јукић Иван Франо 160.
Јунг Карл 369.
Jutrzenka 492.

Cavalchini Mariella 238.
Кавур Камило 524, 525, 527, 528.
Каган М. 137, 140.
Казали Антун (Casali) 518, 519; као Хомеров преводилац 46.
Казамјан Луј 297.
Казначић Антун 160.
— Иван Август 528.
Kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekèršajih od 27. Svibnja 1852. 517.
Kayser Christian Gottlob 182, 422.
Keilli H. 302.
Caylus 248.
Кајоа Роже 141, 143.
Калдерон де ла Барка Педро 379; *Живот је сан* 309.
Каленић Ватрослав *349—360.*
Калпурнијус Писо Луцијус (Пизон) 220, 235.
Kana vavas anda foro 84.
Канавеловић Петар 541—543.
Canales Alfonso 431, 432.
Канини Марко Антонио 523, 524, 525, 527, 528.
Каниц Феликс 99, 100, 101.
Кант Имануел 136, 460, 464.
Кап де Морте, глумац 345.
Капетанић Давор 154.
Капорали Чезаре 256.
Карађорђе Петровић 78, 106.
Карађорђевић Александар, кнез 437, 439.
Караклајић Борђе 13, 14.
Караско Ургоити Марија Соледад (Carrasco Urgoiti) 183, 184, 435.
Караџић Вук 9, 11, 53, 99—101, 161, 308, 338, 339, 354, 355, 360, 365, 368, 370—371, 371, 380, 385, 388, 408, 419, 424, 432, 443, 487, 488, 493, 504, 505, 551, 554, 555, 557, 559; збирке народних песама 55, 60, 64, 65, 67, 69, 78; и Иван Југовић 89—93; као језички реформатор 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 503; као критичар 177, 206, 215, 248, 250; *Рјечник* 154, 251, 386, 387, 512.
— Јеремија О. *Забавна песмарица* 186, 396, 398, 403.
Карвахал и Роблес Родриго де (Carvajal y Robles) 428, 429, 430.
Карловачка гимназија 89, 559, 560.
„Карловачки круг", књижевно-научно друштво Стефана Стратимировића 559.
Каровски Лазо 12, 14.
Карол Баромео, свети 522.
Карпати 556.
Картагина 259, 292.
Касина у Београду 441, 442, 444, 447.
Кастели И. 340.
Кастелиц 488.
Кастриот Ђурађ Скендербег 190, 191, 409, 410, 411, 412, 413, 415, 417.
Каталинић Иван 160.
катарза 144, 334.
Каутски Карл 143, 556.
Кафка Франц 141.
Качић Андрија Миошић 65.
Кашанин Милан 147, 149.
Кашљун 492.
Квапил Мирослав *407—419.*
Кватерник Еуген 523, 524, 525, 526, 527.
Кведлинбург 182.
Квентус Курције 34.
Quintilianus 302.
Кежмарк 217, 286, 410, 415; библиотека 293; лицеј 296.
Кекез Јосип *473—486,* 475.
Kempf C. 302.
Кенгелац Павле 353, 360.
Кенигзберг 293.
Кер Волтер 323.
Кернер Теодор 340, 341.
Кидрич Франце 490.
Кикинда 105.
киклички епови 219, 221.
Kimpel D. 277.
Quiros de los Ríos Juan 434.
Китановић Никола *81—88.*
Китс Џон 460.
Кићовић Мираш 354; о Јовану Стерији Поповићу 385, 443, 446, 498, 500, 501.
кич 540.
Киш Данило *Гробница за Бориса Давидовича* 173, 174.
Кјеркегор Серен 373.
Клаић из Цавтата 518.
— Братољуб о Јовану Стерији Поповићу 354, 385, 389, 390, 394.
— Вјекослав 154.
Клајн Хуго о Јовану Стерији Поповићу 318, 391.
класицизам 207, 242, 375, 377, 378, 537, 538, 539; српски 255.
Клаудијан 35.
Клаурен 375.
Клицпера 488.
Клопшток Фридрих Готлиб 375; *Месијада* 43.
Кнежевић Тимотије 441.
Книћанин Стеван, војвода 392.
Knoche U. 234.
Књажевић М. 492.
Књига о Јову 368.
Књига о Стерији 286, 351, 354, 376, 379, 385, 389, 438, 446.
Књига Проповједникова 372.
Књижевна историја 273.
књижевна критика 204, 207, 222, 228, 241, 375, 545, 546, 549; српска 177.
Књижевна реч 541.
Књижевна хрестоматија 159.
књижевна теорија 204, 207, 209, 217, 222, 228; античка 256; енглеска 378.

Књижевне новине 553.
Књижевно одељење Матице српске 203.
Књижевност 350, 497.
књижевност 545, 546.
— америчка 537.
— античка 218, 262, 285.
— бугарска 553.
— византијска 29, 30, 37.
— грчка 553.
— далматинска 543.
— дубровачка 339, 551.
— европска 175, 176, 183, 212, 231, 237, 260, 268, 285, 377, 381, 537, 540.
— енглеска 240, 257, 290, 297, 533, 534.
— забавна и тривијална 539, 540.
— илиризма 154, 339, 493.
— јапанска стара 143.
— кинеска стара 143.
— класична 375, 377.
— латинска 176.
— немачка 257, 379, 405, 552.
— руска 257, 489, 490, 491, 550, 552.
— словеначка 335.
— средњовековна 539.
— српска 28, 39, 40, 55, 174, 175, 176, 181, 182, 204, 212, 242, 246, 255, 256, 261, 297, 303, 309, 312, 317, 333, 334, 339, 349, 350, 356, 367, 376, 380, 381, 396, 408, 409, 410, 411, 436, 444, 487, 490, 493, 544—556, 559; преводи Хомера 43—52; сарадња Хрвата у XIX веку 159.
— француска 182, 201, 237, 239, 240, 254, 257, 550, 553.
— хрватска 46, 157, 337, 346, 410, 411, 487, 488, 493, 553; сарадња Срба у XIX веку 159.
— црквена средњовековна 41.
— црквена руско-украјинска у XVIII веку 41.
— чешка 408, 492, 553.
— шпанска 183, 230, 421, 422, 423, 436.
— шпанско-маварска 424, 430.
Књижевност и језик 354, 376.
књижевности, западноевропске 207, 229.
— југословенске 334, 409, 410.
— словенске 257.
Књижничар 375.
Ковачевић Божидар о Јовану Стерији Поповићу 309, 376, 379.
— Сава у народној поезији 19, 25.
— Тома 440.
Ковчежић 504, 559.
Кодрус, атински краљ 34.
Козара 8, 18, 21, 25.
Козарачко коло 6.
Коккьяра Џузеппе 76.
Коландер Ватрослав 400.
Колар Јан 65, 488, 507.
Колашин 78.
Kolo 487, 489, 490, 491, 492.
Коло у Јужних Словена 14.
Колриџ Самјуел Тејлор 459, 460, 470.
Кољадо Казимиро 434.
Кольцов Алексеј В. 489.
Comédie Française у Паризу 281.
комедија 136, 323, 324, 326, 333, 334, 380.
— dell'arte 378.
— друштвена 381.
— европска 377.
— енглеска ренесансна 378.
— класицистичка 319.
— немачка просветитељска 378.
— нова античка 232.
— просветитељска 381.
— реалистичка 206.
комедиографи, антички 310; италијански 310.
комедиографија, српска 367.
комика 202.
Коморан 34.
Конавли 517.
Конев *Българо-сръбски литературни взаимоотношения през XIX век* 418.
Конески Блаже 12.
Constant Benjamin 201.
Константин Михаиловић из Островице 147—152.
Константиновић Зоран *279—284*, 280; о Јовану Скерлићу 552.
Коњовић Петар 105.
Копитар Јернеј 51.
Коран 150.
Кордова 421, 422, 425.
Кордун 8, 10, 13.
Корушка 491.
Корчула 493, 541, 542; архив 541.
Косанчић Иван 181, 195.
Косовка дјевојка 11, 53—80.
Косово 55, 59, 150, 178, 182, 186, 187, 190, 192, 193, 195, 196, 197, 218, 233, 328, 411, 415, 421, 422, 424, 432.
Косово и Метохија 15.
косовска битка 193, 198, 206; у народној поезији 70.
Косор Јосип 475, 476, 477, 478, 479, 480.
Costantini Lionello 34.
Костић Драгутин о Јовану Стерији Поповићу 376, 414.
— Лаза 104, 474, 475, 546, 551; и Хомер 43, 46; беседе о народној поезији 53—80; као драмски писац 307; *Максим Црнојевић* 397.
— Мита 559.
— Страхиња К. о Херману Венделу 556, 557.
Костов Стефан 418.
Котен Софија 200, 201.
Котор 517.

Кофи, ирски писац 314.
Коцебу Аугуст 246, 311, 313, 334, 340, 343, 375, 376, 414.
Кошут Лајош 393, 526, 527.
Кравцов Николај 490.
Крагујевац 5, 409, 442.
Крајински смо млади партизани 14.
Краков 488.
Краљевић Марко 64, 65, 249, 250, 410, 411, 412, 413, 415, 417.
Краљевић Марко и Арапин 398.
Краљевић Марко у Караокану 408.
Крањска 491.
Крањци 161.
Крапина — позориште 488, 490.
Краснићи Марк 14.
Кратет 302, 304, 305.
Кребијон Клод Жолио де 244, 248, 254, 255.
Крек Јанез 557.
Кретјен де Троа 539.
Крефт Братко 145.
Krížek V. 409, 410.
Кристи Агата 540.
Крит 35, 265.
Крк 492, 493.
Крклец Густав 557; о Ивану Мажуранићу 153.
Крлежа Мирослав 145.
Крњевић Хатица *53—80.*
Croatica 337, 487.
Кробат 488.
Кроче Бенедето 137.
Крстић Петар 398.
Крф 517.
Ксенофонт 248, 375.
Кублај 407.
Куеста Луис де ла 434.
Кузманић Анте 156, 160.
Кукуљевић Сакцински Иван 156, 160, 340, 341, 342, 490.
Кулунџић Јосип о Јовану Стерији Поповићу 312, 313, 314, 316, 319, 320, 322, 326.
Кунић Рајмунд 44.
Кунтић Љерка 523.
Курелац Фран 160.
Курт Мехмед-Џелалудин *Хрватске народне женске пјесме (муслиманске)* 483, 484.
Кухач Фрањо 396, 400, 401, 402.

Лабиш Ежен 315.
Лавов 488.
Лавров П. А. 154.
Лазар Мутап и Арапин 425.
Лазар Хребељановић, кнез 177, 178, 179, 187, 190, 196, 199, 218, 415.
Лазаревић Бранко о Јовану Скерлићу 548.
— Лаза К. 547; *Швабица* 403.
— Лазар, драмски писац 307, 340, 342, 343.
лазаричке песме 6.
Лазић Василије, цензор у Београду 443, 446.
Ла Калпренед Готје де Кост де 238, 239, 243, 244, 248, 257.
Лало Шарл 137, 140.
Ламберт, преводилац 280.
Лангер Сузане 137.
Landriani Carlo 525.
Lanson Gustave 239, 545.
Лапад 516.
La Piana Giorgio 37, 38.
Лапчевић Драгиша 557.
Ласал Фердинанд 557.
Латини 209.
Lausberg Heinrich 194, 300, 302.
Лафајет Мадам де 201.
Лафуенте де Алкантара Мигел (Lafuente de Alcántara) 427, 433, 434.
Лахман Ренате 148, 150.
Лебрен Пјер Антоан *Број 777* 340, 488.
Левоча 504.
Legouis Emile 459.
Лексикографски завод у Загребу 519.
Leksikon pisaca Jugoslavije 559.
Леовац Славко 104; о Јовану Скерлићу 553.
Леонардо да Винчи 137, 138, 139.
лепо 136, 139.
Лесаж Ален Рене 202, 240, 257, 275, 375, 416.
Лесинг Готхолд Ефраим 136, 137, 139, 375; *Дамон* 333.
Лесковац Младен 560; *Антологија старије српске поезије* 185, 186, 399; о Лази Костићу 54, 55, 57; о Ивану Мажуранићу 153, 154.
Летиш 522.
Летопис Матице српске 103, 159, 203, 214, 263, 339, 391, 407, 488, 493, 559, 560; в. и *Нови сербски летопис* и *Српски летопис.*
Лика 13.
Lindsay W. M. 300.
лирика, шпанска 431.
Литава 521.
Литературен збор 14.
Лихачов Д. С. 141, 142.
Лихтенберг 375.
Лицеј у Београду 161, 411.
— у Кежмарку 296.
— у Пожуну 504.
Ловретић Јосип 475, 478.
Ловрић Франа рођ. Кнего 531.
Лозана 550; Универзитет 545.
Лок Џон 198.
La Lombardia 525, 527, 528.
Ломоносов Михаил В. 375; *Риторика* 302, 303.

Лонго *Дафнид и Хлоја* 232, 237.
Лондон 287, 438, 534, 535.
Лопе де Вега Карпио Феликс 375, 379.
Лопес Естрада Франсиско (López Estrada) 426.
Лопес де Торо Х. 426.
Лосј Јан 150, 151.
Лосон Д. Х. 144, 145.
Лужице 488.
Луј XIII, краљ 233.
Лук Самјуел 289.
Лукач Ђерђ 143.
Лукијан Самосаћанин 243, 245, 248, 255, 380.
Лукић Радомир о Јовану Скерлићу 549.
Луковић Стеван 547.
Луксембург Роза 556.
Lumír 409.
Луначарски Анатолиј В. 143, 145.
Лутор Јово 89.

Љермонтов Михаил Ј. 489, 490.
Љуба богатог Гавана 68.
Љуба Грујичина 72.
Љубинковић Ненад 14.
Љубиша Стефан Митров 516—523, 529.
Љубљана 553.

Маври 180, 181, 184, 189, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 233, 246, 421, 422, 424, 425, 426, 428, 429, 430, 431, 433, 434.
Магарашевић Георгије 95.
— Ђорђе 559.
Мађари 43, 329, 332, 391, 392, 393, 394, 407, 446, 524, 525, 526, 527.
Мађарска 393, 525; в. и Угарска.
Мажуранић Александра рођ. Деметер 157.
— Антун, брат Ивана Мажуранића 156, 157, 160.
— Владимир, син Ивана Мажуранића 153, 154, 155.
— Иван 160, 347, 488, 493; *Сабрана дјела* 153—158.
— Матија, брат Ивана Мажуранића 160, 489.
Мажуранић-Ужаревић *Њемачко-илирски словар* 154, 155.
Majar 488.
Meid V. *Der deutsche Barockroman* 233.
Мајевица 20.
Мајсторовић Стеван 352.
Македонија 160.
Македонски фолклор 553.
Максимовић Аксентије, капелник Српског народног позоришта у Новом Саду 397.
Мала Азија 212, 215.
Малага 195, 433.
Малетић Ђорђе 355; *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду* 396; *Теорија поезије* 268; о Јовану Стерији Поповићу 414.
Малешевци 20.
Мамузић Илија *Одјеци илиризма* 159—162; о Јовану Стерији Поповићу 339.
Манро Т. 137.
Манхајм 247.
Манцони Алесандро 522.
Маретић Томо 473; *Граматика* 387; као преводилац Хомера 46, 48, 49, 50, 51, 52.
Марибор 557.
Мариво Пјер де 257.
Маријана Хуан де (Mariana) 426, 427, 429, 434.
Маринковић Боривоје о Јовану Стерији Поповићу 395, 396, 399.
— Димитрије *Успомене и доживљаји (1846—1869)* 396.
Марић Јосип 160.
Марјановић Стјепан 160, 488.
Марко из Отранта (Hydrus) 30.
Марковић, глумац 341.
— Светозар 549, 551, 554, 557.
— Фрањо 153, 154.
Маркс Карл 143, 145.
марксизам 557.
Мармонтел Жан Франсоа *Инке* 198.
Мартинес дел Ринкон 434.
Мартиновић Нико 14.
Мартић Љубомир (Грго) 160.
Марулић Марко *Давидијада* 52.
Матавуљ Сима као Молијеров преводилац 310.
Матвејевић Предраг о Јовану Скерлићу 550, 554.
Matejka F. 408.
Матерсбург 556.
Матија Корвин 147, 151.
Матић Димитрије 161.
Матица 54, 55, 58, 59, 60, 61, 63, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 76.
Матица српска 54, 103, 105, 195, 203, 407, 557, 559, 560; Књижевно одељење 203; Рукописно одељење 106, 107, 178, 354, 383, 385.
Матица хрватска 48, 474, 484.
Матковић, пристав у Цавтату 518.
— Маријан 481.
Матовић Иво 19.
Матош Антун Густав 473.
Machal Ján 414, 416.
Macherey Pierre 358.
Meyer H. 244, 245, 246.
Мејерхољд Всеволод Е. 145.
Мексико 434.
Мелвил Шарл Диверије 280.
Мелетинский Е. 76.

Менендес и Пелајо Марселино (Menéndez y Pelayo) 427, 428, 431, 435, 436.
Менцел, писац 375.
Меринг Франц 143, 556.
метафора 538.
Метерних Клеменс 280, 283.
Мијат Ајдук и Комнен Барјактар 408.
Мијач Дејан 322.
Миков 476.
Микулић С. 156.
Милаковић Димитрије 488.
Милано 524, 525, 527.
Милетић Стјепан 348; *Болеслав* 479.
милешанска филозофска школа 137.
Милија, старац, Вуков певач народних песама 65.
Милијић Бранислава *Односи међу уметностима* 135—140.
Милинчевић Васо 327, 332, 496, 498; о Јовану Скерлићу 553; о Јовану Стерији Поповићу 376.
Милисавац Живан *Матица српска 1826—1964* 408; о Јовану Стерији Поповићу 286, 293, 321, 350, 364.
Милић 521.
Миловановић Мирослав *Народне песме ослободилачког рата јужне Србије* 10, 11, 13.
— Челица *27—42*.
Милојевић Вукосава о Јовану Скерлићу 555.
Милошевић М. 408.
— Мата 322.
Милтон Џон 289, 293, 375.
Милутиновић Коста *159—162*, 520, *556—557*.
— Сима Сарајлија 62, 410, 412, 418, 488, 560.
Миљковић Бранислав 286.
мимезис 137, 138, 139, 173—277.
Migne 37, 40.
Murat, француски приповедач 248.
Мирковић Д. 409.
Мисирци 77.
мит 537; антички 245, 265, 268, 269.
Митровић Милорад 547, 549.
Мићановић Славко 20.
Михаиловић Душан *103—134*.
Михајловић Евгеније *Илири и Срби* 443.
— Пера, учитељ 397.
Michelet Jules 474.
Млада Немачка 380.
Младеновић Александар 354, 355, 495.
— Живомир 14, 64, *544—556*, 553, 555.
— Олга 14.
Младеновски Симо 14.
Млетачка република 524, 525; в. и Венеција.
Млеци 491.
Модестин Јосип 154.
Мојашевић Миљан 6, 14.
Молијер Жан Батист Поклен 309, 310, 311, 313, 317, 319, 323, 324, 367, 375, 376, 378, 413, 414, 415, 417; *Скапенове подвале* 280.
Мољој Силвија (Molloy) 173, 174.
Момчиловић Бранко *533—535*.
Монталво в. Родригес де Монталво Гарси.
Монтењ Мишел де 198.
Монтефрио Франсиско де 434.
Монти Винченцо 154.
Морава 196.
Мортиција Јосип 519.
Московски књижевни и научни зборник 493.
Мостар 438.
Мраз Андреј 504.
Мрњавчевић Јевросима у народној поезији 66, 78.
Мужијевић Перо 174.
музеј Вуков и Доситејев у Београду 559.
— Етнолошки Војводине 81.
— Народни у Београду 349, 411.
— позоришне уметности СР Србије у Београду 535.
Музиколошки институт у Београду 398.
Мујовић Мирко, гуслар 10.
Муле-Хасем (Mulei Hassem), маварски владар 192, 193, 194.
Muncker F. 247.
Мурат I, султан 196, 198, 421.
Мурат III, султан 151.
Муса Кесеција 217, 223, 225.
Мухамед VIII Абухаџад (Махмуд Гадикс) 193, 195, 196.
Мушицки Лукијан 207, 276, 355, 560; и античке књижевности 43, 44, 45, 48, 50; као записивач народне поезије 60.

Навађеро Андреа (Navagiero) 428.
Нада 476.
Нађ Пал 393.
Назечић Салко 13.
Назор Анте 14.
— Владимир 473.
Наполеон III, цар 526, 527, 528.
Народна армија 18, 19.
народна бајка 481; у модерној књижевности 135, 140—143.
Народна библиотека у Београду 69.
народна драма 474; покладна 481.
народна књижевност 53, 380, 496, 540, 553; у драми хрватске модерне 473—486.
народна књижевност, грчка 553.
народна култура 474.
Народна песма и гусле кроз векове 11.

Народна пјесма о Гајтану 10.
народна поезија 43, 55, 62, 63, 65, 69, 74, 78, 424, 432, 436, 480, 484, 485, 491, 492, 559; теме НОБ-а и револуције 5—15.
— албанска 14.
— епска 185, 482, 553.
— епска грчка 553.
— лирска 58; коледарске песме 481; љубавне песме 481; поскочице 481; сватовске песме 481; успаванке 481.
— македонска — теме НОБ-а 12, 13, 14, 15.
— муслиманска лирска 483.
— партизанска 17—25.
— ромска 81.
Народна просвета 557.
Народна умјетност 473.
Narodne drame, poslovice i zagonetke (1963) 474, 475.
Narodne novine (Zagreb) 160.
народне приповетке 251, 260, 473.
Narodni list (Задар) 516, 517, 520.
Народни музеј у Београду 349, 411.
Народни устанак у Јабланици 10.
Народно дело 509, 510, 511.
Народно позориште у Београду 104, 107, 279, 280, 281, 349, 396, 398, 534, 535.
Народно стваралаштво — Фолклор 13, 14, 15.
Народноослободилачка борба и револуција у литерарном стваралаштву 15.
натурализам 538.
наука о језику 538.
наука о књижевности 135—146, 537, 539; хрватска 337.
Научни састанак слависта у Вукове дане 355.
Наход Симеун 425.
Наш језик 385.
Наша сцена 376.
Небриха Антонио де 427.
Невенић Грабовац Даринка *Хомер у Срба и Хрвата* 43.
Невјера Љубе Грујичине 424.
Неготин 442.
Недељковић Драгољуб о Јовану Скерлићу 547, 551, 556.
— Душан о народној поезији 6, 8, 9, 11, 13, 14, 21.
НИН 18.
Недић Владан 60.
— Мартин 160.
— Милан С. 557.
Немањић Марко, записивач народне поезије 65.
Немачка 144, 145, 182, 276, 512, 526, 527, 528; в. и Западна Немачка.
Немци 43, 44, 89, 209, 246, 343, 347, 391, 446, 482, 526, 527.
Немци, швајцарски 552.
Ненадовић Љубомир 381.
неокласицизам 378.
Неретва 9, 25.
Нестор Жучни в. Јовкић Прока.
Нестрој Јохан Непомук 282, 283.
Нехајев Милутин Цихлар 476.
Нешковић Никола 362.
Никифор Калист Ксантопул 29, 32, 35.
Николај I, цар 418, 492.
Николајевић Борђе 161.
— Светомир *Приповетка у Грка* 553.
Николић Александар *Сто српских песама* 403, 404, 405.
— Атанасије 411, 441, 444, 447.
— Василије 400.
— Видосава 14.
— Илија 14.
— Милоје Р. 509, 510.
— Никола 338.
Никопоље 150, 438.
Нил 217.
Ниче Фридрих 85.
Нова искра 510, 511, 512.
Нова нада 476.
Новак Грга 517.
— Слободан Проспер о Канавелићу 543.
Новаковић Бошко 509.
— Стојан 362, 367, 371, 515; о Јовану Стерији Поповићу 177, 178, 180, 181, 182, 195, 197, 200, 203, 209, 354, 357, 376, 385, 395, 396, 405, 414, 496.
Новалис (Фридрих фон Харденберг) 137, 139.
Нови завет 69, 499.
Нови Пазар 438.
Нови Сад 60, 61, 62, 68, 69, 70, 71, 104, 105, 106, 153, 159, 202, 203, 205, 262, 409, 410, 413, 416, 446, 504; гимназија 159; Српско народно позориште 105, 397; Универзитет 109.
Нови свет 198.
Нови сербски летопис 95, 96; в. и *Летопис Матице српске* и *Србски летопис.*
Novine ilirske 443, 445.
Новине србске (1834—1919) в. *Српске новине.*
Новине Читалишта београдског 179, 308, 315, 376, 442, 444, 446.
Ново Брдо 150.
Новосадска летећа дружина 340, 341.
Nottingham — Универзитет 495.
Ноулз Шеридан 340.
Nuovo giornale enciclopedico d'Italia 44.
Нушић Бранислав 308, 381, 418.

Његош Петар II Петровић 11, 99, 157, 379, 418, 488; и Хомер 44, 46.
Њујорк 526, 528.

О Вуку Караџићу (зборник) 360.
Оберкнежевић Филип и Хомер 43.
Оберстер Антун 530.
Обзор 476.
Обилић Милош 61, 177, 179, 180, 188, 190, 337, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 409, 411, 412, 416.
Обрадовић Доситеј 308, 317, 319, 333, 334, 355, 372, 418, 440, 496, 551, 554, 557, 559.
Обреновић Анка, господар-Јевремова кћи 161.
— Милош, кнез 67.
— Михаило, кнез 396, 441.
Обреновићи, династија 545.
Овидије 256, 257, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 275, 304, 375.
Огризовић Милан 475, 476, 478, 483, 484, 485.
ода, класицистичка 207.
Одавић Риста 510.
Одетс К. 144.
Одјел за фолклор Југославенске академије знаности и умјетности 474.
Ожеговић, тајни саветник 516.
Oj Иване, Гул-Иване 481.
Олдам Томас (Oldham) 287.
Оливера, кћи кнеза Лазара 218, 415.
Олимп 271.
Оломуц 407.
Омишаљ 492, 493.
О'Нил Јуџин 144.
Оноа Мари Катерин ле Жимел де Барневил, грофица д' (Aulnoy) 248, 252.
Опачић Станко Баница 10, 13.
Ораховац Саит 13, 21.
Орешчанин Бранка 10.
Оријент 64, 65; в. и Исток.
Орфелин Захарија 355.
XVIII век (зборник) 257.
Осијек 159, 400, 401.
Ost und West 346, 518, 519.
Остојић Тихомир о Јовану Стерији Поповићу 203, 308, 413, 414.
Отаџбина 521.
Отвеј Томас (Otway) 287.
Оток (место код Винковаца) 475, 478.
Ottův slovník naučný 411.

Павић Милорад *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма* 273, 303, 317, 319, 333; као приређивач дела Војислава Илића 103; као приређивач дела Гаврила Стефановића Венцловића 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39; о Јовану Скерлићу 552.
Павличић Павле 540.
Павловић Милорад Крпа 509.
— Миодраг о Јовану Стерији Поповићу 198, 365, 366, 370, 371.
— Теодор 159, 186, 488; и Кароль Руми 95—98.
— Ћићко Ратко у народној поезији 11.
Padilla Pedro de 427, 428.
Падова 342.
Пазини 543.
Пал Шандор *389—394.*
Палавестра Предраг 544, 545, 546, 550.
Палмотић Јуније 542, 543.
Пандуровић Сима 545, 547.
панславизам 439, 441, 442; в. и свесловенство.
Пантић Мирослав *Поетика хуманизма и ренесансе* 236.
Панчевачко српско црквено певачко друштво 396, 397.
Панчево 400, 401.
Papadopoulos-Kerameus A. 32.
Парацелзус Теофраст Бомбаст од Хоенхајма 251, 252, 255.
Париз 177, 324, 325, 437, 440, 524, 525, 526, 527, 529; Comédie Française 281.
Пармачевић С. о Јовану Стерији Поповићу 311.
пародија 243, 256, 257, 260, 263, 266.
Партизан сам, тим се дичим 19.
Пасарић Јосип 153, 154.
Páta J. 408.
Паусанија, путописац 248.
Пејовић Данило 359.
The Pelican Guide to English Literature 226.
ПЕН клуб, београдски 533.
— међународни 533, 534.
Pen Monthly 64.
The Penguin English Library 227.
Пенушлиски Кирил 13, 14.
Перес де Ита (Pérez de Hita) *Грађански ратови* 184, 185, 189, 201.
Perry B. E. 230.
Перић Борђе *89—93.*
— Иво *Dalmatinski sabor 1861—1912* 516.
Perrault Charles 248.
Перовић Мил. 6.
— Пуниша *Са крај Босне до мора* 19.
— Радослав 439.
Perseveranza 524, 525, 526, 527, 528.
Персија 230.
Персијанци 77.
Песма над песмама 506.
Пет стољећа хрватске књижевности 473, 474, 481.
Петар Велики 419.

Петковић Богољуб 107.
— Владислав Дис 545, 546, 548, 551.
Петрановић 522, 523.
— Божидар 161, 410.
Petrin Graham 227.
Петровић Вељко 557.
— Данило, кнез в. Данило, црногорски кнез.
— Бурица 14.
— Миодраг *135—146.*
— Петар I, црногорски владика 23.
— Петар Скакавац 509.
— Раде *Nacionalno pitanje u Dalmaciji* 516.
— Сава 106, 107.
— Теодора 559—560.
Пеша Марта 365.
Пешта 95, 96, 159, 217, 305, 394, 410, 411, 414, 488, 491, 496, 497, 504, 505, 526, 527, 552; Универзитет 409.
Пештанско-будимски скоротеча 504—505, 505; в. и *Скоротеча.*
Пешут Петар 15.
Пива 11.
Пизон в. Калпурнијус Писо Луцијус.
Пирандело Луиђи 318.
Пирот (Заркива) 180, 196, 197.
Пискатор Ервин 144, 145.
плагијат 173—277.
Плана Шефћет 15.
Plasberg O. 301.
Платон 138, 246, 304.
Плаут 270, 310.
Плотин 136, 375.
Плоче 481, 530.
Плочник 196.
Плутарх 137, 138, 248, 266, 269, 375.
По Едгар Алан 540.
Povijest svjetske književnosti 379.
Povijest hrvatske književnosti 485.
Погачник Јоже *327—335,* 335.
Подунавка 161, 440, 443, 444, 445, 446, 493.
Подунавље 556.
поезија 137, 138, 139, 545, 546.
— античка 256, 268, 269.
— грчка 236.
— дубровачка 543.
— италијанска 543.
— класицистичка 204, 276.
— латинска (римска) 236, 265, 266.
— партизанска словеначка 15.
— српска 372, 376; грађанска 396, 399; класицистичка 276.
— шпанско-маварска 422.
поетика, античка 231, 234, 236, 244, 275.
— аристотелско-хорацијевска 235, 238, 240, 241, 258, 274, 275.
— барокна 275.
— класицистичка 217, 218, 220, 255, 275.
— нормативна 220, 276.
— ренесансна 235, 236.
— руска 142.
— хуманизма и ренесансе 236.
Пожаревац 442.
Пожешка нахија 65.
Пожун 504, 507; лицеј 504; в. и Братислава.
позитивизам 137.
Познањ 488.
Позориште 280.
позориште, београдско 412, 442.
— бечко 279—284.
— Бургтеатар у Бечу 281, 284.
— Домородно театрално друштво у Загребу 345, 346.
— загребачко 339, 348.
— илирско 342, 345.
— Comédie Française у Паризу 281.
— Народно у Београду 104, 107, 279, 280, 281, 349, 396, 398, 534, 535.
— немачко 201; у Загребу 339, 342, 348.
— Новосадска летећа дружина 340, 341.
— Розеншенова позоришна трупа 347.
— српско 308, 315, 341, 344, 345.
— Српско народно у Новом Саду 105, 397.
— Театар код „Јелена" 319.
— Театар на Бумруку 308, 315, 319, 397.
— у Крапини 488, 490.
— хрватско 341, 347.
— Хрватско народно казалиште у Загребу 279, 344.
— Чешко народно у Прагу 408.
Поји, Миле, волове на реци 6.
Покорни Фрањо 344, 347.
Полит-Десанчић Михаило 408.
Политика 6, 396.
полугимназија у Вршцу 362.
Пољаци 437, 438, 439, 441.
Пољска 150, 493.
Поповић Аца, студент из Војводине 408.
— Богдан 545, 546, 547, 548.
— Владимир 13.
— Дака о Јовану Стерији Поповићу 391, 392.
— Душан 557.
— Ђорђе в. Даничић Ђура.
— Ђорђе, брат Јована Стерије Поповића 372.
— Јован Стерија 44, 104, 106, 107, 503; и бечко позориште 279—284; и полемике о језику 1845. године 437—447; и хрватски романтизам 337—348; и шпанска романса *Стена заљубљених* 421—436; језик 349—360, 495—501; као личност 361—373; комедије 307—326; ма-

Ђарски језик у *Родољупцима* 389—394; необјављени рукописи о језику 383—384, 385—388; оригиналност 375—381; поезија 395—405; *Реторика* 299—306; *Родољупци* 327—335; *Роман без романа* и Самјуел Батлер 285—298; романи 173—277; у Чешкој 407—419.
— Јулијана, мајка Јована Стерије Поповића 362, 364, 365.
— Константин 340.
— Константин Камераш о Јовану Стерији Поповићу 313.
— Милош 161, 440, 443, 445, 446, 493, 504, 505, 506.
— Миодраг 339, 447; о Јовану Стерији Поповићу 308, 325, 496, 497.
— Павле 503, 555, 559; о Јовану Стерији Поповићу 307, 309, 310, 311, 314, 317, 318, 376, 413, 417; о Миловану Видаковићу 214, 215, 229, 230, 232.
— Павле Арс. 442; о Јовану Стерији Поповићу 313, 317.
— Рељa З. 104, 107.
— Ст. *Смрт царја Николе* 419.
— Стерија, отац Јована Стерије Поповића 321.
— Стефан, епископ 371.
— Шпиро 161.
Portsmouth Louise de Kéroualle, duchesse de 291.
Посавина 477.
Посебна издања Српске академије наука и уметности 496.
поскочица 481.
пословица 537, 538.
Пот Иштван о Јовану Стерији Поповићу 389, 394.
Поца (Пуцић) Мада-Магдалена, жена Никше Градија 520.
— Махра (Марија) 516.
Pozzoli 522.
Правопис српскохрватскога књижевног језика 388.
Праг 347, 408, 414, 488, 492; Чешко народно позориште 408.
Прајер Метју 243.
Прајс Петар И. 492.
Прањић Крунослав 473.
Прашки лингвистички круг 538.
Прва непријатељска офанзива 9.
први светски рат 107, 544, 556, 557.
Првић (острво) 492.
Предраг и Ненад 415.
предромантизам 200, 377.
Премовић Радован *Песмарица* 396, 399, 403.
Прерадовић Петар 160, 490, 557.
Прешерн Франце 488, 557.
Пријатељ Круно 530.
Прије на 300, 301, 302.
Прије оље 6.
Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 409, 443, 503, 553, 559.
Прилози за проучавање народне књижевности 559.
Приморје 491.
приповетке, фантастична 141, 143.
Priscianus 302.
проза, фантастична 141.
Проп Владимир Ј. 141, 142.
Просвета 509, 510, 511, 512.
Просветне новине 447.
просвећеност 260, 276, 296, 349, 351, 377, 538; в. и рационализам.
Протић Предраг о Јовану Стерији Поповићу 323; о Скерлићу 548, 550, 554.
Прохаска Драгутин 154.
Пруска 437.
Пруст Марсел 467.
Псалми Давидови 506.
Пувачић Душан о Скерлићу 544, 545, 546, 550, 554.
Pulborough 534.
Пуркиње 488.
Пуста Река 7, 10.
Пуцић, породица 520, 530.
— Ана, сестра Меде Пуцића 516, 528, 530.
— Дамјан 530.
— Марко Луиђи Доминик 528.
— Медо Орсат 161, 516, 518, 519, 520, 528, 529, 530; као преводилац Хомера 46.
— Нико Велики, брат Меде Пуцића 516, 517, 520, 528, 529, 530.
— Нико Луиђи Доминик 528.
— Нико Мали, брат Меде Пуцића 516, 530.
Пуцић-Марковић, породица 528, 531.
Пуцић-Никовић, породица 528, 530.
Пушкин Александар С. 489.

Rabe H. 300, 302.
Рабенер Готлиб Вилхелм 246, 260, 304, 305, 375, 376, 380, 416.
Рабле Франсоа 227, 289, 539.
Рав Ф. 144.
Равлић Јакша 338.
Рад IX конгреса Савеза фолклориста Југославије 15.
Rad Југославенске академије знаности и умјетности 153, 159, 339, 487, 538.
Рад VIII конгреса Савеза фолклориста Југославије у Титовом Ужицу 13, 14, 15.
Рад XIII конгреса Савеза фолклориста Југославије у Дојрану 15.
Радаковић Боривој 541.
Radermacher Ludwig 302.

Радиност, цетињско друштво 69.
Радић Антун 474, 475, 478.
Радица Богдан 524.
Радичевић Бранко 355, 443, 503, 557, 560.
Радовановић Миљана 15.
— Петар 442.
Радојичић Ђорђе Сп. 150.
Радојчић Никола 147, 149, 559; о Јовану Стерији Поповићу 379.
Радуловић Милан о Скерлићу 546, 548, 549, 550, 554.
Рајачић Јосиф, патријарх 160, 392.
Рајић Велимир 557.
— Јован 177, 179, 180, 181, 355, 414, 551.
Рајмунд Фердинанд 282.
Ракић Милан 548.
Раковац Драгутин 488.
Рамадан Антон, жупник у Цавтату 517, 518.
Раскин Џон 465.
рационализам 551; в. и просвећеност.
Рашко, старац, певач народних песама 78.
Рraj 10.
реализам 146, 379, 537, 538, 539, 546, 547, 551; српски 418, 550.
реалисти, хрватски 473.
Révai Nagy Lexikona 393.
Revue Britanique 64.
Revue des deux Mondes 64, 523.
револуција 1848. године 327, 337, 368, 370, 407, 442, 500, 521, 525, 526, 527.
Рејес Матијас де лос (Reyes) 429, 430.
Reynolds, Китсов познаник 460.
Ренар Жорж 545.
ренесанса 136, 137, 236, 375, 377, 378, 538, 540.
Репертоар Народног позоришта у Београду 534, 535.
Republika 473.
реторика 191, 194, 207, 300.
Решетар Јакоб, Вразов псеудоним 490.
Реферати за VII међународни конгрес слависта у Варшави 354, 495.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика 511.
Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске и Матице хрватске 251, 511.
Решица 557.
Рибар Иво-Лола 25.
Рига 293.
Ригас Константин Велестинлис Фереос (Рига од Фере) 395.
Rieger Fr. L. 410.
Ријека 492.
Ријека Дубровачка 529.
Рилке-Вајлер К. 145.
Рим 35; Istituto per la Storia del Risogimento italiano 524.
Римљани 211.
Ристић Јован о Јовану Стерији Поповићу 311, 316, 379, 413.
— Перса, певачица народних песама 8.
Ристовски Блаже 13.
Ричардсон Самјуел 248.
Ricerche Slavistiche 34.
Ришљанин Вук 408.
Ришњанин хаџија и Лимун трговац 425.
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Југославенске академије знаности и умјетности 154.
Робер Сипријан *Le monde gréco-slave* 440.
робинзонада 540.
Robles Guillén 433.
Рогов А. И. 147, 148, 149, 150, 151, 152.
Родић Миливој 15, 21.
Родос 212, 215.
Родригес де Монталво Гарси *Амадис од Галије* 229, 231, 236, 237, 243, 245, 250.
Родригес Марин Франсиско (Rodríguez Marín) 430, 434, 435, 436.
Розеншенова позоришна трупа 347.
Рojтер Кристијан 313.
рококо 253, 254; француски 242.
Роксандић Душко 341.
роман 204, 205, 218, 220, 222, 228, 231, 236, 255, 258, 274, 275, 277.
— антички (хеленистички) љубавно-авантуристички 183, 199, 208, 211—212, 212, 214, 215, 217, 218, 229, 230, 232, 233, 234, 236, 237, 256, 259, 261, 272, 273, 275.
— барокни 182, 186, 221, 230, 232, 242, 248, 276, 543.
— барокни витешко-херојски и херојско-галантни 201, 206, 207, 208, 212, 214, 228, 229, 232, 233, 236, 238, 239, 242, 256, 257, 261.
— барокни љубавни 238.
— витешки 539.
— дворско-историјски 207, 232, 233, 236, 241, 242.
— детективски 539.
— европски комични 222, 258.
— енглески 248; комични 223, 227, 244; сентиментални 244.
— западноевропски 207, 260.
— идеалистички 204, 231, 237, 239, 254, 256, 257, 273.
— историјски 184, 189, 191, 193, 194, 201, 206.
— италијански пасторални 237.
— комични 227.
— љубавни 540.
— љубавно-авантуристички 241.
— немачки 215; барокни 233, 237; комични 223, 244.

— пародијски 239.
— пародијско-сатирични 242, 257.
— пикарски 230, 234, 239, 274, 275.
— путописно-авантуристички 234.
— пустоловни и авантуристички 540.
— развојни 248.
— романтични историјски 325.
— сатирични 227, 239.
— средњовековни 141.
— српски 198, 206, 208, 216, 226, 242, 273, 416; историјски 190; псеудоисторијски 174, 175, 181, 183, 184, 198, 201, 208, 209, 214, 215, 229, 230, 231, 232, 240, 241, 242, 256, 261, 268, 272, 273, 277.
— француски 184, 237; барокни 243; херојски 200, 236, 237, 240, 243.
— шпански витешки 207, 208, 228, 230, 231, 234, 236, 237, 240, 241, 243, 248, 252, 266, 274; пасторални 237.
— шпанско-маварски 183, 184, 185, 186, 188, 189, 192, 193, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 228, 229, 233, 268.
Романија 21.
Романија (народна песма) 21.
романса, ромска усмена 86; шпанско-маварска 422, 436.
Романсеро (*Romancero General,* 1604) 425, 430.
Romances fronterizos 427.
романтизам 200, 201, 237, 276, 339, 377, 379, 435, 537, 538, 539, 547, 551.
— европски 460.
— српски 54.
— хрватски 337—348.
романтичари 136.
Роми 83; в. и Цигани.
Роми у Војводини 81—88.
Ростопчин, руски песник 489.
Ротар Јанез о Скерлићу 552.
Рохас и Рохас Тринидад де (Rojas y Rojas) 430, 434.
Руварац Иларион 379.
Rukopis Královedvorský a Zelenohorský 407.
Рукописно одељење Матице српске у Новом Саду 106, 107, 178, 354, 383, 385.
Руми Кароль и Теодор Павловић 95—98.
Румуни 526, 527.
Румунија 418, 525, 527.
Руси 43, 44, 438, 491.
Русија 142, 257, 268, 371, 407, 437, 438, 442, 490, 491.
Руссо Жан-Жак 197, 198, 246.
Рушчук 438.

Савез удружења фолклориста Југославије 5.
Savini Medoro 525.
Савић Јевта, Вуков рођак 89.
— Милан 103, 307, 311, 400, 546; о Јовану Стерији Поповићу 414.
Савић-Ребац Аница као преводилац 6, 22.
Савремени есеј 198.
Савременик 447.
сага 537.
Саздов Томе 15.
Századok 393.
science fiction 540.
Салваторели Луиђи 515.
Салутати Колучо 137, 138, 139.
Самарџић Радован о Скерлићу 550, 552.
Samuel Irene 238.
San Lúcar 185.
Сандић Александар 493; као преводилац Калдерона 309.
Сане, француски преводилац 201.
Санџак 6, 14.
Saporro zelenorro 84.
Сарајево 22, 59, 105, 106, 438.
Сартр Жан-Пол 332.
Sussex 534.
Сатин, руски преводилац 490.
сатира 202, 203, 204, 209, 227, 240, 256, 266, 273.
— античка 243.
— бурлескна 257.
— менипска 380.
Sborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského 504.
Сведенборг Емануел 252.
свесловенство 488; в. и панславизам.
Света Гора 488.
Светић Милош в. Хаџић Јован.
Свето писмо 154, 300; в. и *Библија.*
Свеучилишна књижница у Загребу 157.
Свештенић Ј., псеудоним Јована Стерије Поповића 315.
Сеебергер К. 154.
Седмица 408, 409.
Секулић Исидора 5, 6, 9, 15, 22, 554.
Селенић Слободан 145.
Селимовић Меша 360.
Semanario Pintoresco 433.
Семберија 20.
Сенека 301, 302, 304.
сентиментализам 237, 254, 538; у српској књижевности 246.
Сењ 492, 493.
Сербски народни лист 95, 159, 337, 338, 375, 396.
Сервантес Мигел де 201, 202, 208, 222, 223, 224, 228, 229, 230, 234, 235, 236, 241, 242, 243, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 266, 273, 275, 289, 297, 375, 380, 416, 422.
Сере, француски драмски писац 280.
Сибиновић Миодраг 490.
симболизам 539.
Сименон Жорж 540.

Симић Алекса 438.
Симон Петер 557.
Симоновић Обрад, гуслар 11.
Сијенфуегос Никасио Алварес де 435.
Симонид 302.
Симоновић Младен 46.
Сын Отечества 419.
Синовец Јелашин 105.
Sincerus, псеудоним Димитрија Демет-ра 342.
Синьска крајина 473.
Сирија 230.
Сисак 340.
САД 144; в. и Америка.
сјемениште у Загребу 440.
Сјенкјевич Хенрик 509.
Скадар 438.
Скарон Пол 239, 240, 256, 257, 271, 289, 292.
Скендербег в. Кастриот Ђурађ Скендер-бег.
Скерлић Јован 68, 103, 544—556, 557; о Гаврилу Стефановићу Венцловићу 28; о Јовану Стерији Поповићу 174, 195, 204, 209, 279, 280, 281, 309, 312, 349, 396, 413, 414, 418.
— Персида, мајка Јована Скерлића 552.
Скидери Жорж 238, 239.
— Мадлен 238, 239, 248, 256.
Скоротеча 161, 346; в. и *Пештанско-будимски скоротеча.*
Скот Валтер 186.
Скриб Ежен *Приче краљице од Наваре* 279.
Славяноведение в дореволюционной России 487.
Славонија 478, 491.
Славонски Брод 5.
Славонци 160.
слепица из Гргуревача, певачица народ-них песама 60, 69, 70.
сликарство, романтичарско 547.
Slovanské historické studie 407.
Словаци 407, 439, 499.
Словачка 504.
Словени 437, 438, 439, 526, 527.
Словенија 488.
Словенски Југ 161, 487.
словенство 331.
Словенци 552.
Словинац 520, 530.
Сломшек Антон Мартин 488.
Смаил-Ага и Владика Црногорски 408.
Смедерево 442.
Смичиклас Тадија 153, 154.
Смрт мајке Југовића 483.
Смрт Омера и Мериме 53—80.
Сноуден 470.
Солар Миливој 143.
Соларић Павле 161, 355, 560.
Солун 438.
Сомбор 337, 338.
Сорел Шарл 238, 240, 257.
Сосир Фердинан де 539.
софисти 135.
Соча (Isonzo) 524, 525.
Спасић Милован 376, 377.
Спенсер Едмунд *Вилинска краљица* 243, 289, 297.
Сплит 475, 493.
спондеј 49.
Spunda F. 251.
Срби 43, 46, 61, 63, 64, 68, 89, 90, 99, 147, 149, 150, 159, 160, 161, 162, 181, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 209, 211, 307, 332, 339, 345, 354, 355, 362, 370, 376, 379, 391, 392, 394, 396, 400, 407, 410, 421, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 495, 496, 499, 500, 505, 506, 516, 520, 550, 553, 555.
Срби у Аустрији 55, 409, 442, 445, 446, 506.
Срби у Војводини 407, 418, 440.
Срби у Мађарској 147, 416, 439.
Србија 7, 8, 10, 13, 14, 78, 90, 99, 160, 161, 177, 181, 196, 281, 299, 325, 346, 349, 367, 369, 370, 371, 373, 409, 410, 412, 413, 415, 417, 418, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 500, 512, 523, 545, 548, 551, 556, 557.
Србобран 390, 394.
Српски летопис 44, 54, 78, 203, 207, 411; в. и *Летопис Матице српске* и *Нови сербски летопис.*
Српско читалиште у Београду 441, 442, 444, 446.
Средоземље 178, 211, 215, 230.
Срезњевски Измаил И. — непознати текстови 487—493.
Срем 19, 20, 60.
Сремац Стеван *У трамвају* 509—513.
Сремска Митровица 19.
Сремски Карловци 43, 106, 262, 392, 418, 446, 559, 560; Архив Српске академије наука и уметности 559.
Српска академија наука и уметности 5, 107; Фолклорно одељење 5.
Српска зора (Беч) 559.
Српска књижевна задруга 179, 309, 509, 510, 511, 512, 535.
Српска књижевна критика 195.
Српска књижевност у књижевној кри-тици 391.
Српска књижевност у сто књига 175, 285, 286, 289, 304, 350, 354, 356, 357, 358, 360, 393.
Српска краљевска академија 411.
Српска пчела 161.
Српске новине (1834—1919) 179, 279, 308, 315, 344, 443, 446.
Српски далматински магазин (Задар) 161.
Српски дијалектолошки зборник 28.
Српски књижевни гласник 311, 413, 509, 510, 548, 549.

Српско народно позориште у Новом Саду 105, 397.
српство 339, 439, 442, 444.
Стагира 218.
Стајић Васа 408.
Стаматовић Павле 161.
Станковић Борисав *Коштана* 547, 555.
— Кате 531.
— Корнелије 396, 400.
Становник Марија 15.
Станојевић Станоје 552.
Станчев, бугарски комедиограф 418.
Стари Вујадин 424.
Стари завет 69, 506.
Старчевић Анте 156, 161.
— Шиме 156.
Стације Папиније *Тебаида* 213.
Стеван Дечански 410, 411, 412, 413, 415, 416.
Стевановић Михаило 354; *Савремени српскохрватски језик* 387, 388.
Стерн Лоренс 202, 204, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 234, 241, 242, 243, 244, 246, 258, 260, 273, 274, 276, 288, 293, 297, 375, 380, 416.
Стефановић Стефан 51; *Смрт Стефана Дечанског* 307, 344, 378, 412.
— Стефан Тенка 161.
Стилпон (Stilbon) 301, 302.
Стипчевић Никша 64, *515—531*, 523.
— Светлана *541—543*.
Стојан, хајдук, певач народних песама 67.
Стојановић Дивна 185, *421—436*.
— Иван, каноник 520, 521.
— Љубомир *Каталог рукописа СКА* 33, 37, 40; о Вуку Караџићу 487.
— Младен 18, 25.
Стојковић Атанасије 498.
— Боривоје *Историја српског позоришта* 315.
Стојнић Мила о Скерлићу 552.
Стојовић Милорад 273.
Стратимировић Борђе 392.
— Стефан, митрополит 339, 559.
строфа, алкејска 380; Сапфина 380.
Струховшчиков, руски преводилац 490.
Studia Slavica 389.
Szubissa 516.
Суботић Јован 159, 161, 355, 407, 411, 413, 488, 493; и Хомер 43; о Јовану Стерији Поповићу 202, 203.
Сувестр Емил 280.
Сувин Дарко 479.
Суворов Александар В. 505.
Судети 556.
Sur 174.
Сурио Етјен 137.
Сусрети 273.
Сутјеска 25.
Тадијановић Драгутин о Мажуранићу 153.
Тајни демократски панславистички клуб у Београду 439, 440, 441, 444, 446, 447.
Тамбора Анђело о Имбри Игњатијевићу Ткалцу 524.
Тамерлан 345.
Татари 407.
Татаркјевић Владислав 241.
Тасо Торквато 238; *Ослобођени Јерусалим* 542, 543.
Тастел, тужилац у Задру 518, 519.
Театар код „Јелена" 319.
Театар на Бумбуку 308, 315, 319, 397.
Текелија Сава 161, 394.
Темишвар 305, 405, 411, 497; гимназија 405.
Тен Иполит 545, 552, 555.
Теодор, свети 34.
теорија рецепције 541.
Тепли Б. 145.
Теренције 270, 375.
Терлецки Хиполит 438.
Теруел 436.
Техада и Паес Агустин 428.
Тик Лудвиг као преводилац Сервантеса 224, 225, 235, 236.
Тир 34.
Тирол Димитрије 161, 365.
Тирсо де Молина 435.
Тито Јосип Броз у народној поезији 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 15, 24.
Титово Ужице 5, 13, 14, 15; в. и Ужице.
Tuffrau Paul 239.
Тицијан 530.
Тогорес Роко де (Togores) 433.
Тодоровић Кузман, генерал 393.
Токин Милан о Јовану Стерији Поповићу 175, 210, 242, 285, 286, 297, 320, 321, 325, 364, 365, 368, 375, 376, 377, 389, 443.
Toldy István 393.
Толер Е. 144.
Томазео Николо 65, 161, 523, 524, 525, 527.
Томандл Миховил *Споменица Панчевачког српског црквеног певачког друштва* 396, 398.
Томашевић Милица, певачица народних песама 6.
Томовић Рајко, певач народних песама 9.
Tompkins J. M. S. 227.
Tonner E. 408.
Топаловић Мате 488.
— Мита 400.
Топлица Милан 177, 178, 180, 181, 187, 190, 192, 193, 194, 196, 213, 214, 233, 268, 416.
Тот Леринц (Tóth) 393.
травестија 239, 240, 242, 256, 257, 262, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 275.

трагедија 68, 136, 218, 219, 238, 323.
— античка 140.
— историјска 194, 481.
— француска 343.
трагичари, грчки 63.
Трајчке Ф., преводилац 340.
Тренк фон Тондер Морис Флавије 375.
Тресић-Павичић Анте *Катарина Зринска* 482, 483; *Љутовид Посавски* 479.
Три сердара 21.
Триод 28, 29, 30, 31.
Трифковић Коста 308.
Трлајић Григорије 45, 355.
Трнава 20.
Трнов 180, 195, 438.
Трнски Иван 160.
Трогир 493.
Троја 226, 228.
трохеј 49, 50, 51.
Трст 437, 525.
Тршић 496.
тужбалица, барокна 380.
— партизанска народна 13.
Туровић Добросав *Народне партизанске песме Јабланице* 10, 13.
Турска 180, 196, 437, 438, 441, 517.
Турци 148, 150, 177, 179, 181, 194, 195, 197, 198, 200, 249, 319, 340, 421, 424, 482, 483.
Туцић Срђан 476, 477.
Туцовић Димитрије 557.

Ћирлић Бранислав 147, 149.
Ћопић Бранко 15, 18, 141.

Угарска 491, 525, 526, 527, 557; в. и Мађарска.
Удовички Иванка *95—98*, 95.
Ужаревић Јакоб 156, 340, 341, 488.
Ужице 442; в. и Титово Ужице.
Уједињена омладина српска 53, 54, 59, 60, 62, 68, 547, 553, 557.
Улман С. (Stephen Ullman) 539.
уметности — односи међу њима 135—140.
Umjetnost riječi 541.
Универзитет у Београду 548, 557.
— у Лозани 545.
— у Новом Саду 109.
— у Пешти 409.
— у Харкову 491.
универзитети, немачки 460.
University of Nottingham 495.
Уранија (алманах, Београд) 161.
Урбанеха 430, 434.
Урош и Мрњавчевићи 78.
Усмена књижевност 9.
Успенски Б. А. 137.
Устај, село 7.
устанак у Пољској 1830—1831. године 418.
Ухлик Раде 82.

Фабрис Антун 520.
La Favilla 525.
фантастика, средњовековна 241.
— француске уметничке бајке 248.
Фанцев Фрањо 159, 542.
Федар 302, 375.
Фез 214.
Фејдо Жорж 315.
Феје Октав 280.
Фенелон Франсоа де Салињак 257.
Феничани 77.
феноменологија 137.
Фердинанд V Арагонски, краљ 192.
Ферић Буро 44.
Фернандес Гера и Орбе Аурелијано 435.
Филдинг Хенри 275.
Филипопоље 438.
филозофија, енглеска 460, 470.
— немачка 470; немачка класична 460.
Филозофски факултет у Београду 559.
Филолошки факултет у Београду 69.
Филострат 137, 138.
Фиренца 64; Biblioteca Nazionale Centrale 523, 524.
Фиртјер Антоан 256, 257.
Фирфов Живко 15.
Фисковић Цвито 530, 542.
Фихте Јохан Готлиб 331.
Флашар Мирон *173—277; Реторски, пародистички и сатирични елементи у романима Јована Стерије Поповића* 174, 212, 249, 253, 261, 288, 293, 296, 297, 305, 376, 380.
Флобер Гистав 76.
Флоријан Жан-Пјер Клари де *Гонзалво од Кордове или Наново освојена Гранада* 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 214, 215, 229, 233, 234, 237, 240, 375, 422, 423, 424, 425, 426, 430, 431, 432, 433, 435.
фолклор балканских народа 64.
— југословенски и народноослободилачка борба 5.
— македонски 14.
фолклористика, хрватска 474.
Фолклорно одељење Српске академије наука и уметности 5.
Ford Boris 226.
Фортис Алберто 65.
Фос Хајнрих (J. Heinrich Foss) 43, 45, 46, 48.
Фрајнд Марта 378.
Франгеш Иво као приређивач Мажураниђевих сабраних дела 153, 154, 157.

Франкопан Фрањо Крсто Тржачки 417.
Франкопани, кнежеви 493.
Франц I, цар 284.
Франц Јозеф I, цар 515, 516, 521, 524, 525.
Франц Фердинанд, надвојвода 22.
Францев Владимир А. 488.
Французи 61, 75, 161, 202, 214, 317, 325, 376, 459.
Француска 183, 200, 201, 236, 237, 257, 268, 279, 318, 438, 512, 525, 550, 557.
француска револуција 1789. године 393, 457, 467, 468.
Frari 522, 523.
Фрушка гора 19.
Футог 442.

Хаазе К. П. 150.
Хабзбуршка монархија 282, 373; в. и Аустрија.
Хајделберг 161.
Heidenreich Julius 418, 419.
Highet G. *The Anatomy of Satire* 240; *The Classical Tradition* 237.
Хајка Атлагића и Јован Бећар 424.
Хајне Хајнрих 435.
Hack Stefan 284.
Халка 439.
Халм Фридрих 340.
Hamilton Antoine 248.
Ханка Вацлав 488, 491, 492, 493.
Хапел, преводилац из XVII века 237.
Harvey Paul 290.
Харков 488, 493; Универзитет 491.
Хартман Николај 137.
Хасанагиница 79, 483, 485.
Хаузер Арнолд 143.
Хауптман Герхард 141.
Хаџиманов Васил 13.
Хаџић Антоније 54, 60, 63, 414.
— Јован (Милош Светић) 161, 207, 220, 221, 223, 225, 228, 235, 274, 275, 339, 372, 496; и Хомер 43, 44, 46.
Хвар 475.
Хегел Георг Вилхелм Фридрих 136, 358.
хексаметар 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 380.
Хелиодор из Емесе *Етиопске повести* 217, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 248, 253, 256, 259, 273.
Helm R. 230.
Hampstead 534, 535.
Хердер Јохан Готфрид 65, 67, 356, 375, 380.
Herrity Peter *495—501.*
Hermogenes 302.
хероида 261, 262, 263, 267, 268, 269, 270, 271, 275.
Херцеговина 10, 67, 475, 517, 557.
Херцеговци 67.
Херцигоња Никола 13.
Hinterhäuser Hans 237.
Хипократ 366.
Историјски архив у Дубровнику 517, 519.
Историјски институт Југославенске академије знаности и умјетности у Дубровнику 521, 522, 523.
Хита Перес де в. Перес де Ита (Pérez de Hita).
Хитлер Адолф 557.
Хјум Дејвид *О мерилу укуса* 241.
Холбајн Франц *Фридолин* 340.
Холи Јан 488.
Хомер 62, 63, 71, 72, 78, 139, 220, 221, 228, 236, 243, 257, 260, 276, 288, 289, 375; *Илијада* 188, 219; *Одисеја* 213, 219, 229, 234; у српским преводима 43—52.
Хорације 43, 175, 176, 190, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 232, 234, 235, 236, 243, 255, 260, 304, 375, 378, 380.
Хорват Јосип 160, 338.
Хорватин Радослав 13, 15.
Horkheimer Max 351.
Хрвати 8, 43, 46, 156, 160, 161, 339, 345, 347, 348, 354, 407, 410, 440, 443, 445, 446, 516, 524, 525, 555.
Хрватска 155, 156, 160, 161, 337, 338, 340, 341, 344, 348, 440, 441, 482, 483, 491, 516, 524, 525, 526, 527.
Hrvatsko kolo 344, 553.
Хрватско народно казалиште у Загребу 279, 344.
Хрватско приморје 492.
хрија у *Реторици* Јована Стерије Поповића 299—306.
Христић Јован *307—326.*
— Стеван 106.
Хркаловић Стеван 440, 441, 442.
Хрчић Фран 475, 476, 477.
хуманизам 236, 538.
Хумо Олга 378, *457—471.*
хумор 202, 203.
Хуњади Јанош 147.
Хурбан Јозеф Милослав 488.
Хусерл Едвард 137.

Цавтат 517, 518; Збирка и архив Валтазара Богишића 528, 529.
Цар Марко 546.
Цариград 28, 30, 31, 32, 437, 438, 439, 526, 528.
Царић Антун Илија 475.
Цветић Босиљка 447.
Цвијић Јован 555.
Цвјетковић Божо 516.
Цетиње 64, 106; друштво Радиност 69.
Цигани 258, 259; в. и Роми.
Циндрић Павао 341.
Ziolkowski V. 244.
— Th. 244.

Цицерон 35, 136, 139, 300, 304.
Црна Гора 10, 14, 67, 69, 160, 488, 491, 492, 517, 557.
Црна Трава 6, 7.
Црно море 211, 216, 526, 527.
Црногорка 72.
Црногорци 160.

Чавловић Павао 160, 440, 441, 442, 446, 447.
Чајковски Михаило 437.
Чаки-Перић Борђе *395—405.*
Чаковец 475.
Чакра Емил и Хомер 43.
Чале Франо 481.
Ciampini Raffaele 524.
Чапек Карел 141.
Chaplin Marjorie A. 183, 185, 189, 197, 199, 200.
Чарлс II, краљ 291.
Чарториски Адам, кнез 437, 438, 439.
Časopis musea království Českého 409.
Časopis za zgodovino in narodopisje 490.
Časopis Českeho Museum 492.
Чеваповић Гргур 160.
Челаковски Франтишек Ладислав 65, 488.
Чеси 407, 439, 553.
Československo-jihoslovanská revue 408.
Чесмички Иван 44.
Чехословаци 408.
Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918 408.
Чешка 407—419, 488.
Чешко народно позориште у Прагу 408.
Civelli, браћа 525.
Чивути 211; в. и Јевреји.
Читаоница илирска у Загребу 341, 347.
Чоке Хајнрих 375.
Чокић-Симеоновић Јован 559.
Чолића мајка 10.
Чосер Џефри 288.
Чубелић Тврtко 8, 13, 15.
Чулков Михаил Д. 257.
Чуфара Т. 144.

Џаковић Вукоман 13.
Џакула Б. 254.
Џаџић Петар о Скерлићу 548.
Џевон Томас 314.
Journal of Croatian Studies 523.
Jeferrson D. J. 226.
Џонић Урош 177, 396, 421, 509, 510.
Џонсон Самјуел (Johnson) 226, 286, 289, 296.

Шабац 344, 409, 442.
Шалабалић Радмила 212, 213, 214, 263.
Шандор Мирко 340, 342.
Шантић Алекса 557.
Шапчанин Милорад Поповић 403.
Шарић Мато 529.
— Т. 531.
Chassin Paguerre Charles-Louis 525.
Шатобријан Франсоа Рене 200, 201.
Schauspielergesellschaft у Загребу 339.
Шафарик Јанко 439, 441, 442.
— Павел Јозеф 65, 407, 488.
Швајцарска 526, 528, 545.
Шведска 526, 528.
Шевријон Андре (Chévrillon) 534.
Шегвић Керубин 154, 524.
Шегрт Владо 25.
Шекспир Вилљем 63, 145, 293, 297, 309, 323, 340, 375, 379, 490; *Ромео и Јулија* 58, 59, 65; *Троил и Кресида* 103.
Шеман Иво, каноник 517.
Шеноа Аугуст 348, 476.
— Милан *Како вам драго* 479.
Шибеник 161, 493.
Шидак Јарослав 523, 524.
Шилер Фридрих 63, 201, 340, 347, 356, 375.
Šimijako bi porjako 83.
Шимуновић Динко 473, 482.
Шицел Мирослав 473, 486.
Шкловски Виктор Б. 141.
Шкрбић Милан 15.
Шкреб Зденко 379; *Književnost i povijesni svijet* 537—541.
Шлегел Аугуст Вилхелм 201, 375.
Шлезингер Јосиф 396, 397.
Шлеска 488.
Шмидлин Клара, жена Јована Скерлића 552.
Шо Џорџ Бернард 533.
Шолевић Радован, гуслар 10.
Шоње Шимун *43—52.*
Шопрон 393.
Шпанија 178, 180, 181, 184, 189, 233, 422, 425, 426, 428, 435, 526, 528.
Шпанци 181, 185, 186, 194, 195, 197, 200, 423, 424, 427, 434.
Шредер 376.
Штајн, глумица 342.
штампарија Државна у Београду 440, 443.
Штаудуар Драгојла 489.
Штос Павао 160, 488.
Штросмајер Јосип Јурај, бискуп 529, 557.
Штур Људевит 488.
Sturm und Drang 539.
Шћепан-поље 11.
Шубић-Зрински (породица) 410.
Шулек Богослав 156, 160, 440, 443.
Шумадија 7.
шунд 539, 540.
Шурмин Ђуро 156, 337, 410.
Шутић М. 141.
Шушњево Село 475.

Душко Вртунски

ИСПРАВКА

У св. 2, књ. XXIX погрешно је одштампано у *Садржају* и на корицама свеске *др Јован Христић* уместо *Јован Христић*. Извињавамо се аутору и читаоцима због ове погрешке.

Уредништво

САДРЖАЈ

Студије и чланци

др Олга Хумо, *Јединство човека и природе као смисао песничког позива у делу Виљема Вордзворта* — — — — — — — — — — — — 457

др Јосип Кекез, *Усмено стваралаштво у драми хрватске модерне* — — 473

др Милорад Живанчевић, *Непознати текстови Срезњевског на српскохрватском језику* — — — — — — — — — — — — — 487

Ситни прилози

dr Peter Herrity, *Језик у делима Јована Стерије Поповића* — — — — 495

др Борђе Живановић, *Једна непозната песма Буре Даничића* — — — 503

др Борђе Живановић, *О тексту Сремчеве приповетке „У трамвају"* — — 509

Грађа

др Никша Стипчевић, *Архивске узгредице — I* — — — — — — — — 515

др Бранко Момчиловић, *Шест Голсвордијевих писама Александру Видаковићу* — — — — — — — — — — — — — — — — 533

Прикази и оцене

др Драгиша Живковић, *Зденко Шкреб, Књижевност и повијесни свијет*, Загреб 1981. — — — — — — — — — — — — — — — 537

др Светлана Стипчевић, *Злата Бојовић, Барокни песник Петар Канавеловић*, Београд, 1980. — — — — — — — — — — — — — 541

Живомир Младеновић, *Зборник радова: Јован Скерлић у српској књижевности*, Београд 1980. — — — — — — — — — — — — — 544

др Коста Милутиновић, *Arbeiterbewegung und Arbeiterdichtung*, Stuttgart, 1979. — — — — — — — — — — — — — — — — 556

In memoriam

Теодора Петровић (Иванка Веселинов) — — — — — — — — — — 559

Регистар (Душко Вртунски) — — — — — — — — — — — — — 561

САРАДНИЦИ ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Властоје М. Алексијевић
Добрило Аранитовић, Шабац
Маринко Арсић, Београд
Сава Бабић, Нови Сад
Др Ђорђе Бајић, Нови Сад
Др Фехим Бајрактаревић
Др Антун Барац
Томислав Бекић, Нови Сад
Др Весна Н. Берић, Нови Сад
Др Франце Берник, Љубљана
Др Љиљана Бибовић, Нови Сад
Мр Милана Бикицки, Нови Сад
Др Марија Бобровњицка, Краков
Др Димитрије Богдановић, Београд
Др Милица Богдановић
Злата Бојовић, Београд
Живојин Бошков, Нови Сад
Мирјана Бошков, Нови Сад
Светозар Бркић, Београд
Др Рудо Бртањ, Братислава
Јоаким Будински, Нови Сад
Милица Бујас, Нови Сад
Иванка В. Веселинов, Нови Сад
Др Магдалена Веселиновић-Шулц, Нови Сад
Др Рајко Веселиновић, Београд
Др Златко Винце, Загреб
Др Драгољуб Влатковић, Београд
Васо Војводић, Нови Сад
Душко Вртунски, Нови Сад
Радинка Вујичић, Нови Сад
Стојан Д. Вујичић, Будимпешта
Саво Вукмановић, Цетиње
Владимир М. Вукмировић
Др Слободан Вукобрат, Београд
Др Јован Вуковић
Јован Б. Вукчевић, Београд
Др Витомир Р. Вулетић, Нови Сад
Др Димитрије Вученов, Београд
Др Радован Вучковић, Сарајево
Буро Гавела
Др Славко Гавриловић, Нови Сад
Др Павао Галић, Задар
Др Крешимир Георгијевић
Др Ирена Грицкат, Београд
Анђоло Данти
Др Јован Деретић, Београд
Др Радмило Димитријевић, Београд
П. А. Димитриев, Љењинград
Лука Дотлић, Нови Сад
Мр Мирјана Дрндарски, Београд
Др Љубомир Дурковић-Јакшић, Београд
Др Иван Ђаја
Војин Ђорђевић, Београд
Стојан Ђорђић, Београд
Мр Жељко Ђурић, Београд
Гвозден Ерор, Београд
Др Марија Жагар, Нови Сад
Др Борђе Живановић, Београд
Др Милорад Живанчевић, Нови Сад
Др Драгиша Живковић, Нови Сад
Др Вида Зелени, Праг
Др Момчило Златановић, Врање
Мирка Зоговић, Београд
Радован Зоговић, Београд
Др Љубомир Зуковић, Сарајево
Др Миодраг Ибровац
Душан Иванић, Београд
Др Милка Ивић, Београд
Вера Јаварек, Лондон
Стојан Јакшић
Војислав Јелић, Београд
Др Јован Јерковић, Нови Сад
Др Владета Јеротић, Београд
Др Иванка Јовановић-Јакшић, Нови Сад
Загорка Јанц, Београд
Др Војислав М. Јовановић
Сергије Јовановић
Др Душан Јовић, Београд
Иванка Јовичић, Београд
Др Стеван Јосифовић, Нови Сад
Андре Јутронић, Сплит
Симха Кабиљо-Шутић, Београд
Др Ватрослав Каленић
Др Рељa В. Катић, Београд
Др Мирослав Квапил, Праг
Др Јосип Кекез, Загреб
Др Димитрије Кириловић
Никола Китановић, Нови Сад
Др Мираш Кићовић
Др Снежана Кићовић-Пејаковић, Београд

Марија Клеут, Нови Сад
Др Јан Кмеђ, Нови Сад
Божидар Ковачевић, Београд
Мр Иван Ковачевић, Београд
Србислава Ковачевић-Кузмановић, Београд
Др Божидар Ковачек, Нови Сад
Др Гаврило Ковијанић, Нови Београд
Ристо Ковијанић, Котор
Др Никола Кољевић, Сарајево
Др Светозар Кољевић, Сарајево
др Зоран Константиновић, Инсбрук
Др Милан П. Костић
Др Мита Костић
Др Страхиња К. Костић, Нови Сад
Др Василије Крестић, Београд
Др Хатица Крњевић, Београд
Др Угљеша Крстић, Нови Сад
Средоје Лалић, Нови Сад
Др Рајнхард Лауер, Гетинген
Младен Лесковац, Нови Сад
Др Зденко Лешић, Сарајево
Василије Лукић, Цетиње
Камила Луцерна
Др Марко Малетин
Др Илија Мамузић, Београд
Тодор Манојловић
Др Боривоје Маринковић, Нови Сад
Светислав Марић
Др Ксенија Марицки-Гаћански, Београд
Светозар Матић
Др Миодраг Матицки, Београд
Радосав Меденица, Београд
Јасна Мелвингер, Нови Сад
Др Меланија Микеш, Нови Сад
Др Васо Милинчевић, Београд
Живан Милисавац, Нови Сад
Трива Милитар
Живко Милићевић
Др Челица Миловановић, Београд
Др Јевто М. Миловић, Задар
Др Коста Милутиновић, Нови Сад
Др Никола Милутиновић
Др Лазар Мирковић
Др Душан Михаиловић, Београд
Др Велимир Михајловић, Нови Сад
Др Александар Младеновић, Београд
Др Живомир Младеновић, Београд
Др Миљан Мојашевић, Београд
Бранко Момчиловић, Нови Сад
Др Милош С. Московљевић
Др Надежда Мосусова, Београд
Добривој Наћвински, Нови Сад
Момчило Настасијевић
Др Душан Недељковић, Београд
Др Владан Недић
Др Илија Николић, Земун
Милоје Р. Николић, Београд
Драгољуб Новаков, Зрењанин
Др Бошко Новаковић, Нови Сад
Др Жељислав Њељља, Варшава
Др Тихомир Остојић
Владимир Отовић, Нови Сад
Др Драгољуб Павловић
Драгослав Павловић, Рача Крагујевачка
Др Миливој Павловић
Шандор Пал, Бечеј
Сава Паланчанин, Нови Сад
Др Мирослав Пантић, Београд
Др Александар Пејовић, Београд
Борђе Перић, Београд
Бошко Петровић, Нови Сад
Душан К. Петровић
Др Живојин Петровић, Београд
Коста Петровић
Др Миодраг Петровић, Ниш
Теодора Петровић
Др Светозар Петровић, Нови Сад
Др Јоже Погачник, Осијек
Др Хараламлије Поленаковић, Скопље
Гордана Поповић, Београд
Др Душан Ј. Поповић
Др Иван Поповић
Др Миодраг Поповић, Београд
Др Иштван Пот, Будимпешта
Предраг Протић, Београд
Др Иван Пудић, Београд
Милорад Радевић, Београд
Др Андрија Раденић, Београд
Стеван Радовановић, Земун
Борђе Сп. Радојичић
Мирослав Радонић, Нови Сад
Др Никша Рачић, Загреб
Др Јелка Ређеп, Нови Сад
Др Жарко Ружић, Београд
Др Јован Савковић
Г. М. Сафронов, Љењинград
Иштван Сентђерђи, Суботица
Др Ненад Симић, Београд
Јержи Слизински, Варшава
Др Олга Срдановић-Бараћ, Београд
Милојка Станаревић-Мијаиловић
Борислав В. Станковић, Сремски Карловци
Др Павле Стевановић
Др Петар Стевановић, Београд
Др Никша Стипчевић, Београд
Др Светлана Стипчевић, Београд
Дивна Стојановић, Београд
Др Миодраг В. Стојановић, Београд
Вера Стојић, Београд
Др Мила Стојнић, Београд
Олга Ступаревић, Београд
Др Стојан Суботин
Милован Сучевић
Радмила Сучевић, Вршац
Мр Јулијан Тамаш, Врбас
Др Иво Тартаља, Београд
Гордана Терић, Београд
Милан Токин
Др Миховил Томандл
Др Борђе Трифуновић, Београд
Др Јован Туцаков
Др Иванка Удовички, Нови Београд

Др Александар Форишковић, Нови Сад
Др Мирон Флашар, Београд
Мр Иштван Фрид, Будимпешта
Лука Хајдуковић, Нови Сад
Антал Хегедуш, Нови Сад
Dr Peter Herrity, Nottingham
Др Едмунд Хлеба, Братислава
Јован Христић, Београд
Др Олга Хумо, Београд
Др Владимир Ћоровић
Др Веселин Чајкановић
Др Стефан Чакић, Беч
Лазар Чурчић, Нови Сад
Урош Џонић
Јелена Шаулић, Београд
Др Шимун Шоње, Сарајево

Зборник Матице српске за књижевност и језик излази годишње трипут,
у три свеске, које чине једну књигу.

Редакција 3. св. XXIX књиге Зборника Матице српске за књижевност
и језик закључена је 7. октобра 1981. године.

Штампање завршено фебруара 1982. године.

Издаје Матица српска, Нови Сад

Секретар Уредништва, *Др Божидар Ковачек.* Коректор, *Мирјана Јовановић*

Слова за корице израдио
Драган Вишекруна

Штампано у 1.000 примерака

На основу мишљења Покрајинског секретаријата за образовање, науку и
културу САП Војводине, бр. 413-322 од 11. јула 1980. године, ова
књига ослобођена је основног и посебног пореза на промет

Штампа: РО штампарија „Будућност", Нови Сад, Шумадијска 12

YU ISSN 0543—1220 | UDK 82 (05)